J. Kyselý

A modern ember és a vallás

KORUNK VILÁGNÉZETI KÉRDÉSEI

Kossuth

KORUNK
VILÁGNÉZETI
KÉRDÉSEI

J. Kyselý

A modern ember és a vallás

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ 1965

A mű eredeti címe:

J. Kyselý

Moderní člověk a náboženství

Státní nakladatelství politické literatury 1962.

Fordította: Szepesi Zoltánné

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette: Tucker György
A borító Murányi István munkája
Műszaki vezető: Szécsi Andor
Műszaki szerkesztő: Lengyel József
A szedést 1964. X. 10-én kezdték meg
Megjelent 1965. I. 10-én 8000 példányban
Terjedelme 9,6 (A/5) ív
PL—83—K—6366
64.4728 Athenaeum Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Soproni Béla igazgató

A jelenkor történelemszemléletének a modern ember gazdasági, politikai és szellemi problémáiból kell kiindulnia. A mai kort tanulmányozó történelemnek azokat a társadalmi ellentmondásokat kell elemeznie, amelyek áthatják a mai ember társadalmi életét. Ilyen elemzés alapján kell választ adnia a ma emberének életét érintő kérdésekre és következtetnie a társadalom további fejlődésére. A burzsoá filozófia különböző áramlatai (pl.: neotomizmus, perszonalizmus), a vallás és a marxista filozófia közötti harc egyik fontos kérdése az, hogy melyik tudja reálisan megmutatni a társadalom mai fejlődésének sokoldalú problémáit.

A filozófiai eszmék fontosságát a társadalmi gyakorlat és a társadalmi fejlődés szempontjából még fokozza a nyugati gondolkodásban uralkodó szkepszis. A mai ember a burzsoá társadalom pusztulásának és a szocializmus kialakulásának olyan drámáját éli át, amely a társadalmi élet, a társadalmi viszonyok gyökeres, mindenoldalú megváltozását jelenti. Változást jelent ez a termelési viszonyok területén éppúgy, mint a politikai, szellemi, ideológiai, erkölcsi stb. életben. Részesei vagyunk, egyrészt, a régi társadalmi viszonyok,

a régi világnézet, a régi erkölcs pusztulásának, másrészt, az emberek közötti új viszonyok, az új szellemi élet, az új erkölcsi értékek kialakulásának. Az emberiség elég érett ahhoz, hogy eljuthasson a fejlődés következő lépcsőfokára a gazdasági élet, a tudomány, a társadalmi elmélet és gyakorlat területén. Látható ugyanis, hogy a szocialista rendszer és a marxista ideológia egyre nagyobb tekintélyre tesz szert. Annak ellenére, hogy a fejlett tőkésországokban nagy az árubőség, a kapitalizmus egyre fokozódó hanyatlását megállítani nem lehet. Ez a hanyatlás az eszmeiség, az erkölcsi élet válságában is megmutatkozik. Az említett bőség mögött a létbizonytalanság, a technika ember feletti uralmának növekedése, az ember degradálódása húzódik meg.

Mindebből következik, hogy a burzsoá szociológia és filozófia, valamint a vallás egyre inkább érdeklődik az embernek a munka világában betöltött szerepe és a társadalmi fejlődés iránt. A reakciós polgári filozófia (a neotomizmust beleértve) olyan „eszmét" állít szembe a szocialista világ forradalmi optimizmusával, amelynek Nyugaton azt az illúziót kellene ébresztenie, hogy a kereszténység és a burzsoá demokrácia alapjai szilárdak. Nézzük meg közelebbről, mire épül ez a felfogás. A szigorú történelmi determinizmusra, a mai társadalmi és politikai valóság objektív tudományos elemzésére? A mai polgári filozófia úgy igyekszik megszabadulni a társadalom fejlődésének pozitivista szemléletétől, hogy eközben tagadja a materialista történetfelfogás lehetőségét: a filozófia, ill. az emberiség eddigi

történelme, úgymond, nem nyújt olyan objektív jellegű tényeket, amelyekből meg lehet határozni a társadalom és a társadalmi folyamat további fejlődésének irányát. E filozófia tudatában van annak, hogy *nélkülözhetetlen* egy olyan világszemlélet, amelynek segítségével érthetővé válik a társadalmi folyamatok dialektikája és dinamikája, és találni kell egy olyan szilárd pontot, amelyből kiindulva a mai emberiség életét történelmi folyamat eredményeként lehetne magyarázni. Az objektív analízis helyett azonban a *szubjektivizmus* és az *irracionalizmus* kap helyet a nyugati gondolkodásban. E filozófiák úgy keresik a világ változásának és magának a történelemnek az értelmét, hogy a keresztény teleológia elvét vetítik ki az ember jelenébe és jövőjébe. A társadalmi ellentéteket irracionális tényezőkkel magyarázva tartják lehetőnek a mai ember szkepszisének és válságának a vallásos hit segítségével való felszámolását.

Teleológia és misztika jellemzi pl. *A. J. Toynbee* angol történésznek az emberi civilizáció történetéről írott művét. Toynbee azt tartja, hogy a társadalom fejlődése, az emberiség történelme nem más, mint az egyes népek kultúrája egymás után következő fokozatainak láncolata. Ez magában még nem volna baj. A marxizmus is elismeri a különböző típusú civilizációk létezését, az egyes típusok közötti folytonosságot, kölcsönhatást. Elismeri, hogy a civilizáció különböző típusainak létrejöttében szerepe van a földrajzi környezetnek, a technikának, a kereskedelemnek és a kultúra általános színvonalának is. Toynbee azonban biológiai tényezők-

kel indokolja álláspontját. Az emberiség történelmét misztikus módon szellemivé vált „biológiai faj" fejlődésének tartja, amelyet az élő természet törvényei határoznak meg, és amely titokzatos, kifürkészhetetlen célok felé törekszik. Az egyes civilizációk, szerinte, el vannak szigetelve egymástól, felfoghatatlan, irracionális tényezők hatására terjednek el és halnak ki. Toynbee bírálja a régi történelmi iskolák pozitivizmusát, amelyek a puszta tényekhez tapadva nem voltak képesek felismerni, hogy mind a társadalmak fejlődésében, mind a történelemben okozati összefüggések vannak. Ugyanakkor azonban ő is tagadja a világ fejlődésének bárminemű determináltságát: a történelem dialektikus anyagi fejlődési folyamatainak elemzését a vallási (gyakran politeista) mitológia misztikus érveivel helyettesíti. *Toynbee miszticizmusa és történelmi relativizmusa egyrészt ahhoz a fatalista nézethez vezet, hogy az ember nem képes beavatkozni a történelem folyamatába, másrészt ahhoz, hogy az emberiség sorsa teleologikusan előre meghatározott.* Toynbeenek az az álláspontja, hogy a keresztény történelemfelfogás és erkölcsi eszmék érvényesítésével valamiféle antagonizmusoktól mentes idillikus társadalmat kell kialakítani, megtartva a magántulajdon kereteit.

Toynbee nézetének van egy másik oldala is. Szakítani akar azzal a felfogással, amely a társadalmi fejlődést és a történelmet „nemzeti" és „európai" mértékkel méri. Kísérletet tesz annak a bebizonyítására, hogy a társadalom, a technika, a civilizáció és általában a társadalmi gyakorlat egyre inkább kozmopolita jelleget

ölt. Jellemző tendenciának tünteti fel az amerikai technika és civilizáció elterjedését.

Bizonyára nem véletlen, hogy Toynbeenek a társadalmi fejlődésről és a történelemről vallott felfogását a *keresztény* gondolkodás képviselői kedvezően fogadták. Hiszen igyekszik megcáfolni a fejlődés és a társadalmi haladás materialista eszméjét, és misztikus, teleologikus nézetekkel akarja helyettesíteni azt. Ugyanakkor a keresztény gondolkodók e misztikus felfogást szegezik szembe egyrészt a válságba jutott burzsoá életfelfogás pesszimizmusával és szkepszisével, másrészt ezzel kívánják egyensúlyozni a szocializmus politikai és eszmei hatását, amelyet a tőkésországokra gyakorol.

Fatalizmust és szélsőséges agnoszticizmust találunk *Meinecke*nek és *Jaspers*nek a társadalmi fejlődésről és a történelemről alkotott felfogásában is. Meinecke szerint a történelem az eszmék története. A történelem minden megnyilvánulása individuális és megismételhetetlen. Ezért a tudományos előrelátás lehetetlen. A változás, a mozgás, az állandó fejlődés, a jelenségek kölcsönös determináltsága nem objektív tényezők, hanem bizonyos absztrakt metafizikai szimbólumok, amelyeket különbözőképpen értelmezhetünk. Ezek megvilágíthatnak ugyan egyes történelmi jelenségeket, de egyáltalán nem következtethetünk belőlük a társadalmi fejlődés további irányára. A történelem értelme soha meg nem ismerhető, kifürkészhetetlen talány marad az ember számára. Hasonlóképpen az emberi történelem Jaspers számára is valamilyen „tiszta

tudat", amely absztrakt történelemfelettiséggé cseppfolyósodik, s ezt „csakis intuíció, misztikus megvilágosodás révén" lehet felfogni[1]. A fejlődés és a történelem kutatásának értelme Jaspers szerint nem az, hogy eredményei révén az emberek választ kereséssenek az őket foglalkoztató kérdésekre, elsősorban társadalmi létük problémáira, hanem az, hogy vegyék tudomásul tökéletlenségüket, továbbá, hogy fel tudják fogni az örökkévalóságot. A történelem feladata az, hogy elvezesse az embert az örökkévalóság megértéséhez, azaz valamilyen történelemfeletti dologhoz. Mivel az ember véges, befejezetlen és nem is lehet befejezni, időbeli változásaiban az örök tudatára ébred. Az ember befejezetlensége és történetisége ugyanaz.[2]

Jaspers egzisztencialista filozófiája is az ember életének sorsszerű, predesztinált jellegét hangsúlyozza. Tagadja az ember aktív szerepének jelentőségét a társadalom folyamataiban. Az ember egzisztenciáját valamiféle tökéletlen pillanatnyi létként tünteti fel, amelyben az ember tragikusan teljesen magára marad.

Jaspers e nézetei azt a célt szolgálják, hogy az ember tudatosítsa saját tökéletlenségét és kialakítsa az elvont öröklét abszolút tökéletességének tudatát. Ennek az elméletnek az érvényesítése a társadalom életében valamiféle társadalmon kívüli abszolút emberi szabad-

[1] Lásd *I. S. Kon:* A filozófiai idealizmus és a burzsoá történelmi gondolat válsága. Moszkva 1959. 130—131. old.

[2] Lásd *Jaspers:* A történelem kezdetéről és végéről. München 1949. 290. old.

ságot jelent. Egoista módon jogában áll az embernek ezt minden eszközzel megszerezni. Jaspers egzisztencialista nézete tulajdonképpen nem más, mint annak a burzsoá szabadságfelfogásnak következetesen szubjektív tolmácsolása, amelyet a kommunista világ „totalitarizmusával" (ahogyan a marxista filozófia szabadságfogalmát nevezi) szegez szembe. Filozófiája alkotó eleme annak a burzsoá eszmei áramlatnak, amelyet a legmakacsabb antikommunizmus jellemez. Fanatikusan védi a nyugati civilizációt. A Nyugatnak — szerinte — fel kell ismernie sorstragédiáját, amelynek lényege az az általa kigondolt veszély, hogy a „kommunista totalitarizmus" a polgári civilizációt el fogja nyelni.

Ezért a nyugati „szabadságot és kultúrát" minden eszközzel, még háborúval és atombombával is meg kell védeni. Jaspers filozófiája a *háború filozófiája.* A német népnek, szerinte, tudatosan fel kell készülnie arra, hogy életét adja a német militarizmus és revansizmus érdekeiért. Ezért tünteti fel az emberiség történelmében alapvető jellemzőként az erőszakot. Az erőszak „az emberi lét ősi eredetű jelensége", „a harc ős emberi szelleme". Az embernek ezt ki kell fejlesztenie magában, mert csakis ennek kibontakozása révén fejlődhetnek ki olyan emberi tulajdonságok, amelyeknek le kell győzniük az ember tökéletlenségét, halálfélelmét, és szükség esetén az életét is fel kell áldoznia az örök szabadságeszményért, a demokráciáért és a keresztény civilizációért. Az erőszak, mint az emberi lét ősi eredetű jelensége! Messze esik-e ez az el-

mélet a fajelméletektől, amelyek szerint a háború az ember és a nemzet „veleszületett önfenntartási ösztöne", állandóan „megújhodó ereje", vitalitásának" megjelenési formája, a nemzetek közötti kapcsolatok ideális irányító eszköze?

A jaspersi filozófia éppen Németországban jut különleges szerephez. A német nép tudatában azt a hamis és reakciós nézetet igyekszik megszilárdítani, hogy a német imperializmus által egy emberöltő alatt kétszer kirobbantott világháború és Németország történelme között semmiféle oksági összefüggés nincs. A német nép tudatába akarja oltani, hogy a Németország által elveszített második világháború nem a német imperialista politika összeomlásában leli magyarázatát, nem *a német militarizmus expanziós politikájának* — amely az imperializmus alapvető ellentmondásainak megjelenési formája — következménye. Azt bizonygatja, hogy a háború elvesztését *szubjektív* tényezők határozták meg.

*

A nyugati civilizáció komor jövőjét jelző szélsőséges szubjektivizmus és egzisztencializmus nem az egyetlen filozófiai irányzat, amely az emberiség jövőjét tragikusnak látja. A keresztény filozófiák egyre többet foglalkoznak a társadalom problémáival (neotomizmus, perszonálfilozófia). Különösen a neotomizmus jelölte meg közvetlen programként azt, hogy leszámol a marxista ismeretelmélettel és a történelmi materia-

lizmussal, s kialakítja saját *filozófiai* elméletét *az emberről.* Megkísérli, hogy a világról és a társadalom fejlődéséről szerzett tudományos ismereteket újszerű kapcsolatba hozza a vallással.

De nemcsak erről van szó. Elsőrendű figyelmet fordítanak a nyugati ember szociális kérdéseire, valamint a szocializmus és a kapitalizmus politikai viszonyaira is. *A mai katolicizmus nagyon is tisztában van azzal, hogy a két rendszer közötti harctól a keresztény világ léte, vagy nemléte is függ.* Ezért a neotomizmus kísérletet tesz olyan filozófia kidolgozására, amely a mai társadalom összes ellentmondásaira választ tud adni, és meg tudja határozni a világ fejlődésének általános irányát, azonban a kapitalizmus talaján. A tomisták szívesen nevezik filozófiájukat neorealistának. Mintha ez egyrészt a burzsoá gondolkodás irracionalizmusa és fatalizmusa, másrészt a marxizmus „negativizmusa és vulgáris materializmusa" helyett az értelem és a hit új viszonyát nyújtaná. A valóságban kihasználják a burzsoá filozófia csődjét és elméleti tehetetlenségét, valamint azt, hogy a közelmúltban még a marxista filozófia sem foglalkozott eleget az ember filozófiai és társadalmi problematikájával. Ezt arra használják fel, hogy a társadalmi fejlődés és a történelemfilozófia koncepciójába teleologiai és különböző szubjektivista erkölcsi elveket csempésszenek.

A vallás és a szolgálatában álló neotomista filozófia számára életbevágóan fontos, hogy a társadalmi fejlődésről szóló tudományból kirekessze a *materialista determinizmust*, azaz azt a tanítást, amely szerint a

társadalom és az ember anyagi, történelmi folyamat eredményeként alakult ki. A tudományos determinizmus feltételezi, hogy a természethez hasonlóan az emberiség fejlődésében is vannak minőségi ugrások, amelyeknek mozgatóereje a társadalmi tényezők kölcsönhatása. A neotomista filozófia és a protestáns perszonalizmus is azt igyekszik kimutatni, hogy az ellentmondásos társadalmi fejlődés *evolúció* eredménye, amelyben a jelenségek és általános objektív okozati összefüggéseik valamiféle *isteni tervszerűség* hatásának következményei. A neotomista fejlődési elmélet szintén célul tűzi ki, hogy az emberiség társadalmi és szellemi fejlődésének törvényszerűségeit értesse meg. Ám, a kérdést közelebbről vizsgálva, meggyőződhetünk arról, hogy ama bizonyos általános törvényszerűségek alatt nem a társadalmi fejlődés és az emberiség történelmének objektív determináltságát, hanem az absztrakt jó és rossz, a misztikus és a racionális megismerés, a haladás és visszafejlődés valamilyen örök, az emberi értelem által nehezen felfogható harcát érti.

Ahogyan a neotomisták ismeretelméletükben a világot *két részre*, reális (fizikai) és objektív szubsztanciális szellemi princípiumra *osztják* (az utóbbi törvényeinek alávetik a fizikai világot), éppúgy *történelemfilozófiájukban is a társadalom fejlődése dualista elvéből indulnak ki.* Az emberiség társadalmi és szellemi, valamint történelmi fejlődését két részre osztják. Az egyik rész szerintük az, ahol a társadalom fejlődése megvalósul és az ember feltárhatja a fejlődés törvényeit szabadon

és korlátozás nélkül.[3] A történelem másik területe emberi értelemmel nem fogható fel. E történelemfelfogás szerint az ember nem képes a társadalom fejlődésének objektív és szubjektív tényezőit megérteni, mert ezek valamiféle misztikus, zárt kört alkotnak. Schrembse szerint pl. a társadalmi fejlődés „messzeható történelmi

[3] A neotomisták, de egyes protestánsok is, mint pl. Reinhold és Niebuhr igen gyakran beszélnek valamiféle „emberi szabad akaratról". Ez a deizmus modern formája, amely szerint az ember bizonyos cselekvések és tudományos kutatások szempontjából teljesen szabad. A neotomista ontológia felfogása szerint pl. az ember megismerheti létezésének és a való világnak törvényszerűségeit, azonban hiába törekszik arra, hogy megismerje a természetfeletti eszmék törvényeit és az isteni akarat terveit, amelyek végső fokon az ember társadalmi létét és történelmét meghatározzák. A „szabad akarat" elméletét (különösen a protestánsok) mégis gyakran úgy tüntetik fel, mint az emberi értelem tiltott lázadását az isten és a mennyország ellen. E szerint az elmélet szerint mindenféle társadalmi baj, szociális katasztrófa, háború, válságok, létbizonytalanság, nemzetközi politikai feszültség stb. gyökerei nem a mai társadalmak *osztályellentéteiben* rejlenek, hanem abban, hogy *az ember visszaél a neki adott akarattal és hatalommal.* Ez az „elmélet" a valóságban a legsivárabb szubjektivizmus és demagógia, mivel a negatív anyagi társadalmi jelenségeket emberi szubjektivitással magyarázza. A szabadság fogalmát szembeállítja a materialista determinizmussal. A megismerést semmibe sem veszi, és az eredendő bűn valamiféle misztikus megtorlásával helyettesíti. Lenin még a forradalom előtt igen találóan a következőképpen bélyegezte meg a „szabad akarat" elméletét: „Amikor a determinizmus eszméje megállapítja az emberi cselekedetek szükségszerűségét, és elveti a szabad akarat ostoba mesét, a legkevésbé sem szünteti meg sem az emberi észt, sem az emberi lelkiismeretet, sem az ember cselekedeteinek értékelését. Éppen ellenkezőleg, csakis a determinista felfogás teszi lehetővé, hogy szigorúan és helyesen értékeljünk, s ne hárítsunk a szabad akaratra bármit tetszésünk szerint." *Lenin* Összes Művei. 1. köt. Kossuth Könyvkiadó 1963. 145. old.

folyamat, inkább isteni, mint emberi". A történelmet úgy képzelik, mint a különböző korszakok *egymásutánját*, amely a valóságos történelmi folyamattól függetlenül létezik. Ez a történelemfelfogás a társadalom fejlődését, az emberiség valóságos történelmét, jelentéktelen múló pillanatnak tartja.

Sok katolikus és néhány protestáns teoretikus is észrevette azt az ellentmondást, amely történelemszemléletük ontológiai koncepciója és az irracionális teleologikus elrendelési tan között fennáll. P. H. Simon szerint az ember vagy szabadon alakítja történelmét, ezzel azonban teljesen felborítja azt az elméletet, hogy a történelem isten által előre elrendeltetett, vagy pedig az isten annak érdekében, hogy időben realizálhassa elrendeléseit, saját tervei szerint arra irányítja az ember tapasztalatait és akaratát, hogy a mindenható isteni előrelátással kormányzott történelem természetfelettinek tűnjék az emberek szemében. Az ember az ilyesfajta történelemben nem játszhat más szerepet, mint „a szó szoros értelmében az olyan színészét, aki a mások által írt szöveget adja elő, elvégzi a szerző által kívánt gesztusokat. Ilyen szemléletben a történelem merő illúzió, mégpedig »komikus illúzió«, komédiások játéka, amely fellázítja a természetes emberi értelmet és elkerülhetetlenül zavarba hozza még magát a keresztény filozófust is."[4] Marxista számára ehhez nem szükséges bármit is hozzáfűzni.

A legnagyobb keresztény tekintélyek (mint pl. J.

[4] *P. H. Simon:* Az értelem és a történelem. Párizs 1954. 80—81. old.

Maritain, H. J. Marron, R. Niebuhr stb.) állítólag arra törekednek, hogy megóvják az embert a fatalizmustól és a szkepszistől. A nyugati ember egyre mélyebb nihilizmusba süllyed, különösen a világnézeti, az erkölcsi problémák és az előző generációhoz fűződő kapcsolatok területén. Az egyház számára a legfájdalmasabb az, hogy a nyugati ember nihilista magával a vallással szemben is. Ezt a nihilizmust az emberi élet általános technicizálódása következményének tartja. Az ipar, a kultúra fejlődése általában eltávolítja az embert az olyan idillikusan tiszta kapcsolatoktól, amelyek állítólag az embert a múltban az istennel és a természettel összekötötték. Ez pedig, szerintük, elembertelenedéssel jár. Ha tehát az ember és az emberiség nem akar végleg teljes szkepszisbe fulladni, ha nem akar teljesen elidegenedni a keresztény kultúrától, a múlt hagyományaitól és erkölcsi értékeitől, röviden: ha a világ nem akar emberi dzsungellé változni, az embernek szilárd és biztos talajt kell találnia élete és történelme számára. Ez a biztos talaj az ember számára csak a hit lehet. Az embernek istenbe — és ezen keresztül önmagába — valamint a történelmébe vetett hitének feladata az ember életének új értelmet, belső biztonságot és önbizalmat adni. A hit legyen értelmének és erkölcsének iránytűje, amely kivezeti a mai idők zűrzavarából.

A keresztény gondolkodásban a hit válik a *szkepszis egyedüli ellenszerévé*. Ám a szkepszis tagadásából főleg a *materializmus teljes tagadása* bontakozik ki. A hit segítségével az ember fel tudja fogni a társadalmi fejlődés racionális értelmét. Csakis a hit segítségével

képes az ember felfogni az isteni akarat és az ésszerűség kapcsolatát a történelemben. „A történelem drámája" — mondja R. Niebuhr protestáns teológus — „számtalan olyan tényt és viszonyt tartalmaz, amelyeknek ésszerű és kölcsönös kapcsolatban kell lenniök egymással. A különböző tények és kapcsolatok megismerésének folyamatát azonban — mivel már titokzatos területet érintenek — hittel kell megérteni."

A hitnek a *társadalmi fejlődés* és a történelem *kritériumaként* történő alkalmazása végérvényesen eltávolítja a történetfelfogásból a *racionalizmus és a kauzalitás* utolsó maradványait is. Bármennyire is az a célja a vallásfilozófiának, hogy a hit felhasználásával a történelem és az ember dualizmusát megszüntesse, az eredmény nem lesz más, mint hogy az ember magára marad, irracionális történelmi erők és az isteni szándék tehetetlen játékszerévé válik. A neotomisták történelmi koncepciójukkal azt akarják az emberekkel elhitetni, hogy az ember hasztalanul igyekszik sorsát megváltoztatni. Nem tűzheti ki célul a világ forradalmi megváltoztatását, mivel ez beavatkozást jelentene ama törvények érvényesítésébe, amelyek nemcsak hogy erejét és képességeit, hanem jogait is meghaladják. Az ember élete megváltoztathatatlanul alá van rendelve a történelem törvényeinek és ezek — a vallásfilozófia szerint — megváltoztathatatlanok, egyszer s mindenkorra isten akaratától függenek.[5]

[5] E fejezetnek nem célja, hogy részletesen ismertesse a mai történetírás és történelemszemlélet válságát. Csak arra igyekszünk rámutatni, hogy *ez a válság mennyire összefügg a mai*

A marxista materializmus filozófiája forradalmi optimizmust kelt az emberekben, mivel a történelem alapvető tendenciáinak elemzése olyan következtetésekhez vezet, hogy az elavult társadalomnak meg kell semmisülnie és el kell tűnniük mindazoknak a negatív társadalmi és erkölcsi viszonyoknak, amelyek a dolgozó embert a társadalom alávetett szereplőjévé, a tőke rabszolgájává tették.

Hiba volna azonban azt gondolnunk, mintha általában a burzsoá és a keresztény neotomista filozófia között lényeges ellentétek volnának. Mindkettő a nyugati világ uralkodó osztályainak békeellenes politikáját védelmezi. A valóság éppen az, hogy mindkettő tisztában van azzal a társadalmi, politikai és ideológiai válsággal, amely a mai burzsoá társadalmat jellemzi, és tudja, hogy ezt úgy kell feltüntetni, *mintha az uralkodó osztályok válsága az egész társadalom válsága volna.* A valóságban szellemi és politikai szövetséget hoznak létre a szocializmus és a világ összes haladó erői ellen. Ezzel akarnak megindokolni mindent: „a keresztény civilizáció" megvédését a szkepszis, jobban mondva

polgári társadalom világnézetének válságával. Azt vesszük szemügyre, hogy az egyes filozófiai irányzatok, többek között a vallásfilozófia történelemszemlélete mi módon kapcsolódik ehhez a válsághoz. Elsősorban az érdekel minket, hogy milyen eszmei formában jutnak kifejezésre a burzsoá viszonyok emberének tulajdonságai, mert csak ennek megértésével foghatjuk fel azt az emberi tragikumot, amit a keresztény filozófia hangoztat. A ma történelmével és történelemszemléletével foglalkozó olvasó figyelmébe ajánljuk I. S. Kon leningrádi történész „Filozófiai idealizmus és a burzsoá történelmi gondolat válsága" c. művét, amely feltárja a mai kapitalizmus e fontos elméleti kérdéseit.

a tudományos materializmus bomlasztó ereje ellen; a kereszténység politikai összefogását a valódi demokrácia ellen a humanizmus olyan ellenségeivel, mint amilyenek Franco, Salazar és a totális államok más vezetői. Ezzel indokolják az ún. keresztény erkölcs, a szkeptikus filozófia és az atomhalál propagálását is. Mindkét irányzat *saját helyzetüket illetően* illúzióban akarja tartani a tömegeket. Pesszimista filozófiájuk ugyanakkor távol áll a tömegektől. Az illúziókra való ilyen törekvések, az álszenteskedés, a brutalitás és a kétségbeesés többé-kevésbé azt bizonyítják, hogy képtelenek pozitív és konstruktív módon reagálni korunk társadalmi átalakulására.

*

A pesszimizmus, a szkepszis és a nihilizmus természetesen nem a szocializmus emberét jellemzi. A XX. század az az időszak, amikor a *világ haladó erői végérvényesen szakítanak a régi társadalom illúzióival, irracionalizmusával, a lét egzisztencialista felfogásával és a tehetetlen kereszténységgel, amelyek nem képesek megmutatni a társadalmi-gazdasági élet válságok, nyomor és háború nélküli berendezésének útját.*

A ma kapitalizmusa nem képes további társadalmi és szellemi fejlődésre. Egyre inkább *önmagát túlélt társadalommá válik*, amely után nem következhet más, mint annak *tagadása* — a kommunizmus. Az a bomlás, amely a nyugati világban végbemegy, magától értetődően nem egyértelműen hanyatló folyamat. A társadalom fejlődését úgy kell felfogni, mint *a fejlődés és a*

hanyatlás dialektikus egységét, mint egy olyan csigavonalat, amelynek mentén az osztálytársadalom szellemi és társadalmi élete mindig megismétlődik, egyre magasabb fokot érve el, de minden elért lépcsőfok az előző tagadását jelenti. A materialista filozófia jelentősége abban van, hogy a fejlődés ellentmondásaiban meglátja a társadalom állandó haladását. Előre látja, hogy azok az ellentétek, amelyek a mai kapitalista társadalmat jellemzik, *világméretekben szükségszerűen a szocialista rendszer kialakulásához vezetnek*, ahol az emberi személyiség és az osztályok társadalmi és lelki problémái minőségileg új módon oldódnak meg. Ezért utasítja el a burzsoá filozófia fatalizmusát és tragikumát, amely egy (uralkodó) osztály pusztulásából az egész emberi civilizáció pusztulására von le következtetést, és a jövőt sötét színekkel ecseteli.

Menthetetlenül a múlté az az embertípus, amelyet a burzsoá ideológusok filozófiájuk és a keresztény nevelési gyakorlat alapján akarnak kialakítani. Ez azonban nem jelenti azt, mintha ennek az elméletnek nem volna semmiféle hatása a tömegekre. Ellenkezőleg. Az emberek ilyen tragikus ábrázolása — a kapitalizmus válságos társadalmi és szellemi életének feltételei között — sok emberben valóban azt a benyomást keltheti, mintha a vallás és a polgári filozófia által javasolt védelmi eszközök valóban reálisak és elfogadhatók lennének.

A vallás ezt használja ki. Azzal az illúzióval, hogy a hit segítségével le lehet győzni a nyugati gondolkodásban meglevő szkepszist és a társadalmi bizonytalanság

tudatát, el akarja hitetni a széles tömegekkel, hogy a mai tőkés társadalom *lelki megreformálását* a vallás képes megoldani. A tömegekben elsősorban azt igyekszik tudatosítani, hogy ellene kell szegülniük a szocializmusnak és a marxista filozófiának. A tudományos ateista propagandának szükséges követelménye, egyik legfontosabb aktuális feladata a problémák tanulmányozása.

A vallás társadalmi és ismeretelméleti gyökerei az osztálytársadalomban

Amint látjuk, a mai ember életében sok probléma van. Ezek azonban nem csupán tudományos problémák. A mai ember nemcsak a világmindenség titkai iránt érdeklődik. Még akkor sem, ha fellelkesül a tudomány minden olyan kísérletén, amely ezt az ismeretlen világot közelebb hozza számára. Nemcsak azok iránt a törekvések iránt érdeklődik, amelyek az atomok mikrovilágának törvényszerűségeit igyekeznek felderíteni, még akkor sem, ha érzi, hogy ennek a területnek minden felfedezése szélesíti természettudományos ismereteinek körét, és elősegíti életviszonyainak javítását. A XX. század emberének megvannak a maga, mondhatnánk „közvetlen" problémái, olyan problémák amelyek életét közvetlenül érintik, cselekvését naponta befolyásolják, életének tartalmat és értelmet adnak. Olyan korban él, amikor a kizsákmányolás, a gazdasági és társadalmi antagonizmusok régi világa, a fatalizmus, a szkepszis és az illúzió világa *soha vissza nem térően a történelembe vész.* A régi világ válságából *új világ születik, amelyet új, alkotó realizmus, az ember társadalmi, erkölcsi és lelki szükségleteinek és érdekeinek mély emberi megértése jellemez.* Várakozással tekint Ázsia és Afrika felszabadító mozgalmainak társadalmi és szellemi

eredményeire. A felszabadító mozgalmak széttépik saját országaik és a régi gyarmattartó hatalmak közötti elavult, kedvezőtlen kapcsolataikat, annak a harcnak a folyamán, amelyet az elnyomott népek folytatnak a nemzeti függetlenségért, a szabadságért és a szuverenitásért. A ma embere a *technika világában* él. Ez egyre nagyobb súllyal hat életére, előnyösen, de hátrányosan is.

Ennek az embernek egyik legfontosabb problémája illúzióinak világa. Ez paradoxnak tűnik, pedig mégis így van. Az embereknek még jelentős része önmagát, társadalmi-gazdasági helyzetét a vallás szemüvegén keresztül nézi, amely pedig a létező legértelmetlenebb és leghamisabb illúzió. Ezt a paradoxont megérteni csak úgy lehet, ha megmagyarázzuk a *jelenkor vallásának lényegét*, hiszen ennek éppúgy, mint bármely más ideológiának vagy világnézetnek megvan a maga története, amelyben állandó metamorfózison megy keresztül. Meg kell értenünk annak a modern embernek társadalmi és szellemi világát, akinek társadalmi léte különösen az utóbbi évszázadban minden tekintetben alaposan megváltozott. Az *ember létfeltételei* minden tekintetben megváltoztak, és ezzel együtt megváltozott a világnézet, az erkölcsi felfogás, sőt bizonyos mértékben maga a vallás is. Úgy véljük, e problémák megvilágítása révén közelebb jutunk annak megértéséhez, hogy ez a paradoxon miért él még a mai napig is az emberekben, és tulajdonképpen miért kell a társadalom összes haladó erőinek küzdeni e legtartósabb emberi illúzió ellen.

*

Mi a vallás tulajdonképpen? Az egyszerű hivő ember éppúgy, mint a teológus erre azt válaszolja, hogy az *istenben való hit*, az a tudat, hogy az ember életét isteni terv irányítja bizonyos cél felé, amely az ember előtt örökké ismeretlen. Ez az elképzelés azt tartalmazza, hogy magát a természetet is az isteni akarat törvényei irányítják és a természet isten által kitűzött cél felé halad. E vélemény szerint a vallás *az embernek bizonyos természetes*, örök szükséglete. A vallás igazságaiban való hit állítólag rendet és harmóniát visz a természetbe. A hivőben azt a tudatot kelti, hogy ennek a rendnek ő is egyik láncszeme. De nemcsak erről van szó. Az ember gondolkodó lény, és ezért képes felfogni a természet és a társadalom történéseit, mérlegelni saját létét, a munka társadalmi és funkcionális kölcsönhatásait. A hit segítségével a vallás törekszik kialakítani annak tudatát, hogy az ember világa, társadalmi és lelki élete szervesen beletartozik egy isten által teremtett rendszerbe. A hivő és a teológus számára az istenhit bizalom egy olyan rendben, amely a valóságban nem egyéb, mint a (valóságos) világ kitalált és illuzórikus visszatükröződése az emberi tudatban. Olyan bizalom ez, amelyben az ember elhiszi, hogy az istenhit megvédi őt a természet csapásai és önmaga értelmének állítólagos bomlasztó ereje ellen. A hivő a világot és saját létének problémáit a vallásos hit révén ismeri meg, amelynek számára ugyanolyan értéke van, mint a tudományos ismereteknek. Úgy véli, a hit lehetővé teszi számára, hogy a világot szívével, érzéseivel, mondhatnánk ösztönösen megismerje, míg a tudomány

ezt analizáló, szintetizáló, logikai eszközökkel teszi. Azután pedig azt gondolja, hogy mindkettő igaz.

A hivő ember világnézete általában ellentétes eszmék szövevényéből áll. Ezek tudatában állandóan összefonódnak, és így a *tudományos ismereteknek* (a mai ember semmiképpen sem tagadhatja az általános emberi és ipari civilizáció, valamint a tudomány vívmányainak jelentőségét), *a vallási tételeknek, dogmáknak, a vallás által szankcionált erkölcsnek és illúzióknak sajátos szintézisét képezi.* Amíg a hivő ember mindennapi életében a valósággal, a számára ismert dolgokkal, hatásokkal, folyamatokkal találkozik, ezekhez — természetesen spontán módon — mintegy materialisztikusan viszonylik. Mihelyt azonban azzal a világgal kerül kapcsolatba, amely tapasztalatain és egyéni gyakorlatán kívül esik, azt titokzatosnak és természetfelettinek véli. *A reális világ valóságos viszonyai és folyamatai az ő tudatában vallási és más fantasztikus illúziók világává torzulnak.*

Az egyszerű hivő ember rendszerint elutasítja azt, hogy hitét elemezzék. Az ő tudatában a vallás *föléje került a természeti törvényeknek,* az emberi értelemnek, a jognak és az erkölcsnek, a jónak és rossznak. Mindezeknek kritériumává vált. Úgy véli, hogy a vallásos hit magának az istenségnek a megnyilatkozása, isteni sugallat az emberi értelemben, amelynek tárgya nem fogható fel másképpen, csakis az emberi szív őszintesége és bizalma révén. Azt hiszi, hogy a vallásos dogmák segítségével behatolhat a természet és az élet legmélyebb titkaiba, elhiszi, hogy a kereszténység társa-

dalmi és erkölcsi ideáljai „megjavítják a materializmussal és a szkepszissel megfertőzött emberiséget". Így a spekulatív életfilozófia a mai vallásosság egyik formája, afféle vulgárisan humanizált *világelmélet, világlogika.*

A vallás lényegének kérdésére a marxista filozófia adott először választ. A XIX. század *materialista filozófiája* a vallást először mint *antropológiai* kérdést (Feuerbach), később mint *társadalomtörténeti* kérdést (Marx, Engels) vizsgálta. Amint a marxizmus kialakulását három ismert eszmei irányzat (az angol klasszikus közgazdaságtan, a francia utópikus szocializmus és a német klasszikus filozófia) készítette elő, úgy hatott a valláskritikára a természettudományok rohamos fejlődése, a kereszténység történelemkritikájának fejlődése és elsősorban az a tény, hogy a proletariátus megjelent a XIX. század társadalmi, szellemi és történelmi küzdőterén. *A munkásság társadalmi, politikai és elméleti öntudatra való ébredése elképzelhetetlen volt mindaddig, amíg maga a munkásosztály nem tisztázta álláspontját a vallással,* de főleg azzal az eszmei és társadalmi állásponttal szemben, amelyet az akkori egyház és a vallás foglalt el a munkásmozgalom (a kereszténységszocializmus eszméje) és a proletariátus történelmi küldetésével kapcsolatban.

Feuerbach német filozófus úgyszólván az első volt a történelemben, aki rátapintott a vallás ismeretelméleti alapjaira azzal, hogy felismerte a *perszonifikáció* szerepét a vallásos képzeteknek az ember tudatában történő kialakulása során. Honfitársával, az idealista Hegellel

szemben, aki a vallást úgy fogta fel, mint a megismerés nem fogalmi, különös formáját, Feuerbach úgy fogta fel a vallást, mint az ember *érzelmi kapcsolatát* önmaga lényegével.

Feuerbach szerint az ember lényege a tudat. A tudat emeli ki az embert a természet világából, az állatvilágból és gondolkodó lényt formál belőle. Intellektusának erejével, „akaraterejével", „szívének erejével" egyedül képes megvalósítani azt a célt, amely cselekvéseinek lényeges tárgya. Általa ébred az ember önmagára. Az ember, mint individuum, szűk keretek közé van szorítva. Tehetetlenül áll szemben az őt körülvevő viszonyokkal. Környezetére való hatása erőtlen. Környezetével szembeni tehetetlenségét tudata misztikus formában tükrözi vissza. Saját magának, mint egyénnek korlátait az *egész emberi nem, az emberi lényeg korlátainak tünteti fel.* Ez azonban ámítás, mert az emberi nem lényege (amelyben az emberi lényegnek megvan a maga alapja) abszolút és korlátlan. Itt kezdődik Feuerbach szerint az a csodálatos emberi misztérium, amely a vallás kiindulópontja.

Az ember saját lényegét *eltárgyiasítja*, objektív módon elvonatkoztatja saját énjétől. Önmagát úgy fogja fel, mint ennek az eltárgyiasított lényegnek az objektumát. Megszemélyesíti saját lényegét, a tökéletes, ideális emberét (az absztrakt, az individualitástól mentes, történelem nélküli embert), természetfeletti tudattal, isteni tulajdonságokkal ruházza fel őt. Így *önmagától független, tőle különböző és idegen lényt teremt.* Mint ahogyan az ősidőkben az istenek a termé-

szeti erők fantasztikus visszatükröződései voltak, éppen úgy a keresztény isten a mai ember számára önmagának visszavetített, illuzórikus hasonmása, idealizált lényege. A vallás, legalábbis a keresztény vallás, Feuerbach szerint „...*az embernek saját maga iránt tanúsított magatartása*, vagyis helyesebben: *saját lénye* iránt tanúsított magatartás, de saját lénye iránt, mint egy más lény iránt tanúsított magatartás. Az isteni lény nem más, mint az emberi lény, vagy helyesebben: az ember lényege, amelyet elkülönítettek az egyéni, azaz valóságos hús-vér ember korlátaitól, tárgyiasítottak, azaz, amelyet úgy tekintenek és úgy tisztelnek, mint egy másik, az embertől különböző, sajátos lényt — az isteni lény összes meghatározásai ennélfogva az emberi lény meghatározásai."[1]

Feuerbach antropológiai szemlélete, amely az isten és a vallás lényegét az absztrakt és tökéletes emberi tulajdonságokból vezeti le, lehetővé teszi, hogy a vallást alapjában véve materialisztikusan fogjuk fel, mint az embernek a világtól és a saját lényegétől való elvonatkoztatás egy különleges formáját. Azzal, hogy az ember absztrakt énjének lényegét az égbe és istenbe vetíti, szükségszerűen elszegényíti önmagát. Ezt azért teszi, hogy istent örökkévalónak és tökéletesnek tüntethesse fel. Ezért kell hangsúlyoznia az ember végességét és tökéletlenségét. Ahhoz, hogy istent igazságosnak és bölcsnek hirdethesse, saját magát vétkessé kell nyilvánítania. A hivő ember megfosztja magát értelmétől,

[1] *Feuerbach:* A kereszténység lényege. Akadémiai Kiadó. 1961. 50. old.

tudásától, gondolkodásától és mindezeket elképzelései szerint istenének ajándékozza. Lemond személyiségéről, hogy bebizonyítsa: isten mindenható és nincsenek korlátai, azaz „az embernek el kell szegényednie, hogy istent gazdagabbá tehesse; hogy isten minden lehessen, ahhoz az embernek semmivé kell válnia."[2] Az ember elidegenedése önmagától annál mélyebb, „minél szubjektívebb, minél emberibb az isten", és minél inkább fogja fel a vallást önmaga öntudataként.

Feuerbach megjegyzi, hogy az embernek ez az önelidegenülése a vallásnak nem egyedüli forrása. Ezt az önelidegenülést az ember leküzdheti. A vallás titka magában az emberben van, ezért a vallást csak maga az ember küzdheti le. Nem az ész az, amellyel a vallás lényegét és titkát meg lehet fejteni. Hiszen láttuk, hogy az ember lemond az értelméről azért, hogy magát az istent tarthassa „az értelem tárgyiatlan lényegének", mivel önmaga objektív jellegű, az értelem csak kategorikus, „valamilyen tárgy kíméletlen tudata", az egész realitásnak és valóságnak a kritériuma. Értelemmel csak olyan isten fogható fel, aki nincs „az értelem méltóságának alávetve". „*Az ész nem magát teszi függővé istentől*, hanem *istent önmagától*."[3] Az ész jellegénél fogva univerzális és panteisztikus, nem más, mint „univerzális szeretet". A keresztény vallás azonban lényegében antropoteista, azaz nem más, mint az ember szerelme önmaga iránt, az emberi lényeg szubjektív kifejezése. A keresztény isten és ezzel a

[2] Ugyanott, 62. old.
[3] Ugyanott, 76. old.

keresztény vallás tulajdonképpen „megszemélyesített erkölcsi törvény", erkölcsi és abszolút emberi lényeg; az isten a hivő számára erkölcsi tökéletesség, általa érzi az ember saját erkölcsi tökéletlenségét, és ezért az érzelmen keresztül vezet az az út, amellyel az isten és a vallás megérthető, az érzelem, mint a legbensőbb és a legsajátosabb emberi lényeg, mint az ember és az isten, az anyag és a lélek egységét felfogni törekvő szeretet. Az „*isten* — mondja Feuerbach — *a tiszta, a korlátlan, a szabad érzelem.* Minden más isten, akit itt tételezel, érzelmeidre kívülről ráerőszakolt isten. Az érzelem *ateista* az ortodox hit értelmében, amely a vallást valamilyen külső tárgyhoz kapcsolja: az érzelem tagad minden *tárgyi istent* — *önmaga számára ő* maga az *isten. Az érzelem tagadása csak* az érzelem álláspontján *isten tagadása.* Csak túl gyáva vagy korlátolt vagy ahhoz, hogy szóval beismerd, amit érzelmed csendben helyesel. Mivel külső szempontok kötnek, minthogy képtelen vagy az érzelem lelki nagyságának felfogására, megriadsz szíved *vallásos ateizmusától*, és rémületben bontod érzelmednek *önmagával való egységét*, azzal, hogy egy érzelmedtől különböző, tárgyi lény hamis látszatát kelted magad előtt, és így szükségszerűen visszaesel a régi kérdésbe és kétkedésbe: vajon van-e isten, vagy nincs? — Olyan kérdések és kétkedések ezek, amelyek azonban eltűnnek — sőt lehetetlenek ott, ahol az érzelmet, mint a vallás lényegét határozzák meg."[4]

[4] Ugyanott, 46. old.

Az emberi érzés azonban Feuerbach szerint az, ami áthidalja az ember és az égbe, az istenbe vetített emberi lényeg közötti szakadékot. Visszaadja az embert önmagának, a vallásos önelidegenítés világát szeretettel győzi le. Az ember eddig hiába kutatta az igazságot önmagáról a valóságos világ illuzórikus és feje tetejére állított visszatükrözésében, ezt „egy vagy több isten közvetítésével" akarta megtalálni. Ezek az istenek pedig nem voltak egyebek, mint az ember természetes világának, az emberi tulajdonságoknak az ember tudatában történt fantasztikus visszatükröződései, „most az Én és a Te közötti szeretetben ezt egyenesen és közvetítés nélkül megtalálja".[5]

Feuerbach felfogása a vallásról megmutatja vallás-kritikájának erősségét, de gyengeségeit is. Pozitívuma az, hogy a vallás kritikáját a spekulatív idealista filozófiával szemben a materializmus szilárd talajára helyezte. Elsők között volt, aki észrevette a perszonifikáció jelentőségét az ember vallásos és illuzórikus világának, az emberi önelidegenülés világának kialakításában, ahol egybeolvad, összefonódik a reális világ és az illúziók világa, az objektív és a szubjektív. A kereszténységet s ezzel együtt a keresztény erkölcsöt és filozófiát, valamint politikát antropologikus materializmusa alapján olyan következetességgel bírálta, mint Marx felléptéig senki más. Rámutatott a korai kereszténység nagyságára, hogy annak dicsőségével a modern kereszténység erkölcsi és eszmei hanyatlását állítsa

[5] *Marx—Engels:* Válogatott művek. II. köt. Kossuth Könyvkiadó 1963. 342. old.

szembe. Annak ellenére, hogy nem vette észre a vallás osztálymeghatározottságát, mégis az ő kritikája adta meg az alapot annak a nézetnek a kifejlődésére, amely szerint a vallás már elvesztette létjogosultságát és csupán csak az osztálytársadalom számtalan bonyolult ellentmondásának és egyéb hatásoknak köszönheti létezését.

Feuerbach filozófiájának gyengesége abban a következtetésben rejlik, hogy a vallás *elidegeníti az embert önmagától*, és hogy ennek az emberi önelidegenítésnek a lényegét megérteni annyit jelent, mint *a vallást antropológiai problémának tartani*. A marxizmus is azt vallja, hogy a vallás egyik formája az ember saját magától és a társadalomtól való elidegenedésének. Az ember lényegét individualizálja. A vallás, bár objektív világnézeti ideológia, tanításának lényegénél, az ember lényegének felfogásánál fogva individualista tan. Az ember tudatában nemcsak a természetes és az elképzelt világ, a társadalom és az ember dualizmusát alakítja ki. Dualizmust hoz létre magában az emberi individuumban is, mivel kettéosztja a személyiséget, amikor ennek a vallás irracionalizmusában és a valláserkölcsben kell keresnie a cselekedeteinek példáit. A marxista filozófia tovább megy. *Az emberi önelidegenülés*, az ember és a világ *kettősségének* okait nem magában az emberben, nem az ő vallási elképzeléseiben, hanem *magának a társadalomnak az alapjaiban, szociális és osztályellentéteiben keresi*. „Feuerbach — mondja Marx— a vallási önelidegenülésnek, a világ egy vallási és egy világi világra való megkettőződésének tényéből

indul ki. Munkája abban áll, hogy a vallási világot feloldja világi alapzatában. De hogy a világi alapzat elválik önmagától és magának a fellegekben önálló birodalmat rögzít meg, az csak abból magyarázható, hogy ez a világi alapzat meghasonlott önmagával és ellentmond önmagának."[6]

Feuerbach materializmusának álláspontja csak annyiban állja meg a helyét, amennyiben rámutat arra, hogy a vallás a múltban a természeti erők fantasztikus visszatükrözése volt, később az isteneszmében elmerült ember tulajdonsága, a valóságos világ illuzórikus tükröződése az emberi tudatban. Azt már nem értette, hogy a vallás igazi kritikájának előfeltétele az őt meghatározó társadalmi viszonyok kritikája. Az ember semmiképpen sem valamiféle minden individuális, társadalmi és történelmi jellegtől megfosztott elvontság. „*Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége.*"[7] Feuerbach nem értette meg, hogy a materialista filozófia forradalmi és „kritikai tevékenység" eszköze, s hogy csak mint a *világot átalakító elméletnek* van jelentősége.

Feuerbach valláskritikájának ma is nagy a jelentősége a vallás ellen folytatott harcban. A mai vallásfilozófia egyes képviselői arra törekszenek, hogy a kereszténységet az *értelem reneszánszaként*, az erkölcsösség normájaként, a humanizmus és a közelállók iránti szeretet megtestesítőjeként tüntessék fel. Meg

[6] *Marx—Engels* Művei. 3. köt. Kossuth Könyvkiadó 1960. 8. old.

[7] Lásd ugyanott, 9. old.

akarják szabadítani a kereszténység eszméjét az archaikus vonásoktól és az új társadalmi viszonyokhoz dinamikusan alkalmazkodó vallássá akarják tenni. Dogmatikus formáitól megszabadítva legyen képes átfogni a modern ember intellektuális életét. Váljék *költészetté*, az ember *alkotó kezdeményezésének megnyilvánulásává* (mint pl. Santayananál), az ember belső önmegismerésévé és önmaga tökéletesítésévé (mint pl. Masaryknál, Tolsztojnál) stb. A keresztény isten eszméjét a mai ember *igazságot és az élet értelmét kereső intuitív filozófiájává* akarják változtatni. A kereszténységnek ezt a felfogását nem szabad lebecsülnünk. Ma is találkozhatunk a kereszténységnek olyan értékelésével — főleg az értelmiség körében —, amely szerint a kereszténység a modern emberszeretet evangéliuma. A feuerbachi kritika bizonyos mértékben rámutat a kereszténység metamorfózisának néhány *fontosabb tulajdonságára*, így pl. az ember megosztottságára az elidegenített világban, a természetes erkölcs és az evangélium álerkölcse közti ellentétre, valamint arra, hogy a kereszténységet lehetetlen megreformálni stb.

De nemcsak ezért aktuális számunkra Feuerbach mind a mai napig. Műveinek tanulmányozása lehetővé teszi, hogy megértsük a vallásfilozófia, különösen a protestáns vallásfilozófia néhány irányzatát (pl. Svájcban Karl Barth). Ezek Feuerbach több filozófiai kategóriáját igyekeznek felhasználni, így pl. az elidegenedés kategóriáját és ebbe vallásos tartalmat igyekeznek bevinni. Az ember a feuerbachi filozófiában elidegenül önmagától, dehumanizálódik. Ezt az elidegenülést csak

saját lényegének az érzelmek útján való megtalálásával lehet feloldani. Azok a protestáns irányzatok, amelyek felhasználják a feuerbachi kategóriákat, ugyancsak elismerik a modern ember önelidegenülését. Azt bizonygatják azonban, Feuerbachhal ellentétben, hogy a mai ember elidegenedése a materialista filozófia hatására következik be. Ez süllyeszti az embert, szerintük, a társadalmi viszonyok rendszerének egyszerű gépévé, ez fosztja meg egyéniségétől és alkotó energiájától, ez által idegenedik el az ember a természettől és önmagától. Az egyetlen eszköz, amely szerintük a modern ember elidegenedését megakadályozhatja, a vallás. Egyedül ennek segítségével találhatja meg önmagát. Nem kell külön hangsúlyoznunk, hogy a kereszténységnek ez az egzisztencialista tolmácsolása nagyon veszélyes számunkra. Azt a látszatot keltheti, mintha elkövetkeznék az ember és az élet keresztény értelmezésének reneszánsza. Olyan hiedelemhez vezethet, hogy a vallás a társadalmi és az erkölcsi kérdések illetékes fóruma.

A polgári és az egyházi filozófia Kant és Hegel idealizmusát is igyekszik felhasználni, nevezetesen filozófiájuk spekulatív jellegét. Támaszkodik a Marx előtti materialista filozófia következetlenségeire is. Lehet találkozni benne a vallás feltűnően irracionális vonásaival és elavult dogmáit bíráló megjegyzésekkel is, amelyeknek ürügyén próbálja valami módon megmenteni a vallás állítólagos „racionális magvát". Mindenképpen azt igyekszik bebizonyítani, hogy a vallásnak (és itt főképpen a keresztény vallásra gondol) a modern em-

ber életében még mindig megvan a maga jelentősége. Állítólag sem a tudomány, sem a filozófia nem képes a modern ember tragikus ellentmondásait: nihilizmusának és szkepszisének problémáit megoldani. Szerinte az egyedüli út: *az ember visszatérése a valláshoz.* A vallásos hit visszavezeti az embert a természethez, önmagához, belső lényegéhez. A vallás adja, állítólag, a belső béke és a feltétlen biztonság érzését.

A mai polgári gondolkodás nem tudott más következtetésre jutni, mint hogy a vallás nélkülözhetetlen a mai ember számára. De nem is lehet más eredményre jutni, ha a vallás bírálata magára a vallásra támaszkodik. A marxista filozófia valláskritikájának fontos tulajdonsága az, hogy *a vallást mint társadalomtörténeti jelenséget fogja fel, mint olyat, amelyet az ember társadalmi létének feltételei határoznak meg.* Ebből az következik, hogy a vallás problémáit csak mint társadalmi kérdést lehet megoldani. A marxista filozófia másképp közeledik a valláshoz, mint az eddigi filozófiai és történelmi kritika. Az idealista filozófia a teológiával együtt megkísérli a bibliai mítoszok történetéből, a vallási dogmákból, az embernek a világról és önmagáról alkotott fantasztikus és illuzórikus elképzeléseiből rekonstruálni a való világot s az emberiség valóságos történelmét. Az evangéliumban hirdetett erkölcsöt a mai ember számára követendő erkölcsként tálalja. Az emberiség történelmét tehát saját babonái, elképzelései, fantáziája alapján magyarázza. A marxista filozófia éppen ellenkezőleg az emberi tudatban meglevő misztikus, vallási és egyéb fantasztikus elképzeléseket

úgy fogja fel, mint a társadalmi lét ellentmondásainak torz tükröződését. Az emberiség történelmét úgy tekinti, mint egy a hamis elképzelésektől, tévedésektől és hibáktól való megszabadulás szüntelen folyamatát. De nemcsak erről van szó. A polgári gondolkodással ellentétben meglátja azokat a gazdasági élet mélyén rejlő lényegi tényezőket is, amelyek a társadalom fejlődését előrehajtják. Ezek feltárásával győzi le az ember saját illúzióinak és hamis elképzeléseinek világát is.

*

Nem könnyű megmagyarázni a mai vallás lényegét és további fennmaradását megindokolni a modern társadalmakban. Súlyos hiba azt gondolnunk, hogy a vallás megmagyarázásához és az ellene folytatott ideológiai harc sikeréhez elég ismerni *általában* a marxizmus—leninizmus alapjait. Nem kételkedhetünk abban, hogy ezek az alapok tartalmazzák az egyetlen tudományos módszert a vallás elleni harcban. A tudományosság igénye azonban megköveteli, hogy alaposan ismerjük a vallás történetét és változásait. A mai vallás elleni ideológiai harc csak akkor lehet sikeres, ha a vallás, valamint a létét biztosító objektív és szubjektív feltételek alapos elemzésére támaszkodik. Fel kell tárni mindazokat a társadalmi és ismeretelméleti tényezőket, amelyek meghatározzák a vallás arculatát és érvényesülését a mai viszonyok között. Bár a vallás a létező világ fantasztikus visszatükröződése az emberi tudatban, mégis egyike azoknak a módozatoknak, ame-

lyekkel az emberek jelentős része a természet és a társadalom törvényeit magyarázza és meghatározza helyzetét a társadalomban. A hivő ember életének értelmét és értékét a vallás alapján ítéli meg. Az emberi kultúra ezeréves harca e fantasztikum ellen meggyőzően bizonyítja, hogy a vallást korántsem lehet csak az istenről alkotott spekulációkra, a teológiára leszűkíteni, még ha e spekuláció lényeges alkotóeleme is minden vallásnak.

A vallás a társadalmi tudat *egyik formája*. Ellentétben a filozófiával és a művészettel, amelyek a maguk területén a valóságos világot ellentéteiben, kölcsönhatásaiban az objektív igazság szintjén ábrázolják, a vallás olyan tudatforma, amelyben a valóságos világ és maga az ember fantasztikusan, a feje tetejére állítva tükröződik vissza. A vallás ebben az illuzórikus és fantasztikus világban való hit, a tőle való függőség érzése. A természetfeletti világban való hit a hivők különböző rétegeiben más és más. A formák széles körű skáláját képviselik a régi *ortodox*, az istent mindenható, végtelen és tökéletes emberi tulajdonságokkal felruházott, megszemélyesített lényként elképzelő nézetektől kezdve egészen addig az elképzelésig, amelyek szerint az isten *racionális és erkölcsi eszme*, amely a reális világon kívül létezik, és beleavatkozik a reális világ törvényeibe, az emberek életébe (teista nézet), vagy olyan nézetekig, amelyek az isten létét csak a világ keletkezése *személytelen ősokának* képzelik, amikor az isten nem avatkozik a természet és az emberi élet folyamatába (deista nézet). A természetfeletti eszmei világba

vetett hit fontos, de nem *egyetlen* jellemzője a vallásnak. A vallás nemcsak a természetfeletti világban való hitet tartalmazza (azaz a vallás sohasem tisztán teológia). Helyet kapnak benne pl. *erkölcsi elemek* is. Ezeknek az elemeknek a segítségével beleszövődik az emberek cselekvésébe és (bár absztrakt és hamis értelemben) meghatározza azt. A vallás *magában foglalja tehát a különböző emberi kapcsolatok összességét, az ember viszonyát a természethez, a társadalomhoz, a cselekvési formák, emóciók, az erkölcsi törvények összességét. Ezeknek kritériumait azonban nem a valóságos világ és a létező társadalmi viszonyok alapján, hanem a vallásos hitre és a természetfeletti világra hivatkozva állapítja meg.*

A vallás sohasem elégedett meg a passzív istenhittel. Mindig magában foglalta a vallási dogmákkal összhangban levő cselekvés parancsát is. Ezzel a hivő embert teljesen hatalmába keríti. Nemcsak „a világ általános elméletét", „népszerű logikát" ad neki, amelyekkel magyarázatot ad a világnézeti kérdésekre, hanem „lelkesedésével", „erkölcsi szentesítésével, ünnepélyes kiegészítésével, általános vigasztaló és igazoló alapjával"[8] a cselekvés szubjektív erkölcsi parancsát is nyújtja. Ez kategorikus parancs, amelyet az egyház az isten tekintélyével támaszt alá.

A megismerés viszonylagos hűséggel tükrözi vissza a természet és a társadalom objektív ellentmondásait. A valóság tudati tükröződésében mindig benne rejlik az objektív és a szubjektív, az abszolút és a relatív egy-

[8] *Marx—Engels* Művei. 1. köt. Budapest 1957. 378. old.

sége. Így a megismerésben az igazsággal együtt a tévedés lehetőségei is érvényesülnek. Ennek oka az, hogy az emberi megismerés bonyolult folyamat. Az ember a megismerésen keresztül nem közvetlenül ragadja meg a természet és önmaga létezésének törvényszerűségeit, hanem a képzet, a fogalomalkotás és az absztrakció bonyolult folyamatai révén. Az emberi gondolkodást anélkül, hogy ennek tudatában lenne, meghatározzák az objektív világ ellentmondásai, másrészt az osztályviszonyok (mivel minden osztály társadalmi tudati tevékenységére saját objektív érdekei meghatározó befolyással bírnak), és nem utolsósorban az emberi idegrendszer élettani sajátosságai. Ezek a tényezők nagymértékben meghatározzák az emberi gondolkodás dialektikus folyamatát, amely spirális vonalként halad előre a világ egyre helyesebb és mélyebb megértése felé. E feltételek alkotják azonban ismeretelméleti lehetőségét annak is, hogy hamis elképzelések, absztrakciók és helytelen asszociációk alakulhassanak ki az emberi tudatban. Lenin írta, hogy: „Amikor az (emberi) elme az egyes dologhoz nyúl, amikor másolatot (= fogalmat) készít róla, ez *nem* egyszerű, nem közvetlen, nem tükörszerűen holt, hanem bonyolult, kettéhasadt, cikcakkos aktus, amely *magában foglalja* azt a lehetőséget, hogy a képzelet elrepül az élettől; sőt, mi több: azt a lehetőséget, hogy az elvont fogalom, az eszme *átalakul képzeletté* (»végső fokon« = Istenné)."[9]

Azt jelenti-e ez azonban, hogy az emberi gondolko-

[9] *Lenin* Művei. 38. köt. Budapest. 1961. 360—361. old.

dás bármilyen kirándulása a fantázia birodalmába, bármilyen absztrakció a világ vallásos felfogásához vezet? Az író, a tudós és a művész fantáziájának nem kis szerepe van a nagy, az igazságot szenvedélyesen kereső művek megalkotásában. Absztrakció nélkül, továbbá, nem létezhet semmiféle tudomány. Mégis, az absztrakció a vallás egyik lényeges jegye. Lényeges, amennyiben a vallás (mint minden idealizmus) az emberi megismerés egyetlen oldalát, egyetlen vonását abszolutizálja, felbontja az abszolút és a relativ, az objektív és a szubjektív közötti egységet. A megismerés folyamata ettől megbénul, élesen különbözik az eleven, érzéki valóságtól. Az absztrakciónak itt az a szerepe, hogy kettéosztja a világot, a folyamatokat és jelenségeket az ember tudatában. Az ember minden vallásban *megosztotta a világot azzal, hogy a reális természeti világ mellett az eszme szellemivé tett, fantasztikus és irracionális világát is megteremtette.* E fantasztikus és irracionális képzetek kialakítása mögött az embernek az a vágya húzódik, hogy függetlenné váljék környezete kedvezőtlen hatásaitól. A világot az ember misztikus, irracionális alakokkal személyesítette meg, amelyeket először természeti, majd emberi jellemvonásokkal ruházott fel. Így az ember olyan hatalmat tulajdonított a különböző dolgoknak, amely a természettel folytatott küzdelme során éppen neki hiányzott. Ezt, mint láttuk, már Feuerbach megértette. A marxizmus ehhez „csak annyit" tesz hozzá, hogy ennek megértéséhez nem elég kimutatni az emberi személyiség önmaga lényegétől való elidegenülését.

A megértés kulcsa abban a felismerésben van, hogy ebben az embert körülvevő *társadalmi tényezők* töltenek be döntő szerepet.

Ahhoz, hogy az emberi tudat világában vallási idealista világnézet keletkezzék, természetesen nem elég, hogy a tudat elszakadjon a valóságtól, hogy láthatatlan és fantasztikus dolgokat „lásson" olyan természeti és társadalmi jelenségekben, amiket az ember értelemmel nem tud felfogni, reprodukálni. Ahhoz, hogy e torz világképből vallás keletkezzék, az embernek érzelmet is kellett magában keltenie absztrakt és irracionális alakjai iránt. A félelem, bizalom, aggodalom, öröm, harag, hála érzése és más emócionális tényezők bizonyos mértékben deformálják a megismerési folyamatot. A fantasztikus világ iránt érzékennyé tett fantázia megfoghatatlannak, titokzatosnak fest mindent és olyan érzéseket kelt, hogy végül is az ember elismeri az ismeretlentől való függését és tehetetlenségét vele szemben. *Az emberi tudat érzelmi elemei mindig nagyon fontos és tartós potenciális forrásai voltak és maradnak a vallási elképzelések kialakulásának.* Ez éppen egyike azoknak a tényezőknek, amelyek érthetővé teszik, hogyan marad fenn a vallás a mai osztálytársadalmakban. Az emberi tudat érzelmi elemeit legszembetűnőbben a társadalmi viszonyok hatása és az embereknek a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt gazdasági és társadalmi helyzete formálja. Az ellentétes társadalmi hatások legerősebben és mindenekelőtt a legközvetlenebbül hatnak rájuk. A szerelem, a barátság, a biztonságos élet, vagy a létbizonyta-

lanság érzése, a bizalom és a féltékenység, valamint az ember egyéb érzelmei olyan társadalmi tényezőktől, tradícióktól, szokásoktól is függenek, amelyek a korai gyermekkortól együtt formálódnak az emberrel. Kialakul egy bizonyos *rendszer*, amelyet *társadalmi szokások normájának* nevezhetünk. Ezt a rendszert a vallás erősen áthatja, mivel kialakításában nemzedékről nemzedékre elsősorban a vallás és az egyház töltötte be a legfontosabb szerepet, tradícióival közvetlenül alakította e szokásokat. A kapitalizmus társadalmi és osztályviszonyainak hatására az ember érzelmei deformálódnak és az emberi tudatban torz illúziókat keltenek. *A marxizmus — a különböző burzsoá vallás-kritikákkal ellentétben — a vallás fennmaradásának és továbbélésének fő okát a mai történelmi korszakban a meghatározott társadalmi helyzet, azaz bizonyos gazdasági, társadalmi, politikai és egyéb viszonyok hatásában látja.*

Miért hivő a civilizált ember? Miért hivő az emberiség jelentős része még ma is, amikor a világ lényegére vonatkozó ismeretek vitathatatlanul eljutnak a széles tömegekhez, amikor az ember kutatásait a XIX. század és a XX. század fordulója óta már a világűrre kiterjeszti, amikor behatol az atomok világába, amikor lépésről lépésre közeledik az élet titkainak felkutatásához.

Tudjuk, hogyan vélekednek erről a hivők és a teológusok. Van néhány olyan burzsoá szociológus és ideológus is, aki a modern ember vallásos hitének forrását a mai kapitalista világ válságaiban keresi, amelyek az

egzisztenciát, az erkölcsöt és a világnézetet ingataggá teszik. Van, aki azt állítja, hogy a mai embert a magárahagyatottság jellemzi, amely az *elembertelenedés* eredménye. Az embert, mások szerint, a technika távolítja el a természet életadó forrásaitól és a többi embertől. Így pl. C. G. Jung „A modern ember lelki problémája" c. könyvében azt bizonygatja, hogy a mai ember örök magányban él, mivel minden egyes, a magasabb, a komolyabb tudományos megismerés felé tett lépése egyre jobban eltávolítja őt az ősi társadalom emberi kapcsolataitól. Mások azt állítják, hogy a technika fejlődése az *erkölcsi és a társadalmi kritériumok relativizmusát*, a materializmus térhódítását eredményezte, és ezért szerintük egészen logikus az, hogy az ember a vallásos hitben keres támaszt.

Mindezek a nézetek nem teljesen helytelenek. Valamennyien, valóban, a vallás további fennmaradásának egy-egy fontos tényezőjére utalnak a mai kapitalista társadalomban. E tényezőknek a marxista filozófia segítségével történő megragadása hozzásegíthet bennünket annak a megválaszolásához, hogy miért létezik tovább a vallás nemcsak az elmaradt, hanem azokban a fejlett kapitalista országokban is, ahol nincs kirívó társadalmi és szellemi elnyomás. Egyetérthetünk velük abban, hogy a kapitalizmusban a tőkés konkurrencia hatására érvényesülő műszaki fejlesztés valóban *eltorzítja* az ember társadalmi és lelki életét. Abban azonban nem érthetünk velük egyet, hogy a vallás társadalmi gyökereit magában a technikában kell keresni.

A technika fejlődése a mai kapitalizmusban valóban egész sor fontos problémát vet fel. Mi a technika szerepe a modern ember életében? Milyen szerepet játszhat az ember a technika fejlettségének jelenlegi fokán a társadalmi munkamegosztás szervezetének egészében? Igaz-e az, hogy a technika rohamos fejlődése nemcsak hogy növeli az ember és a természet közti távolságot, hanem az embert még el is idegeníti önmagától, önmaga lényegétől? Vajon az, amit több burzsoá szociológus és keresztény teoretikus az élet értékcsökkenésének és a keresztény ideálok hanyatlásának nevez, tényleg a technika társadalmi hatásával kapcsolatos?

Egyesek abból indulnak ki, hogy mivel a technika a társadalom erkölcsi és szellemi életére negatív hatást gyakorol, el kell vetni a technikát és a vele kapcsolatos társadalmi munkamegosztást. A technika, a gépesítés a társadalmi élet minden pórusába behatol és áthatja az emberek gazdasági és egyéb viszonyait, s ennek következtében általános *lelki és érzelmi nivellálódás, standardizálódás fenyegeti az emberiséget* — állítják. *Az egyén degradálódik és a termelőerők puszta játékává válik.* E nézet azt vallja, hogy az iparosítás, a gépesítés az ember értelmének az isten és a természet elleni lázadása, amiért az ember a maga egyéni boldogságával, élet- és társadalmi biztonságának, hitének, alkotó intellektusának elvesztésével fizet. A gépesítés a legfőbb oka annak is, hogy a materializmus és az ateizmus, valamint a kollektivizálás „lépfenéje" megfertőzte a mai társadalmat. A nyugati gondolkodásnak ez az irányzata végeredményben az ember termelőmunkáját

bélyegzi meg, és a kapitalista termelésnek alávetett társadalmi és ideológiai kapcsolatokat az eredendő bűnért járó *irracionális* büntetésként tünteti fel.

A modern világ természetesen nem létezhet fejlett ipar nélkül. Az, hogy a modern ember élete a technika elé egyre fokozódó feladatokat tűz, *objektív szükségszerűség*. A tudományos felfedezések a technika segítségével valósulnak meg a gyakorlatban. Ezzel egyrészt új eszközöket biztosít a *társadalomnak* ahhoz, hogy a *természet felett* uralkodjék és kiszélesíti azoknak a tényezőknek a körét, amelyek az életszínvonal emelését biztosítják, másrészt olyan új viszonyokat hoz létre, amelyek révén a technika egyre mélyebbre hatol az emberek életébe. Erről Engels is írt „A tekintélyről" c. cikkében.[10] De nemcsak erről van szó. Ha megvizsgáljuk az ipar fejlődésének általános útját, láthatjuk, hogy a gépek minél tökéletesebben helyettesítik az ember munkáját, annál inkább növekszik a technika szerepe a társadalom életében, tekintet nélkül a társadalmi rendszer jellegére. Ez a történelem folyamatának objektív törvényszerűsége.

A technika szerepének általunk adott eddigi értékeléséből logikusan következik, hogy a technika jelentőségét a társadalmi munkamegosztás és a társadalmi viszonyok fejlődésében nagyra értékeljük. De vajon a vallás létét közvetlenül meghatározza-e a technika? A marxizmus a burzsoá filozófiával és szociológiával ellentétben a vallás alapvető társadalmi feltételeit nem

[10] Lásd *Marx—Engels:* Válogatott művek. I. köt. Kossuth Könyvkiadó. 1963. 624—627. old.

magában a technikában, hanem *a társadalom meghatározott gazdasági és osztályviszonyaiban keresi.* Az uralmon levő tőkésosztálynak, amelynek a technika tulajdonát képezi, érdeke a technika szerepét, az emberek közötti viszonyokat fetisizálni. Így akarják saját tekintélyüket fantasztikus és irracionális képzetek segítségével az emberek tudatában megnövelni. Az uralkodó osztály érdekei összeütköznek a társadalom egészének érdekeivel. Ennek az összeütközésnek egyik eredménye, hogy a kapitalista társadalom mozgástörvényeit nagyon nehéz feltárni. A mai kapitalizmus társadalmi, erkölcsi és világnézeti problémáinak megoldása csakis a magánérdek és a társadalmi érdek közti ellentmondás megoldása útján lehetséges. A magánérdekeknek és a társadalmi érdeknek a tőkés társadalomban elkerülhetetlen összeütközése a társadalom gondolkodásában, erkölcsében, jogrendszerében, vallásában találja meg elméleti és politikai kifejeződését. Ilyen úton jön létre a tőkés társadalom anyagi és szellemi viszonyainak fetisizálása, amely látszólag elkerülhetetlenül szüli a pesszimizmust, a szkepszist, a különböző illúziókat. Ezek sorsszerű teherként nehezednek az emberre, amelyektől látszólag nem lehet megszabadulni, hiszen örök problémaként vetődnek fel olyan kérdések, mint: mi a társadalmi folyamatok lényege, és milyen az ember helyzete ezekben a folyamatokban.

A kapitalizmus társadalmi fejlődésének ellentmondásosságából következik egy további tényező is, amit figyelembe kell vennünk. E tényező figyelembevétele

segít megérteni a burzsoá és ezen belül a keresztény filozófia által hirdetett emberi tragédiát. Egyúttal az is világosabbá válik, hogy a vallás miért marad fenn a mai kapitalizmus viszonyai között is. Ez a tényező: *az egyén létéről és a személyiség szerepéről kialakított hamis tudat a kapitalista munkamegosztás folyamatában.* E hamis tudat uralma ma már nemcsak a dolgozó tömegekre, hanem az uralkodó osztályra is jelentős mértékben kiterjed.

A kapitalista munkamegosztás és a kapitalista termelési mód viszonyai között a munkás nem rendelkezik szabadon munkája eredményeivel, *elidegenedik* munkája termékeitől mint valami idegen tárgytól.[11] A feudális termelési módban a termék előállításának első percétől a legvégső műveletig egyazon dolgozó vitte végig az egész munkaműveletet. A tárgy előállítója tudta, mit készít, ismerte termékének használati értékét. Bizonyos mértékben rendelkezhetett is fölötte, bizonyos egyéni érdek is fűzte termékéhez. Teljes meggyőződéssel mondhatjuk, hogy a munka az ember számára önmagának tárgyiasított mivolta volt, bármennyire is magán viselte a kényszermunka jellegét, bármennyire — kezdeti formában — ez is az ember elidegenedéséhez vezetett. A kapitalista termelési módban az ember elidegenedése kifinomultan, rejtett módon megy végbe, és lényegében nemcsak azt jelenti, hogy (a munkás) „munkája tárggyá, *külső* egzisztenciává válik, hanem, hogy *rajta kívül*, tőle

[11] Lásd *Marx:* Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. Budapest. 1962. 46. old.

függetlenül, idegenül egzisztál és vele szemben önálló hatalommá válik"...[12] Az áruk világa, amely az ember előtt *funkcionálisan meghatározottnak* látszott, egyszerre olyan legyőzhetetlen hatalommá válik az ember szemében, amely *független* tőle, és amelyet *nem tud* sem ráhatásával, sem akaratával *befolyásolni*. Az ember e tehetetlensége miatt az áruk világát, ehhez a világhoz való viszonyait megszemélyesíti, fantasztikus elképzeléscket alakít ki róluk, s olyan funkciókat és tulajdonságokat ad nekik, amelyekhez azoknak semmi közük sincs. A hűbéri társadalomban az embereknek egymáshoz, az államhoz, a társadalomhoz való viszonya közvetlen és leplezetlen volt. Az egyén, az osztály *gazdasági* helyzete, szerepe a társadalmi munkamegosztásban nyilvánvalóbb volt. A gazdasági kizsákmányolás ilyen közvetlen viszonyai között ez nem is lehet másképp. Ezért az ember és az isten közötti kapcsolatokat tartalmazó elképzelések is egyszerűbbek, határozottabbak, „pogányabbak" voltak. Klaszszikus példája ennek a görög politeista vallás.

A kapitalista munkamegosztásban azonban, az emberek társadalmi és egyéb viszonyait áthatja az árufetisizmus. Ennek egyik eredménye az, hogy misztifikálják és elködösítik az emberek egymás közötti kapcsolatait, az egyén kapcsolatát a társadalommal, az ember helyét a társadalomban. Ennek nyomán a munkásosztály abban az illúzióban ringatja magát, hogy munkaerejét „szabadon" adhatja el a tőkésnek. Az

[12] Ugyanott, 46. old.

emberi viszonyok a kapitalista munkamegosztás körülményei között tárgyiasulnak és az árutermelés folyamatának egyik *momentumává* válnak. E viszonyok hatására egy feje tetejére állított hamis tudat alakul ki, amely torzan, illuzórikusan ábrázolja a szerepét, tevékenységét.

Az ember elidegenülése és elembertelenedése a kapitalizmus viszonyai között nemcsak a közvetlen termelési viszonyokat érinti, hanem az emberek *egész* társadalmi tevékenységére, társadalmi és erkölcsi világára, valamint az állam funkcióira, a társadalmi szervezetek tevékenységére is kiterjed. E tényezők az emberek tudatában misztifikált, megismerhetetlen és ellenséges erőkként jelennek meg, amelyek mintha megváltoztathatatlanul befolyásolnák az emberek sorsát. Az ember önelidegenülése és elembertelenedése, amelynek gyökerei a kapitalista munkamegosztás és az áruvilág fetisizálásához nyúlnak vissza, megkettőzi az ember tudatát: az objektív igazságot tartalmazó tükörképekre és irreális képzetekre osztja. Gondolkodását az illúziók és a fantázia világába viszi. „Míg a tulajdonképpeni emberi gondolkodás a szüntelen alkotás mozzanata — mondja R. Garaudy — a tudatosult célok világának teremtése —, addig az elidegenült világban a gondolkodás már csak *képzelt kárpótlás* (A szerző kiemelése) az ember hatalma alól kisikló és vele ellenségesen szemben álló valóságért, mert az a »hivatása«, hogy az embereket a reális világból az illúziók (vallás, idealista világnézet) világába röpítse. Az elidegenülés világát reális világnak tünte-

tik fel, míg a reális emberi lét világa illúzióvá süllyed."[13]

Az elidegenedés marxista felfogásának semmi köze sincs ahhoz az egzisztencialista és keresztény felfogáshoz, amely szerint a társadalom olyan egyénekre bomlik fel, akiknek szubjektív világa független önmagában. *A kapitalista társadalom emberének önmagától elidegenített világa olyan gazdasági, társadalmi és pszichikai tényezők által kialakított egység, amely az ember reális világát szubjektivizálja, és tudati képét illúziókkal, fantasztikus asszociációkkal torzítja el, ez által a vallásos hit potenciális forrásává válik.* A modern ember önelidegenülését nem szüntetheti meg a vallásos hit, a szubjektív, intuitív filozófia, amint azt a vallás ideológusai feltételezik. Azokat az okokat kell megszüntetni, amelyek előidézik és fenntartják ezt az önelidegenülést. Szét kell zúzni forradalom útján az elidegenülés objektív feltételeit. A termelési viszonyokat kell elsősorban átalakítani.

A mai kapitalizmus társadalmi — gazdasági, politikai és szellemi — átalakuláson megy keresztül. Ez együtt jár a rendszer egyre mélyülő, mindenoldalú társadalmi válságával. A szocialista világrendszer forradalmi kialakulása és fejlődése, valamint az új humanizmus, új erkölcs, az emberek közötti új viszonyok születése, a gyarmati rendszer széthullása nemcsak az uralkodó osztályok, hanem egyes, a szociálreformizmus

[13] *Roger Garaudy:* A kommunizmusért vívott harc az ember „elidegenítésének" megszüntetéséhez vezető út. Béke és szocializmus, 1960. 10. sz. 35. old.

által megfertőzött munkásrétegek tudatában is azt a látszatot kelti, mintha az általános társadalmi *értékek és létfeltételek „tragikus" hanyatlása* következnék be. Néhány évtizeddel ezelőtt szilárdnak és megváltozhatatlannak látszott a tömegek burzsoá kizsákmányolása és a gyarmatok kirablása.

A társadalom forradalmi változásainak értelmét a a burzsoá tudat kiforgatta. Úgy tünteti fel, mintha ez a nyugati világ és a társadalmi biztonság *sorsszerű* csődjét jelentené. A gondolkodás területén ugyanezt az ideálok pusztulásának tünteti fel. Érthető, hogy a kizsákmányolt osztályok, a félrevezetett tömegek egy részében a régi társadalmi értékek pusztulása az egyház tevékenysége és a burzsoá propaganda hatására azt a látszatot kelti, mintha a burzsoá erkölcs, a keresztényi magatartás és életszemlélet válsága hanyatlást eredményezne az egyén boldogulásában s ennek nyomán az élet értelmét vesztené. A vallás azt a gondolatot ülteti el az emberek tudatában, hogy olyan sorsszerű, irracionális erők hatalma alá kerültek, amelyek valahol a való világon kívül léteznek.

A burzsoá erkölcsi és világnézeti értékek összeomlása, amelyek a létbizonytalanság, valamint a gondolkodásbeli szkepszis következtében lépnek fel, jelentik azokat az újabb *objektív és reális okokat*, amelyek a vallás továbbélését a kapitalista társadalomban igazolni látszanak. Ehhez még az is hozzájárul, hogy az uralkodó osztályok és a munkásosztály reformista és opportunista rétegei saját helyzetük ellentmondásait és labilitását úgy igyekeznek feltüntetni, mint az egész

nyugati társadalom szellemi és társadalmi válságát. Közismert dolog, hogy a burzsoá propaganda milyen ideológiai eszközökkel deformálja az emberek nagy tömegeinek tudatát. Azt az elképzelést igyekszik kelteni bennük, mintha ennek a válságnak a kommunizmus volna az oka, amely materialista módon tagadja a kapitalizmusnak — állítólag — minden szellemi értékét. Az uralkodó osztályok a dolgozó tömegekkel azt igyekeznek elhitetni, hogy a kapitalizmus ideális társadalom, mivel — szerintük — harmonikusan kapcsolja össze a keresztény erkölcsi ideált a demokratikus elvekkel, a szabadsággal, a parlamenti demokrácia egyenlőségével, s hogy a tömegek legfontosabb kötelessége megvédeni ezeket az alapelveket. Érdemes elolvasnunk Adenauer 1960. évi karácsonyi üzenetének egyik részletét, mert megmutatja, hogy a kereszténység eszméje (vagy talán pontosabban a katolicizmus politikai felfogása) milyen eszmei eszközökkel és mi módon védelmezi a burzsoá társadalmat. Azt is láthatjuk belőle, mennyire igyekeznek megszilárdítani a tömegek körében a „keresztény világért" folytatott harc eszméjét. Íme az idézet: „A kommunista ateizmus le akarja igázni a világnak azt a részét, amely a keresztény meggyőződés alapjain áll. Ez nyomja rá bélyegét korunk legkülönbözőbb eseményeire. Mit jelentene az ateista kommunizmus győzelme? Ezt a kérdést csak akkor válaszolhatjuk meg, ha tudatára ébredünk, mit is adott a kereszténnység az emberiségnek fennállása 2000 éve alatt. Tulajdonképpen az egész Nyugat szellemi magatartása végeredményben a keresztény elveken nyugszik."

A kapitalista világban a vallásos hit fenntartásának egyik igen fontos alapja az egyházak *aktív tevékenysége*. Különösen a Vatikán használ fel minden eszközt annak érdekében, hogy az egyház legalább formai szempontból ne különbözzék más polgári intézménytől (a templomok korszerű stílusban való építése, a modern művészeti irányok behatolása az egyházi építészetbe, kísérletek a cölibátus megszüntetésére, polgári ruha viselésének bevezetése a papok számára, modern zenei elemek bevitele az egyházi szertartásokba stb., stb.). Az egyház, különösen Olaszországban, Franciaországban, Belgiumban, Spanyolországban, de az Egyesült Államokban is igyekszik a tömegek vallásos érzését olyan modern eszközökkel, mint a film, televízió, rádió stb. befolyásolni. A Vatikán ilyen irányú törekvéseit mutatják az általa kibocsátott enciklikák is. Ezeknek sorában jellemző az 1957-ben kiadott „Miranda prorsus" kezdésű enciklika, amelynek egyrészt az a célja, hogy irányítsa az egyház elméleti tevékenységét ezen a területen, másrészt ösztönzést kíván adni a megfelelő egyházi köröknek arra vonatkozóan, hogy a lehető legmerészebben használják fel a televíziót, a filmet és a rádiót. A Vatikánnak ez a tevékenysége különösen a fiatalok felé irányul. Sőt a Vatikán film-, televízió- és rádióbizottságokat hozott létre, amelyeknek elnöke O'Connor püspök, az Egyesült Államok jezsuita egyetemének rektora lett.

A katolikus egyház sok országban (többek között Franciaországban, Nyugat-Németországban és Olaszországban) arra törekszik, hogy komoly szellemi és

politikai befolyást gyakoroljon a nevelésre és az iskolai tananyag összeállítására. Az egyház ebben a vonatkozásban XI. Pius pápa „Divini illius Magistri" kezdésű enciklikájára támaszkodik („Az ifjúság keresztény neveléséről" 1929). Ez az enciklika a következetes világi oktatás ellen tiltakozik. Különösen az ellen emeli fel szavát, hogy a tudományos materializmus része legyen a tananyagnak és az ifjúság nevelésének. A pápa az enciklikában hangsúlyozza, hogy a civilizált társadalom nevelésének egyetlen természetes erkölcsi alapelve a keresztény szellemben történő nevelés. XII. Pius pápa 1947-ben a német püspökökhöz írt levelében többek között azt hangsúlyozta, hogy az iskola hivatását csak akkor teljesítheti, „ha az egész tanítás, az egész nevelés, az egész iskolai rend, a tanítók, a tanterv, a tankönyvek, tehát az iskola egész tevékenysége az egyház vezetése és ellenőrzése alatt áll, ha teljes mértékben a keresztény szellem hatja át, és uralkodik benne"... Nagyon jól mutatja a Vatikán olyan törekvéseinek intenzitását, amely a fiatal generáció nevelésének és oktatásának az egyház fennhatósága alá való rendelésére irányul, a francia és az olasz világi iskolákért folytatott harc. Az egyház tudatában van annak, hogy az ember világnézetének alapköveit az iskolai nevelés rakja le, hogy gyakran elhatározóan és egész életére szólóan eldönti az ember világnézetét és erkölcsi magatartását. Ezért az egyház mindent megtesz annak érdekében, hogy az iskolai nevelés alapja a vallás legyen.

Az elmondottakon kívül meg kell még említenünk az

egyház *karitatív tevékenységét* is, amelynek igen nagy a jelentősége különösen olyan országokban, mint pl. Spanyolország, Portugália, Latin-Amerika országai. Ezekben az országokban a legszembetűnőbb a társadalmi elmaradottság. Az emberek életét mélyen és teljesen átitatja a vallás. Ezt elősegíti a keresztény pártok demagóg szociálpolitikája, amely nyíltan összefonódik a burzsoá állam tevékenységével. Az egyház a burzsoá államra támaszkodik. Ez az állam a Vatikánnal kötött egyezmények értelmében az egyház rendelkezésére bocsátja a legkülönbözőbb társadalmi intézményeket a vallásos propaganda terjesztése és a vallás elméleti és politikai hatásának a széles tömegekre való kiterjesztése céljából. Így alakul ki a vallásos és a világi hatások összefonódása nyomán egy úgynevezett átlagpolgár. Létrejön egy olyan közvéleményegyveleg, amelyet a pártok politikája, a mindennapi élettempó, a vallási dogmák és az erkölcsi normák reprezentálnak. Ez elkerülhetetlenül végigkíséri az ember életét születésétől haláláig.

A burzsoá állam, valamint az egyház politikájának és ideológiájának összekapcsolódása, amely elsősorban *társadalmi* és *ideológiai téren* érezteti hatását, olyan reális erőt képvisel, amelyet nem szabad lebecsülnünk. Célja, hogy a tömegek csatlakozzanak szorosan a vallás-hoz. A kapitalista országok uralkodó osztályai jól tudják, hogy a kommunizmus elleni harcukban milyen értékes segítőtársuk az egyház, a maga szubjektív és szolgai alázatosságot hirdető eszméivel, platonisztikus keresztény erkölcsével, bármilyen társadalmi fejlődés,

így a kommunizmus és a tudomány iránti ellenszenvével. Az egyház is tisztában van azzal, hogy milyen társadalmi, politikai és sok országban milyen gazdasági támaszt jelent számára a burzsoá állam. Ready amerikai püspök erre a szövetségre támaszkodva valóban nyugodt lélekkel jelenthette ki, hogy abban a harcban, amelyben az egyik oldalon a materialista filozófia és a kommunizmus, a másik oldalon pedig a szellemfilozófia áll, az egyház nem maradhat semleges, mivel a keresztény elvekre támaszkodó nyugati civilizáció sorsa, szerinte, a legteljesebb mértékben össze van kötve a vallás materializmus elleni harcának kimenetelével.

Érintettünk néhány olyan fontosabb okot, amely determinálja a vallás további létezését a mai kapitalista társadalomban. Megtudtuk azt, hogy a vallás legfontosabb társadalmi alapja a kapitalista rendszer általános társadalmi és szellemi válsága. Ezt a tömegek tudata úgy tükrözi, mint önmaga elidegenülését és elembertelenedését, mint az értékek válságát, az élethizonytalanság érzését, félelmet és gondolati szkepszist. Az eddigieken túl az emberi megismerés saját társadalmi létének reális alapjait is kutatja. A társadalmi lét ellentmondásai bármennyire is eltorzítják, a megismerés — egy vég nélküli spirális mentén — állandóan közeledik az objektív igazság felé. Az embernek az a törekvése, hogy az objektív világról megismerje az igazságot, előbb-utóbb mégis legyőzi a vallás illúzióit.

Az emberi megismerés e törvényszerűségének érvényesülését elősegíti az, hogy az osztálytársadalom szellemi és társadalmi válsága mindig a hanyatlás és a

haladás, az elméleti szkepszis és a forradalmi optimizmus egységét foglalja magában. A haladó szellemű emberek végigviszik harcukat a hanyatló uralkodó osztályok és a reakció erői ellen. Az emberi történelem eddigi folyamatai sokszor bizonyították ennek igaz voltát. Az a talaj tehát, amelyből a vallásos hit a kapitalizmusban táplálkozik, egyúttal a kapitalizmus pusztulásának, a társadalmi forradalom gondolatának, a kommunista pártok által vezetett munkásosztály soraiban pedig elsősorban a forradalmi öntudat fokozódásának is alapja.

A mai vallás metamorfózisa

Bár fontos a vallás ismeretelméleti és társadalmi gyökereinek tisztázása a mai osztálytársadalomban, mégis a problémának ez csak egy részét jelenti. Nem kevésbé fontos arra is rámutatnunk, mi a lényege a mai vallásnak, milyen a mai arculata, milyen célokat szolgál a mai társadalmi és politikai viszonyok között. Minket a kereszténység korszerűsítése érdekében végbevitt erőfeszítések már csak azért is érdekelnek, mert közvetlenül érintik vallásellenes harcunk elvi alapjait és tartalmát (a vallás a szocializmus viszonyaihoz is tud alkalmazkodni). A vallás modernizálása érdekében tett kísérletek adják a szocializmus, a marxista filozófia, másrészt az egyház és a vallásos filozófia (neotomizmus, perszonalizmus stb.) közötti egyik súrlódási felületet. Olyan osztályharc ez, amelyben kialakult a hívők és a szocializmus erőinek együttműködése, másrészt kirajzolódnak az elméleti, politikai, társadalmi és osztályellentétek a világkereszténység elméletével és gyakorlatával szemben. A mai kereszténység[1] és az egyház

[1] Ebben a fejezetben kizárólag a katolicizmusról és a protestantizmusról van szó. Tudatosan nem foglalkozom a pravoszláv egyház kérdésével, amely, ha világkereszténységről van szó, magától értetődően annak osztatlan része. Mégsem tárgyaljuk

teljesen tisztában van azzal, hogy a XIX. század haladó eszméin, különösen a materialista filozófiának történelmi, természettudományi és elméleti valláskritikája után a XX. századi marxista filozófiának, a szocialista világ gyakorlatának és a természettudományok viharos fejlődésének idején nem maradhat továbbra is a régi ortodox teológia keretei között. A katolicizmus és a protestantizmus által képviselt mai kereszténység a jelenlegi viszonyok között is *igyekszik megalkotni erkölcsi és világnézeti normáit*, társadalmi és politikai nézeteinek *bonyolult rendszerét*. Olyan módokat és eszközöket próbál találni, amelyekkel újra és egyre teljesebben kerítheti hatalmába az embert. Azt a látszatot igyekszik kelteni, hogy a vallás a modern civilizáció társadalmi és szellemi élete számára még mindig nélkülözhetetlen. Magától értetődik, hogy ezt a metamorfózist[2] (ha a keresztény vallás történelmében

együtt a fent említett egyházakkal, mert a katolikus egyház és a különböző protestáns egyházak a legelterjedtebbek társadalmunkban. Másrészt azért sem, mert a pravoszláv egyház történelmi fejlődésének tárgyalása maga is külön fejezetet tenne szükségessé, ez pedig eltérítene az adott problematikában kitűzött célunktól.

[2] Erre pl. Anatole France mutatott rá tudományos és történelmi megalapozottsággal „A fehér kövön" c. könyvében. Azok a változások, amelyek az emberek tudatában egy évszázad leforgása alatt végbementek a különböző történelmi feltételek és helyzetek következtében, Krisztust, a keresztény vallás mitológiai, központi alakját is módosították. „A keresztény mitológiának ez a hőse — mondja Anatole France — különböző alakjainak sokaságával és változatosságával szinte megdöbbent. Szent Pál lángoló Krisztusát a II. századtól a szinoptikusok Krisztusa követi, ez a szegény, tétován kommunista zsidó, akiből a negyedik evangéliummal szinte egy csapásra válik afféle alexandriai ifjú, a gnosz-

és jelenében lejátszódó változási folyamatokat szabad így neveznünk) maximálisan össze kell egyeztetni a mai társadalmi és politikai viszonyokkal, különösen a munkásmozgalom helyzetével. Fontos feladatnak tartja (bár hiábavaló törekvés), hogy megalkossák a reakciós erők ideológiai és politikai egységfrontját a szocialista világ és a nyugati országok munkásmozgalmainak fokozódó antikapitalista harca ellen.

Minden vallás keresztülmegy ezen a metamorfózison. Ez azonban különösen szembetűnő a keresztény monoteizmus esetében. A kereszténység a régi görög és római politeizmus, valamint az antik ember fölött azzal győzedelmeskedett, hogy felhasználta (még ha vulgarizált és illuzórikus formában is) az antik világ társadalmi ellentmondásait, igazságtalanságait. A középpontba a széles tömegek végtelen nyomora, az abból következő kilátástalanság tudata, valamint a rabszolgatartó világ önkénye és reménytelensége elleni tiltakozást állította. Igen hamar kitűnt, hogy a totális válság állapotában levő uralkodó osztályok nem képesek a római világ társadalmi, erkölcsi ellentmondásainak leküzdésére. A kereszténység a hellén gondolkodás átalakított filozófiája, erkölcsi szkepszise és a tömegek kilátástalan

tikusok nagyon gyenge tanítványa. Ezután pedig, hogy csak a római Krisztusokat említsem, s csak a leghíresebbek előtt álljak meg, ott van Szent Domonkos uralkodó Krisztusa, II. Gyula hadvezető Krisztusa, X. Leó istentagadó és művészkedő Krisztusa, a jezsuiták rideg és ármánykodó Krisztusa, a tőke oltalma s a szocializmus ellensége, aki XIII. Leó pápasága alatt virult fel, s még ma is uralkodik." *Anatole France:* A fehér kövön. Budapest 1912. 137. old.

nyomora következtében győzte le a pogányságot. Az emberek sorsa iránti közömbös, részvétlen pogány istenek helyébe a társadalmi egyenlőség, az evangéliumi szeretet és a kölcsönös gondoskodás *homályos vízióját* ígérte a népnek. Ám az ilyen fajta társadalom ideáját a halál utáni élet illuzórikus szférájába utalta. Ennek ellenére a széles tömegek *életének és tevékenységének* (bár hamis) értelmet, s e siralom völgyéből való menekülés illúzióját adta. Ismeretes a kereszténység történelmi változásainak további útja is. A kereszténység kezdeti formáitól eljutott a római államvallásig. A skolasztikusan elferdített arisztotelészi tanítások segítségével a feudalizmus társadalmi, politikai és ideológiai támaszává vált (ebben az időben a kereszténységet a fejlődő protestantizmus és a kálvinizmus belső, ellentétes erőinek bírálata sújtja). További változásait a reformációtól a XIX. századig figyelhetjük meg, amikor is — mint tudjuk — a kereszténységet mind elméleti, mind politikai bírálatnak vetették alá, hiszen éppen ebben a században született meg a tudományos szocializmus. A kereszténység legújabb története azt mutatja, hogy a történelem folyamán *a kereszténység* (a vallás teológiai elemeinek megtartása mellett) *fokozatosan elvilágiasodik*, degenerálódik. Az egyház egyre intenzívebben működik együtt a burzsoá állammal. A keresztény vallás eddig említett változásainak történetéből következtethetünk azokra a folyamatokra is, amelyek a mai kereszténységben végbemennek.

A mai kereszténység metamorfózisa *a katolicizmus és*

a protestantizmus közötti teológiai vitaként formálisan jelenik meg. A vita a kereszténység ún. történelmi és racionális felfogása körül folyik, amely tulajdonképpen a reformáció ideje óta tart, és még a mai napig sem fejeződött be.[3]

Ám a valóságban ennek a vitának mélyebb, *fontosabb* gyökerei vannak. Leglényegesebb feltétele: a mai kereszténység *általános válsága*. Az egyház dogmái — akár a katolikus, akár a protestáns — állandóan egyre mélyülő ellentétbe kerülnek a világról és a társadalmi fejlődés törvényeiről szerzett társadalmi és természettudományi ismeretekkel. A mai kereszténység számára azonban a legnagyobb problémát a fejlődő szocializmus jelenti. A keresztény egyházak, amint látni fogjuk, igen hamar alkalmazkodtak a kapitalista életkörülményekhez. Igen hamar megértették, hogy a burzsoá jog, erkölcs, a formális alkotmányos szabadság biztosítása egyáltalán nem érinti a vallás lényegét. Ellenkezőleg, a burzsoá állam gyakorlatilag nem létezhet az egyházak nélkül. A szocializmus keletkezése és a marxista filozófiának a nemzetközi munkásmozgalomba való behatolása a kereszténység elé *egészen új*,

[3] Ebben a vitában főképpen az alapvető keresztény dogmák teológiai értelmezésében van különbség a katolikusok és a protestánsok között. Elsősorban az ószövetségi írások, az evangélium, a katolikus és a protestáns liturgia, az egyházat jellemző tulajdonságok, az egyház funkciója, hatalma és jogai értelmezésében van köztük eltérés. Ennek a vitának egyik lényeges jellemzője az a törekvés, hogy megszabaduljanak azoktól a vallási dogmáktól, amelyek a modern gondolkodás, az általános társadalmi fejlődés következtében a mai ember számára elfogadhatatlanok.

a vallás által megoldhatatlan feladatot állít: a harcot az emberért. A szocializmus már a gyakorlatban bebizonyította, hogy képes a fejlődő emberiség legbonyolultabb kérdéseit is megoldani, ugyanakkor biztosítja az emberiség sokoldalú fejlődését és az egyén boldogulását. Azokat a társadalmi és emberi ideálokat, amelyekről a kereszténység idestova 2000 éve beszél, a szocializmus valósítja meg a világ, a társadalom és az ember következetes materialista szemlélete alapján. Ez azonban a keresztény tanítás elvi alapjaival merőben ellenkezik. Mindkét keresztény egyház törekvéseinek egyik központi célja, hogy vezető szerepet játsszék a mai ember társadalmi, erkölcsi és világnézeti problémáinak megoldásában. Ehhez egyedül a vallást akarják felhasználni. Az egyházak ennek érdekében igyekeznek fokozni befolyásukat a kapitalista országokban a társadalom közéletében. A két keresztény irányzat radikálisabb képviselői rámutatnak arra is, hogy a tömegek egyre jobban elfordulnak a vallástól. Ezt a tényt többek között annak tulajdonítják, hogy az egyházak, különösen a katolikus egyház, maguk is eltávolodtak azoktól a keresztény eszményektől, amelyekből szellemi és társadalmi gyakorlatuknak táplálkoznia kellene. *Claude Tresmontant*, katolikus ideológus, a francia marxistákkal 1960-ban folytatott vitájában többek között elítélte egyes reakciós egyházi körök profanizált gyakorlatát, amellyel a „keresztény civilizációt" akarják terjeszteni, ha kell karddal vagy az atomháború borzalmai által. Elítélte az egyházat azért, mert figyelmét úgyszólván csakis az egyénre fordítja, az erkölcs

és az emberek kölcsönös érintkezésének társadalmi problémáit azonban teljesen elhanyagolja. *H. G. Vood* angol teológus arra a közönyre figyelmeztet, amellyel az utóbbi időkben az egyház az angol közéletben találkozik: „Száz évvel ezelőtt a keresztény szervezet sokkal nagyobb feladatot töltött be Britannia életében és gondolkodásában, mint ma. Az istentiszteletek látogatása mindennapos szokása volt valamennyi osztály nagy részének, ha nem a nemzet többségének. Ma ... a népnek legfeljebb tíz százaléka vesz részt az istentiszteleteken." Ugyancsak ismeretes nálunk Niemöller nyugatnémet teológus pozitív tevékenysége a hidegháború politikája ellen. Niemöller azt hirdeti, hogy az egyházaknak kell megfeszíteniük minden erejüket a világbéke megvédése érdekében. Azt hangoztatja, hogy a keresztény világ erkölcsi nagyságát és társadalmi felelősségét azzal kell lemérni, mit tesz a kereszténység a szociális fejlődésért vívott társadalmi harc előmozdítása és a nukleáris háború szerencsétlenségeivel fenyegetett emberiség megmentése érdekében. Működése és felhívásai még jobban kihangsúlyozzák annak a válságnak a mélységét, amelybe a kereszténység jutott. Ez a nyugati világ egyházi körcinek éles bírálata, amelyektől a kereszténység sorsa éppen olyan messze esik, mint amilyen távol vannak az egyszerű hívő ember életétől.

*

Mi is a tárgya annak a vitának, amely a két keresztény irányzat között a kereszténység világnézeti és erkölcsi elveiről folyik? Lehetséges-e, hogy a korszerű-

sített vallás, amely ennek a vitának az eredményeként esetleg létrejön, a modern ember életének irányítójává válik, gondolkodásának és cselekvésének szilárd erkölcsi és világnézeti alapjául szolgálhat?

A probléma megoldásának katolikus és protestáns törekvései között lehetetlen bizonyos különbségeket nem látnunk.

A mai katolicizmus ragaszkodik dogmáihoz, mint az isten által kinyilatkoztatott igazságokhoz. Teológiája lényegében nem változott, továbbra is olyan *skolasztikus* és élettelen maradt, mint amilyen a középkorban volt. *A vallási elv, amelynek tartalma az ember belső kapcsolata istennel, a katolicizmusban* a külső, természetfeletti *erők tárgyiasított teokratikus elemévé válik.* A katolikus hit lényege az egyház *örök és csalhatatlan tekintélyébe* vetett hit. Az istenről szóló keresztény igazság csak az egyház tekintélyén keresztül ismerhető meg, mivel a katolikus isten a többi „természetes" istennel ellentétben „kinyilatkoztatott" isten. Ennek a kinyilatkoztatásnak a titkát pedig csak a csalhatatlan egyház ismeri. Az antik filozófia nagy hatást gyakorolt a katolikus teológiára (Alexandriai Philón, a sztoikusok, Platón, Arisztotelész). Az egyház a keresztény hitet úgy módosította, hogy a keresztény hivő és a természet közötti belső törvényszerűségek az istenhez vezetnek el. Az antik filozófiának, még ha a középkori skolasztika nagymértékben el is kendőzte és vulgarizálta is, nem csekély része van abban, hogy a katolikus teológia a legalaposabb és a lehető legrendszeresebb munkával törekedett összhangba hozni az

észt a hittel, a csodát a valóság objektív meghatározottságával, az objektív törvényszerűségekkel, a természetes erkölcsöt a valláserkölccsel, a titkot a logikai gondolkodással.

Különösen ma, amikor sok alapvető vallási dogmát támadott meg a tudományos kritika, a katolicizmus (és természetesen a protestantizmus) érdekeinek előterébe az *ész és a hit* kapcsolatának megteremtése lép. Láttuk, hogyan jelentkezik ez a kapcsolat a vallásos történelemszemléletben; az ember számára adva van egy meghatározott terület, amelyet képes feltárni, hiszen rendelkezik a megismerés képességével. Ugyanígy van ez a természettudományokkal kapcsolatban is. De hogyan érvényesül ez az ismeretelméletben, ahol az idealista filozófia agnoszticizmusával és a vallásos felfogással szemben áll a marxista gondolkodás, amely a világ megismerhetőségét ismeri el, és tagad mindennemű irracionalitást, tehát az istent is?

A katolikus teológia a világ megismerhetőségének és az ember létének kérdésére a *tudomány és a vallás koegzisztenciájának* tételével válaszol. Ma már nem lehet figyelmen kívül hagyni sem a tudományokat, sem a filozófiát. Ezért ezeket kölcsönös kapcsolatba akarják hozni (azonban úgy, hogy a tudomány végül is a teológiának van alávetve). Az angol tomista Nicoll ezt úgy fogalmazta meg, hogy a teológia a női elvet képviseli, a tudomány pedig a férfi-princípium. Egyik a másik nélkül, szerinte, elképzelhetetlen, az egyik követeli a másikat. Az élet tökéletességének és az alkotásnak princípiuma, azonban — vallja Nicoll — az egyház.

Vagyis konkrétan: a katolikus egyházi teológia szerint az emberi gondolkodásnak el kell jutnia a természet és az ember származási törvényei keresztény felfogásához. A katolikus egyház szerint az ember és a világ származása olyan határkövet jelent az emberi értelem számára, amelyet már nem léphet át és így arra a megállapításra kell jutnia, hogy ezeket a törvényeket az isteni akarat és az isteni eszme hozta létre és tartja fenn. A katolikus teológia az emberi értelem, az emberi megismerés határaként az emberi lét eredetét jelöli meg. Az ember — úgymond — nem tehet mást, mint hogy alázatosan elismeri az *isteni kinyilatkoztatás igazságát* a világ és az emberi lét *egyetlen igazságának.*

A megismerés neotomista elméletének alapja egy dualisztikus a priori elképzelés a világról. A marxista filozófiával, amely azt tanítja, hogy a világ anyagi egységet képez, hogy ehhez az anyagi egységhez tartozik a tudat is, az egyházi teológusok és a neotomisták azt a nézetet állítják szembe, hogy az anyagi világ lényegét tekintve *dualisztikus.* Tartalmaz egy fizikai szférát, amelyet a tudomány tanulmányozhat és megérthet, továbbá egy transzcendens, elvont szférát, amelyet az emberi értelem nem foghat fel, mert az az isteni törvények és titkok világa. Ez utóbbi uralkodik a reális emberi élet fölött.

A katolicizmus úgy véli, hogy ideológiájában az a szerinte idcális szintézis jött létre, amelyben az értelem és a hit kölcsönösen kiegészítik egymást. A modern ember a mai „technikai" civilizáció kilátástalan világában, a szkepszis és a „materialista ateizmus" előre-

törésének közepette belső boldogságot, nyugalmat és életbiztonságot csakis akkor érhet el, ha elfogadja az *ész és a hit* katolikus *szintézisét*. A materialista determinizmus állítólag a világ jelenségeit, a társadalom eseményeit mechanikus okságí viszonyokra vezeti vissza (látjuk, mennyire vulgarizálják a marxista determinizmust), az embert puszta automatává, a vak természeti erők és társadalmi kapcsolatok jelentéktelen és tehetetlen részévé alacsonyítja.

Ezzel szemben az *ész és a hit* katolikus paralogizmusa az emberből, állítólag, keresztény egyéniséget formál a szó teljes értelmében. Majd ennek tudatosodása által a keresztény ember a természet valódi urává válik, anélkül, hogy hagyná értelmének bomlasztó erőit a materialista ateizmus, az emberi természet határain túl levő isteni rend és törvényszerűség elleni lázadás tilos útjára vinni. Az észnek és a hitnek ez a paralogizmusa állítólag megbékítheti a nemzeteket és az osztályokat egymással, mert az osztályharcot és az osztálygyűlöletet keresztény szeretettel, az emberi önzést keresztény szerénységgel és alázattal, a mai ember önelidegenülését az istennel való belső egyesüléssel pótolja.

A marxista ismeretelmélet alapján viszonylag könnyű a világ tomista teológiai felfogásának hibáira rámutatnunk. A modern természettudomány (tulajdonképpen egész története folyamán) nemegyszer *megcáfolta* a világ és az ember dualista felfogásának koncepcióját. A kutatások révén megismert jelenségek, mint pl. az atomok mikrovilágának mozgása, az anyag

és energia megmaradásának és átalakulásának elve, Einstein relativitáselmélete eléggé bebizonyították az anyag végtelenségét, elpusztíthatatlanságát és örökkévalóságát, a világ anyagi egységét. Az egész haladó fiziológia, de elsősorban a pavlovi fiziológia újra megerősítette a marxista filozófiának azt az alapvető tételét, hogy az ember is része az egységes anyagi világnak, hogy a gondolkodás az agy funkciója.

A tapasztalat azt mutatja, hogy nincs minden esetben komoly indokunk kétségbe vonni a vallásos hivő meggyőzhetőségét a marxista ismeretelmélet helyességéről. (A vallás ellen ebből a szempontból is harcolni kell. A világ anyagi egységéről szóló tanításnak nagy szerepe van a vallás elleni ideológiai harcban.) Sokkal nehezebb és bonyolultabb a vallást arról az oldaláról megdönteni, amellyel a hivő ember életstílusának és erkölcsi cselekvési normáinak alkotó elemévé vált. A mai kereszténység is elismeri azt a tényt, hogy a mai világ forradalmi változásokon megy át, és hogy ezzel együtt változnak *az ember társadalmi értékei, az erkölcs, a jog, valamint az emberek elképzelései a boldogságról, a jóról és a rosszról, a bűnről és felelősségről stb.* A mai ember társadalmi és szellemi élete olyan változáson megy keresztül, amelyben a kereszténység számára is felvetődik a lét vagy a nemlét kérdése.

Nem csoda tehát, ha a mai kereszténység elsősorban az erkölcs és az emberek életstílusának vonalán igyekszik hatalmát a lehető legteljesebben érvényesíteni. Sőt, itt bizonyos előnyökre is szert tesz. Az osztálytársadalom erkölcsének relativizmusával az absztrakt

összemberi erkölcs vízióját, a szociális igazságtalansággal a keresztény igazságosságot állítja szembe. A tömegek olyan rétegei számára, amelyek nagymértékben a szociálreformizmus hatása alá kerültek, és szemben állnak a forradalmi mozgalommal, a mai kereszténység a keresztény egyenlőséget és az osztálybéke ígéretét hirdeti. Az *elmélet és a gyakorlat* területén a *marxista filozófiának komoly ellenfele* a mai vallás. Hiszen kialakít az emberi tudatban egy hamis, látszólag humánus elképzelést az egyén és az osztályok társadalmi helyzetéről, az ember tevékenységének értelméről, a szabadságról, a demokráciáról, tehát azokról az értékekről, amelyekkel az egyén nap mint nap találkozik, amelyek tevékenységének értelmet, társadalmi életének pedig tartalmat adnak.

A kereszténységnek tehát megvan a maga (ha a mi szempontunkból általában nem is haladó) szilárd alapja ahhoz, hogy a széles néptömegek életét hatalmába kerítse. A mai kereszténységnek is vannak olyan képviselői (és nem véletlen, hogy éppen ezek vannak igen közeli kapcsolatban sok olyan kérdéssel, amelyek megoldásán a szocializmus fáradozik), akik a keresztény hitet úgy fogják fel, mint az erkölcs, a humanizmus és a társadalmi gyakorlat tiszta és igazi *reneszánszát*. A vallásos hit, bármennyire is hamisan tükrözi az emberi létet, bármennyire reakciós illúziókat kerget is a tudomány szempontjából, mégis képes a szociális elnyomással sújtott és a kapitalizmusban szellemi kietlenségre kárhoztatott hívő tömegek egyes rétegeiben olyan képzetet kelteni, mintha a vallás meg tudná

őket szabadítani helyzetükből, és azt a hamis nézetet táplálja bennük, hogy a kereszténység az ember számára továbbra is erkölcsi és világnézeti tekintély maradhat.

A kereszténység ezen erőit, amelyek e nézeteket képviselik, természetesen nem kell túlbecsülnünk. Az sem jó, ha semmibe vesszük őket. Azt pedig egyáltalán nem engedhetjük meg, hogy a marxista filozófia a társadalmi és világnézeti kérdések elméleti és gyakorlati megoldását a keresztény filozófiának és a keresztény gyakorlatnak engedje át. Az ún. keresztény humanizmus el tud jutni bizonyos egyetemes emberi erkölcsi eszményekhez, a kapitalista gyakorlat elleni tiltakozásokhoz, a nemzetközi együttműködésre vonatkozó bizonyos álláspontokhoz, pl. a háború elleni állásfoglaláshoz, vagy olyan próbálkozásokhoz, amelyekkel az emberiség életét igyekszik boldogabbá tenni. A keresztény humanizmus e törekvéseit a *marxizmus támogatja*, mert pl. a béke ügye, a háború elhárításának törekvései politikai és vallási meggyőződésre való tekintet nélkül életbevágóan fontos feladata minden embernek és valamennyi nemzetnek. Azok az eszközök azonban, amelyekkel a kereszténység ezeket a törekvéseket meg akarja valósítani, rendszerint nem sokat érnek. Ezek tulajdonképpen a világ megreformálására törekvő szimpla platóni felhívások, sok esetben pedig a társadalom uralkodó osztályainak segítő eszközei a reformizmus és szociális demagógia terjesztésében. Itt van az a határ, *ahol már nem elég pusztán vitatkozni a kereszténységgel*, ahol már politikai harcot kell foly-

tatni ellene. Itt már érvényesülnie kell annak az *osztály-ellentétnek*, amely az *emberről vallott keresztény elméleti és társadalmi felfogás, valamint a mai idők lényege között fennáll.* Ha a marxista filozófia és különösen a szocialista gyakorlat teljesen megoldja a társadalom és az egyén olyan társadalmi és erkölcsi problémáit, amelyekből mintegy 2000 éven keresztül a kereszténység táplálkozott, elsorvadnak azok a leglényegesebb feltételek, amelyek a mai kereszténység életképességét fenntartják.

*

A modern kereszténységgel foglalkozó vitának egyik oldalán a katolicizmus áll. Lényege, mint már láttuk *az ész és a hit olyan szintézise*, amellyel a mai társadalom szociális és világnézeti problémái a racionális megismerés határain belül megoldhatók, amelyek *összhangban* vannak a katolikus istenhittel, az egyház csalhatatlanságával és a keresztény etikával.

A mai kereszténység ésszerűsítésének elvéről folyó vita másik képviselője a *protestantizmus*. Ez lényegében a kereszténység *szubjektivista interpretációját* jelenti. A protestantizmus a vaskalapos skolasztika kritikájának élő szükségleteiből, a polgárságnak a feudális rend, valamint az egyház növekvő befolyása elleni küzdelméből keletkezett. Egyes országokban végbement nagy társadalmi mozgalmak (mint pl. Csehországban a huszitizmus, Németországban a parasztháború stb.) elméleti és politikai tiltakozásának ideológiai formájaként jelent meg. Tiltakozása abban

az igyekezetben nyilvánul meg, hogy a *kereszténységet visszavezesse a keresztény hit forrásaihoz — a Bibliához.* A katolicizmus elleni harca során a protestantizmus megszabadult néhány olyan dogmától és tradíciótól, amelyet a katolicizmus a múlt kellemetlen terheként cipel magával. Kiiktatta a pápaság és az egyház közvetítő szerepét az ember és az isten között, és hitének egyedüli forrásául a Bibliát jelölte meg.

A legjelentősebb változtatásokat azonban *magának a hitnek* a területén hajtotta végre, amely megszűnt külső „tekintély" lenni, és az istenhez fűződő *erkölcsi kapcsolat belső tudata* lett. A protestáns hit elméleti alapja az a meggyőződés, hogy az ész, bármennyire is autonóm természetű, mégsem abszolút princípium. Az ebből eredő *gondolati szkepszis* a protestáns hit erkölcsi alapja. Emberi ésszel szerintük nem ismerhetjük meg a reális, tapasztalati világot, amelynek alapja (és értelme is) végső fokon az abszolút jó eszméje.

A protestantizmus örömmel fogadta *Kant agnosztikus szkepszisét*, amely szerint a világ, mint magán-való világ a tudományos megismerés számára örökre megismerhetetlen marad. Ezt a tételt a protestantizmusban olyan felfogás alapozta meg, hogy az empirikus világot objektív erkölcsi törvények uralják, és arra a tételre támaszkodott, hogy az értelmi megismerés csak arra a világra terjedhet ki, amely okozati törvényeknek van alávetve. A protestantizmus a kanti ismeretelméletből még más következtetéseket is levon: a tudomány, amely az empirikus világot kutatja, csak az okozati törvények tudománya. Ezért mint olyan,

semmit sem mondhat nekünk a világ erkölcsi jellegéről (tehát a hitről sem) és teljesen közömbös az olyan értékekkel szemben, mint amilyenek a jó és a rossz. Ezért — a katolikus teológiával szemben — az értelem nem lehet a keresztény hit alapja. A hit egyedül az isteni kegyelmen alapuló belső irracionális érzéseken nyugszik. A kegyelem által hatékonnyá tett akarat önmagában teremti meg a gyakorlati morális eszményt és az ember belső világának elképzelései és érzései alapján transzcendentális világot teremt. A protestáns hit szimbolikus kifejtése az ideális világnak, belső erkölcsi ragaszkodás hozzá. Szubjektív meggyőződés arról, hogy a természeti törvények determinizmusa mögött az ideális értékek olyan világa rejlik, amely mindennemű történés abszolút morális értelmét magában foglalja. Ez a morális felfogás a földöntúli élet felfogásához vezető út, az abszolút és legmagasabb jóságeszményhez „mint a világ fölötti közvetlen hatalomhoz" is elvezet.

A protestantizmus, még a legbaloldalibb képviselőit és irányait[4] tekintve is olyan vallás, amelynek tartalma az *élet értelmének* és az abszolút emberi értékek *filozó-*

[4] A mai protestantizmus korántsem egynemű keresztény irányzat. Tele van ellentmondásokkal. Ezeknek alapja egyrészt az, hogy a reformáció értelmét különbözőképpen fogják fel, másrészt, hogy *különbözőképpen* fogják fel a mai társadalmi valóságot, továbbá, hogy a szekularizáció a protestantizmust is érinti. Megtaláljuk benne azt a liberális modernista irányzatot, amely a szociális haladással kacérkodik, de a dogmatikus fundamentalizmust is, amely kifejezetten ragaszkodik a világ bibliai elképzeléséhez, és elutasít mindennemű tudományt (különösen az Egyesült

fiájának belső, intuitív keresése. A protestantizmus tehát más jellegű filozófiai gondolkodást jelent még akkor is, ha a protestáns és a katolikus hitnek megvannak az olyan közös alapjai, amelyek azonosak minden vallásban. Más életstílust és gyakorlatot képvisel. Abban az igyekezetében, hogy a hitnek (és bizonyos értelemben életfilozófiájának) kereteit — „az isten, az ember és a világ" bibliai koncepciójának tartalmával töltse meg, a kereszténységet igyekszik úgy bemutatni, mintha „a vallásos individualizmus, szubjektivizmus, erkölcsi autonómia és kultúr-humanizmus győzelmét képviselné. Ebből a filozófiai pozícióból intéz felhívást a világ kereszténységének egyesülésére. Alapelveket állapít meg, és ezek alapján meg akarja reformálni a világot. Azt kívánja, hogy ne csak a teológia, hanem a filozófia is „új elméleti és gyakorlati kapcsolatokat" nyerjen, hogy „új szemmel" nézzenek a filozófia eddigi fejlődésére, és „az antik filozófia, a római jog, a bibliai hit, a modern tudomány és a technikai filozófia motívumainak új szintézisét" alakítsák ki.[5]

Természetesen a protestantizmus is úgy véli, hogy

Államokban, így pl. Tennessee-ben terjedt el). Megtaláljuk az ún. neoortodoxizmust „az ember lelki válságáról" vallott felfogásával. (Ennek Reinbold és Niebuhr az ideológusa.) Ez az irányzat elsősorban Nyugat-Németországban terjedt el, és olyan reakciós nézeteket terjeszt, amelyek szerint a mai ember társadalmi és szellemi válságának oka az ember isten elleni lázadása. Olyan irányzat is van, amelyet K. Barth képvisel, s amelynek jellemzője a militarizmus elleni harc és a tradicionális ortodox teológia. Más irányzatok az egész kereszténység egyesítésére törekednek.

[5] *J. L. Hromádka:* Krestanství v myšlení a životě. (A kereszténység a gondolkodásban és az életben.) Prága 1931. 438. old.

az emberi lét legnagyobb paradoxona, ami miatt az ész és a burzsoá gondolkodás filozófiai szkepszise közötti ellentét fennáll, csakis a „keresztény realizmussal", azaz a teremtésben való hit segítségével oldható meg. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni, hogy sok esetben sokkal következetesebben igyekszik a mai idők társadalmi és világnézeti problémáit megoldani, mint a katolicizmus. A protestantizmus leghaladóbb képviselői, mint pl. az amerikai *William Medisch*, az angol *Hewlett Johnson*, a nyugatnémet *Niemöller*, a svájci *Barth*, a csehszlovákiai *J. L. Hromádka* és mások elítélik a keresztény alapelvekkel és a keresztény humanizmussal ellentétben álló hidegháborús politikát. Bírálják a mai kapitalizmust, mert szerintük annyira eltávolodott a keresztény gyakorlat alapjaitól, hogy más, magasabbrendű, szociális szempontból igazságosabb társadalmi rendszernek kell azt felváltania. A mai kapitalizmus véleményük szerint már nem képes társadalmi megújulásra, de arra sem, hogy a keresztény alapelvek érvényesítése révén megóvja a világot a szkepszistől, a materialista ateizmustól és a társadalmilag oly nagy mértékben ellentmondásos kor lelki zűrzavarától. A protestantizmus haladó képviselői ebből a szempontból a katolicizmust is bírálják. Ez, szerintük, vallási dogmatizmusával és engesztelhetetlenségével profanizálta a kereszténység humanizmusát és világnézeti alapjait és politikai befolyásával, hatalmával a régi világot s ezzel együtt a régi társadalmi gyakorlatot támogatja, amely nemcsak a népeket, hanem magát a kereszténységet is

megosztja. Közülük sokaknak az a meggyőződése, hogy az emberiség társadalmi és szellemi fejlődésének eredménye a kommunizmus osztály nélküli társadalma lehet. A kommunizmus áll — szerintük — a legközelebb a keresztény morálhoz és gyakorlathoz, a kommunizmustól remélhető leginkább, hogy a keresztény elveket megvalósítja, és ezzel a mai ember új társadalmi és erkölcsi reformját is végrehajtja.

A kommunisták egyetértenek azzal a tézissel, hogy a kommunizmus az ember *modern reneszánsza*. Igen, az emberi gondolkodás valódi reneszánsza, mert a materialista filozófia segítségével *megszabadítja az emberi szellemet mindazoktól a babonáktól és illúzióktól*, amelyeket az ember létével kapcsolatban táplál. *Tagadja* az elavult, profán társadalmi és politikai gyakorlatot. A magántulajdon megszüntetésével megteremti ennek az újjászületésnek a legfontosabb *gazdasági tényezőit* és kirekeszti a társadalmi életből az osztályönzést. Az embereket közös tevékenység, közös erőfeszítések és érdekek alapján egyesíti. *Reneszánsza az emberi szabadságnak*, mert lerombolta és lerombolja a formális burzsoá szabadságot, és helyébe az államépítésben és a bonyolult társadalmi és politikai életben való részvétel tényleges jogát ültette. *Reneszánsza a humanizmusnak*, mert a képmutató és absztrakt polgári és vallási humanizmust a *kommunista*, azaz a valódi humanizmussal helyettesíti, amely az ember iránti érdeklődését nem a világ platóni megreformálására való felszólításokon keresztül érvényesíti, hanem a szocialista társadalomért folytatott gyakorlati erőfeszítések-

kel támasztja alá. Ezért *nem érthetünk egyet azokkal a nézetekkel*, amelyek a kommunizmust úgy fogják fel, mint a kereszténység *erkölcsi és társadalmi újjászületését*. Hiszen éppen a kereszténység volt az, amely fennállásának kétezer éve alatt bebizonyította, hogy hatástalanok azok az eszközök, amelyekkel a világot meg kellett volna reformálnia.

Egyes protestáns közéleti személyiségek és szervezetek — mint pl. az egyesült államokbeli Dubuquei Egyetem teológiai karának tanári testülete — figyelmeztető felhívásokat intéznek a világ közvéleményéhez. Ezekben rámutatnak egy esetleges atomháború súlyos következményeire. Aggódva állítják, hogy egy elkövetkezendő háború olyan katasztrófával végződhet, amely nemcsak az emberi társadalom pusztulásával járna, hanem megbonthatná az ember létalapjának, a természetnek az egyensúlyát is. Hangsúlyozzák, hogy a modern háború eszközeit hatalmas méretekben koncentrálják egyes országokban és ez maga teljesen elveszi az értelmét annak, hogy igazságos vagy igazságtalan háborúról beszéljünk.

Nem az a fontos, hogy vajon ezek a világnak és az emberi nemnek a megmentése érdekében elhangzott felhívások szubjektíve őszinték-e vagy sem. *A döntő az, hogy objektíve hajótörést kell szenvedniük, mihelyt beleütköznek a világ jelenlegi antagonizmusainak nyers valóságába*, amelynek viszonyai között a keresztény realizmus a nemzetközi kapcsolatok és a konfliktusok területén *elvi szempontból* sem fogadható el sem a szocializmus, sem a kapitalizmus számára (még akkor

sem, ha a kapitalizmus ki is használja állandóan a kereszténységet potenciális politikai szövetségeseként).

Végül nem reálisak ezek a felhívások a katolicizmus és a protestantizmus reakciós erői miatt sem. Thielicke, Dibelius, dr. Wurms püspök, Oswald von Nell-Breuning és sokan mások az egyházak reakciós politikai irányzatát képviselik. Tényekedésük éppen olyan antihumanista és békeellenes, mint amilyenek azok az egyházi körök, amelyeknek képviselői, magának a keresztény világnak szükségleteivel és érdekeivel szemben is érzéketlenek.

Egyetérthetünk számos baloldali keresztény személyiség haladó nézeteivel, amennyiben *rámutatnak a kapitalizmus válságára.* Azzal is egyetérthetünk, amikor azt hangsúlyozzák, hogy az *egyházi oligarchia nyíltan együttműködik* az imperialista reakcióval, és e klerikális köröknek ugyanolyan érdeke a hidegháború, a nemzetek közötti ellenségeskedés élesztgetése, mint amannak. Megegyezhetünk minden becsületes katolikussal és protestánssal abban, hogy a háború elhárítása a népek életéből *egyaránt céljuk és feladatuk* mind a marxistáknak, mind nekik. A marxizmusnak azonban szükségszerűen el kell tőlük szakadnia, mihelyt a jelen társadalmi és politikai viszonyok problémáinak keresztény filozófiával való *megmagyarázására* és keresztény gyakorlattal való megoldására kerül sor. A marxista számára a társadalmi haladás igen határozott fogalom és *teljességében a társadalom gazdasági, szociális, politikai és szellemi életének egészét tartalmazza. Azt a folyamatot foglalja magában, amely az osztály-*

társadalom antagonizmusainak fokozódásához és a munkásosztály forradalmi politikájának és gyakorlatának segítségével történő megváltoztatásához vezet. A marxizmus ezért visszautasítja a társadalmi fejlődésnek azt a felfogását, amely e fejlődés alapvető tényezőjének nem a társadalom gazdasági rendszerét tartja, hanem valamiféle „morális kortényezőt" és „a mai események nehezen definiálható dinamikáját".

Nem érthet egyet a marxizmus azzal sem, ahogyan a kereszténység a kommunizmust értelmezi. A kommunizmus a kapitalizmus *végső forradalmi tagadása*, tehát teljes tagadása a kereszténységnek is, így filozófiájának és elvont humanizmusának egyaránt. A kommunizmus az embert szintén a tökéletes humánum szempontjából fogja fel, célul tűzi ki ennek elérését. Nem felejti el azonban azt sem, hogy ezt a célt elérni csak úgy lehet, ha az erkölcsöt és a humanizmust az ember és a társadalmi folyamatok osztálymeghatározottsága szempontjából ítéljük meg, és ha kell — a forradalmi erőszakot is alkalmazzuk az új társadalmi viszonyok, az új erkölcs és humanizmus megteremtése érdekében.

Végül a marxizmus nem érthet egyet a modern embernek azzal az úgynevezett válságával sem, amelyet a kereszténység, akár katolikus, akár protestáns ágának filozófusai emlegetnek. Ezek a jelenségek szerintük a vallás tömegekre gyakorolt *hatásának csökkentése*, az erkölcs relativizálódása, a fiatal generációnak a régi, előző generáció gyakorlati és gondolati világával szemben álló nihilizmusa miatt következtek be.

A szocializmusról az a véleményük, hogy az intellektuális szabadságot a kollektivizálás teljes totalizmusával, a keresztény erkölcsöt pedig a materialista önzéssel helyettesítette.

Már szó volt róla, mit értünk a mai ember válsága alatt. Azt a folyamatot, amellyel az *elavult kapitalista világ elhalását*, elsősorban az uralkodó osztályok pozíciójának labilitását és azoknak a társadalmi erőknek a bizonytalan helyzetét jellemezhetjük, amelyek vele gazdasági, társadalmi és politikai szempontból összefüggenek. Ezek közé tartozik a kereszténység is. Ez a válság azoknak az elveknek az összeomlását tételezi fel, amelyekről a kereszténység azt állítja, hogy csak segítségükkel reformálható újjá a világ. Innen származik a keresztény világ sok képviselőjének az az igyekezete (Niemöller, Barth, Maritain, Tresmontant, de még Wetter és mások is), hogy a vallást korszerűbben értelmezzék, úgy, ahogy azt a mai fejlett civilizáció igényei megkövetelik. Mindez azonban hiábavalónak tűnik, hiszen a kereszténység éppen a kapitalizmus társadalmi és szellemi válságából táplálkozik. Ez a válság egyrészt a vallás eszmei és társadalmi táptalaja, másrészt maga is forradalmi jelenség. Olyan nézeteket is találhatunk, amelyek szerint a nyugati ember mai válsága talán annak következménye, hogy a Nyugat maga is passzív a kereszténységgel szemben. Ez azonban még nem zárja ki, hogy megerősödjenek a nyugati keresztény civilizáció eszmei alapjai a keresztény realizmusra és humanizmusra támaszkodva. A régi eszmei perspektívák elvesztésének

egyenes következménye az, hogy a tömegek az ember képét, az élet értelmét és ideálját a szocialista eszmékben és a kommunista gyakorlatban keresik. Wetter katolikus teológus, akit semmi esetre sem lehet a kommunizmus iránti nagy szimpátiával vádolni, kénytelen volt megállapítani, hogy a kommunista társadalomban a *legfigyelemreméltóbb* az ember alakja. A kommunizmus embere *szabadnak* érzi magát. Tudatos magatartása *összhangban* van az objektív természeti és társadalmi törvényekkel. Optimista, hisz a jövőjében. Ennek az embernek a képe, Wetter szerint, titkos felhívás a Nyugat felé. Wetter végül kénytelen volt beismerni, hogy a Nyugat mindmáig semmit sem tud szembeállítani a dialektikus materializmus filozófiája optimista ember-eszményével.[6]

Vannak a keresztény világban olyan emberek, akik azt hiszik, hogy a kereszténység válságát a felekezetek *egyesítésével* meg lehet oldani. Ez az a törekvés, amely olyan *egységes ideológiai platformot* próbál teremteni, amelynek alapján egyrészt fel lehetne oldani az egyes egyházak között fennálló tulajdonképpeni teológiai ellentéteket, másrészt közös álláspontot lehetne kialakítani a kereszténység társadalmi és világnézeti kérdéseiben. Ez a kereszténység modern metamorfózisának egyik jellegzetes vonása.[7]

[6] Szabadon Wetter előadása alapján, amelyet a Volksstimme c. folyóirat 1959. VII. 1. száma közölt.

[7] Ez elsősorban az ún. ökumenisztikus törekvésekben nyilvánul meg. A II. vatikáni egyetemes zsinatnak, amelyet 1962-ben XXIII. Jánosnak kellett összehívnia, az lett volna a feladata, hogy a

Friedrich Heer osztrák katolikus publicista felhívja a figyelmet arra, hogy a katolicizmus és a protestantizmus között mély szakadék tátong. Mindkét egyház szekularizációjának beláthatatlan következményekkel járó „szétesés és belső bomlás az eredménye". Heer észreveszi, milyen „veszedelmes közömbösséggel" kezeli egyre több ember a hit kérdéseit. Ez, szerinte, tragikus következményekkel járhat nemcsak az egyházra, hanem az egész keresztény Európára nézve is, amely ma olyan időket él, „amikor jobban *szüksége van* az egységre és az erők összpontosítására, mint valaha, amikor

keresztény világ egyesítését megoldja (és itt siker alig remélhető), valamint hogy megoldjon belső, egyházi problémákat is. Ilyenek a liturgiai reform lehetőségei és formái, a korszerű távközlési eszközök (film, rádió, televízió) felhasználása az egyházi tevékenység során, a vallásos gondolkodás csökkenésének kérdése az iparilag fejlett országokban stb. A zsinat fő elméleti témája a burzsoá sajtó szerint a „Kelet materialista doktrinái"-nak nevezett kérdés. Ennek örve alatt nem a Vatikánnak a szocialista országokhoz való viszonyát igyekeztek rendezni, hanem éppen harcot akarnak folytatni ellenük. Nehéz volna megjósolni, milyen eredmények várhatók. Azt azonban már előre megmondhatjuk, hogy a legfőbb célt — a keresztény világ jelenlegi válságának felszámolását — nem lesznek képesek elérni. Még akkor sem, ha az egyesítésre való törekvések megvannak mind a katolikusoknál, mind a protestánsoknál. Az egyházi oligarchia, a klérus egyik egyházban sem mutat érdeklődést a keresztény egység megvalósítása iránt. Hiszen érdekei a finánctőke révén gazdaságilag a burzsoá államhoz fűződnek; ezek az érdekek ellentétesek a hívők széles tömegei és az egyszerű alsópapság érdekeivel. A zsinat összehívását nagy készülődés előzte meg. Tizenegy bizottság és három titkárság alakult, amelyekben előkészítették az egyes kérdések megvitatását. „A keresztény egységért" elnevezésű bizottságot Bea kardinális, a neves jezsuita vezeti. A „teológiai problémák feldolgozására" alakított bizottságot Ottaviani bíboros irányítja.

egymás ellen küzdő erőkre és különböző frontokra aprózódik, végül, ami még rosszabb, olyan területekre, csoportokra, egyénekre, hitfelekezetekre és hivatásokra, hivőkre és nem hivőkre oszlik fel, akik valóban nem érdeklődnek már komolyan egymás iránt".

Ezek a keresztény Európa egységét célzó felhívások az egész burzsoá eszmei világ teljes *kilátástalanságát* mutatják. Ha a nyugati világ megvédésében a vallást tartják a leghathatósabb eszköznek, ez azt jelenti, hogy a kommunizmus elleni hadjárat teljes sikertelenséggel és a dolgozó tömegek egyre nagyobb *érdektelenségével* fog találkozni. Azt látjuk, hogy az ember és az ember kommunista jövőjének reális képe a világon egyre nagyobb szimpátiára talál, amit a burzsoá ideológia kereszteshadjárata és az egyházi reakció antiszocialista hadjárata sem hallgathat agyon. A világpolitikai problémákkal kapcsolatban még magában a keresztény világban is erős az ellenállás az egyház dogmatikus gyakorlatával és a katolicizmus (valamint a protestantizmus) irreális álláspontjával szemben. Ezt leginkább az „Osservatore Romano" c. vatikáni lap szemrehányásaiból olvashatjuk ki. E szemrehányásokat azokra szórja, akik „egészségtelen világi elméletek" hatása alatt tevékenykednek, akik megfeledkeznek arról, hogy „az egyházi hierarchia tökéletes szervezet" és, hogy „teljes joggal gyakorolja a hatalmat valamennyi hivő felett". A lap bosszankodva állapítja meg, hogy a jelenkor politikai és társadalmi problémáit, a keresztény erők részvételét ezek megoldásában és a katolikusok *együttműködését* a nem keresztény

mozgalommal nem lehet elválasztani a vallástól, és végül megállapítja, hogy „a politika területén létrejöhet az együttműködés azokkal, akik nem ismerik el a vallás előírásait. Az *egyházi tekintélyek dolga és semmiképpen sem az egyes hívőké annak elbírálása*, hogy az ilyen együttműködés morálisan megengedhető-e (Kiemelés tőlem — Szerző). Az említett állítás és a hivők nézete közötti konfliktus nem képzelhető el a valóban keresztény tudatban. Mindenesetre az ilyen kérdéseket az egyház *előírásai szerint* kell megoldani, amely az igazság őre".[8] Ez a szemrehányás elsősorban Olaszország katolikus mozgalmainak szól. Érinti azonban mindazokat a nyugati országokat is, amelyekben a legradikálisabb katolikus erőknek és áramlatoknak módjukban volna „a hivők teljes autonómiáját a polgári életben hirdetni".

Ha ez az álláspont a politikai kritériuma a katolikus egyházi oligarchia és a Vatikán a mai idők társadalmi és politikai mozgalmairól alkotott véleményének, mindjárt szembetűnik, hogy teljesen kilátástalan a keresztény világ bármilyen reneszánszáról beszélni. A keresztény világnak azok az erői, amelyek a *jelenlegi korszak társadalmi és szellemi problémáit* pozitív módon akarják megoldani az emberibb és társadalmilag igazságosabb világért folytatott harcukban, csak akkor győzhetnek — ha a világ demokratikus erői mellé állnak a reakció és a háború erői ellen.

[8] Osservatore Romano, 1960. 5. sz. 18. old. „Szilárd pontok" c. cikke.

A szocializmus és a vallás

Ma, amikor népeink szocialista hazájuk felépítésében új korszakot, a fejlett szocialista társadalom építésének korszakát kezdték meg, előtérbe kerültek az emberi kapcsolatok társadalmi problémái, a szocialista demokrácia elmélyítésének, a szocialista humanizmus terjedésének és az emberek tudományos világnézetre való nevelésének kérdései. A tudományos ateizmus népszerűsítésének is az a feladata, hogy az elmélet fegyvereivel segítsen az ember új, szocialista eszményeinek kialakításában, az emberekben még élő minden elavult tulajdonság elleni harcban. A szocializmus a kapitalizmus forradalmi tagadása gazdasági, politikai és szellemi téren. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a szocializmus társadalmi és szellemi élete mindennemű ellentmondástól és problémától mentes. A szocialista társadalom nem a mesebeli főnixmadár, amely az antagonisztikus kapitalista világ hamvaiból, annak az élet minden területén megnyilvánuló illúzióiból és társadalmi szkepsziséből kristálytisztán és tökéletesen születik újjá. A szocializmus, különösen első korszakában, olyan gazdasági és társadalmi szervezet, amelyben szükségszerűen tovább élnek a régi kapitalista világ ellentmondásai.

Ez mindenekelőtt a társadalmi tudat területén van így. Az emberi tudat közismerten mindig magában foglalja a megismerés folyamatának ellentétes elemeit. Az elmélet egyrészt megelőzi a társadalmi létet, másrészt, a tudat konzervatív tényezői (amelyeket a vallás, a polgári erkölcs, a jog, a burzsoá művészet képvisel), visszahúzzák az embert elavult képzeteinek és régi gyakorlatának világába. A tudat elmaradása a társadalmi lét mögött olyan folyamat, amelynek során az emberek tudatosítják azt a konfliktust, amely közöttük és a társadalmi-gazdasági valóság között támad, és amely ellen tudatosan küzdenek.[1]

A szocialista társadalomban is érvényes az a törvényszerűség, hogy a tudat *nem pontosan tükrözi* a társadalmi létet. Az ember olyan új társadalmi viszonyok közé kerül, amelyek a *régi gondolkodás* maradványait, a régi erkölcsöt és szokásokat, a régi magatartás szabályait, a polgári felelősség képzeteit és a világról alkotott elképzeléseket foglalják magukban. Az új gazdasági feltételek és termelési viszonyok közé jutott ember sokszor *szubjektív* módon kerül velük ellentmondásba, hiszen a társadalmi forradalom az egyes ember társadalmi helyzetében is forradalmi változást jelent. Az új feltételek könyörtelenül megsemmisítik az emberi tevékenység értelmével és céljával kapcsolatos régi osztályelképzeléseket. Likvidálják az állam funkciójáról, az erkölcsről, a demokráciáról és a szabadságról, röviden azokról az értékekről alkotott nézeteket,

[1] Lásd *Marx—Engels* Művei. 2. köt. Budapest 1958. 370. old.

amelyek az ember polgári létének tartalmát alkották (amelyekről a régi társadalom azt állította, hogy örökké tartanak, megváltoztathatatlanok). Erősen elhibázott dolog lenne azt hinni, hogy az erkölcsi és világnézeti értékek *forradalmi átalakítása* mindenki számára *sima és ellentmondás nélküli folyamat.* A szocializmus építése a Szovjetunióban és nálunk is igen szembetűnő módon mutatja a régi világnézet különböző maradványainak állhatatosságát, akár vallási, polgári erkölcsi, akár más nézetek köntösében mutatkozik is. Ezért természetes, hogy a mi emberünk gondolatvilága nem lehet mentes az ellentmondásoktól és bizonyos illúzióktól. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy sok állampolgárunk világnézetének és életstílusának még a vallás az alapja. A kapitalizmustól eltérően, amelynek a magántulajdonon alapuló antagonisztikus ellentmondásai állandó táptalajt biztosítanak a vallás számára, a szocializmus viszonyai és a materialista világnézet az a gyakorlati és elméleti alap, amelyre támaszkodva a vallásos hitet az ember le tudja győzni.

*

E problémák elméleti elemzése megadhatja a választ a vallásos tudat *fennmaradásának okaira.* Miért hivő még sok ember a szocializmus viszonyai között is? Vajon a hit fennmaradása nem bizonyítja-e a szocialista államnak a vallás ellen folytatott sokéves harca ellenére is azt, hogy a vallás a szocialista ember számára szükséges és legyőzhetetlen? Ilyen kérdések

ténylegesen el is hangzanak. Az egyház ezeket hangoztatva igyekszik bizonyítani a hit örökkévalóságát és legyőzhetetlenségét. Vannak olyanok is, akik azt állítják, hogy a vallás a mi körülményeink között már más, mint a kapitalizmusban. A szocializmusban a vallás állítólag elveszíti *élesen reakciós* jellegét. Sőt, a hivők köréből egyesek egyenesen azt állítják, hogy „megfelelő" politika mellett az állam számára a vallás hatásos segítőtárs lehet a kommunista erkölcs terjesztésében azáltal, hogy valamiféle *keresztény és szocialista szintézist* hoz létre. Ebben mindkét erkölcs, a kommunista és a keresztény egyaránt képviselve lenne. Egymást a kettő kiegészítené. Egyes vélemények olyan messzire mentek, hogy az ún. keresztény realizmusban látják azt az erőt, amely olyan értékeket képes teremteni, amelyek egykor feloldódnak a szocializmusban. (Ezekről a nézetekről még beszélünk.)

Akadnak olyan nézetek is, amelyek abból a tényből, hogy a vallás a mi társadalmi feltételeink mellett már nem lehet szerves része a szocialista társadalmi tudatnak, arra a végső következtetésre jutnak, hogy ennek a jelenségnek nálunk már nincsen semmiféle objektív alapja. A vallás továbbélését az emberi tudatban kizárólag a régi generáció *negatív „példájából"* magyarázzák, mert az a valláserkölcs és a világ, valamint az ember vallásos értelmezésében nőtt fel, és ebben az irányban befolyásolja az újabb nemzedék nevelését. A másik magyarázat az, hogy az egyház, magától értetődően igyekszik újraéleszteni a vallást mindenütt, ahol ez csak kismértékben is lehetséges, és végül az,

hogy szerintük az ateista propagandában hiányosságok vannak. Ezeknek a nézeteknek az a tény ad elméleti alapot, hogy a vallás már nem tartozik a szocialista társadalom felépítményéhez, hanem csupán fennmaradt benne, mint a régi szellemi világ puszta maradványa. Ha elvileg egyet is lehet érteni azokkal az okokkal, amelyekkel a vallási nézetek fennmaradását indokolják a szocializmus feltételei között, úgy véljük, hogy a mi *viszonyaink között a vallást kizárólag generációs problémának és egyszerű előítéletnek minősíteni olyan mérvű leegyszerűsítést jelent, ami teljesen lebecsüli a vallásnak az ember életfelfogására gyakorolt komoly hatását.* Ez a tétel, ha következetesen alkalmazzák a gyakorlatban, többet árt, mint használ. Hiszen kikapcsolja mindazokat az okokat és hatásokat, amelyeket a vallás a mi viszonyaink között még mindig gyakorol, és szem elől téveszti az ellene folytatott harc értelmét. Éppen ez vezet ahhoz a hibás gyakorlathoz, amely a vallás elleni harcot gyakran csak a *szabadgondolkodó típusú tagadásra* redukálja.

Ezek a nézetek, mindenekelőtt, elsiklanak olyan egyszerű tény fölött, hogy a vallás sohasem hatott, és ma sem hat a hivő emberre másképp, mint a reális világ fantasztikus, torzított tükröződése. Sőt, a társadalmi tudat más formái, az osztályerkölcs, a polgári művészet, a jog stb. révén is érvényesülnek, amelyek a vallással együtt fejtették ki hatásukat. A vallás e tudatformák létét és „indokoltságát" az isten tekintélyével szentesítette. Ameddig ezek a múltból visszamaradt tudati és életszemléleti maradványok a mi

viszonyaink között fennmaradnak, mindaddig a vallás fennmaradásának potenciális (bár közvetett) forrásai is meglesznek a szocializmusban.

Miben gyökerezik tehát a vallás és a valláserkölcs fennmaradása országunkban? A szocializmus győzelmével az osztályellentétek nemcsak gazdasági, hanem társadalmi téren is megszűntek. Társadalmunk osztályainak és rétegeinek objektív érdekei közösek. Közös az az érdek, hogy országunkban felépüljön a kommunizmus. A magántulajdon megszüntetésével az iparban, a magánmonopólium hatalmának eltörlésével a kereskedelemben, a tulajdon szövetkezeti formájának kialakításával létrehoztuk a gazdasági folyamatok tudatos ellenőrzésének és tudományos irányításának előfeltételeit. A társadalmi termelésre többé nem az ellentétes osztályérdekek vak anarchiája hat, amelynek közepette az emberek kapcsolatai fetisizálódtak, és maga az ember az elemi erővel növekedő termelőerők, a magántulajdon érdekeinek és befolyásának tehetetlen játékszere volt. Ellenkezőleg, gazdaságunk tervszerű fejlődésének folyamata fejti ki hatását. Ennek alapján és ezzel összhangban fejlődik ki az egyéni és a társadalmi érdekek összhangja. A társadalmi fejlődés törvényszerűségeiről szóló marxi—lenini tanítás alapján álló párt mélyebben tárja fel a szocializmus fejlődésének törvényeit. Szakadatlanul tökéletesíti az ország gazdasági, állami, szellemi és társadalmi életének irányítását.

Ama tényezők felszámolásával, amelyek az osztálytársadalomban teljességükben a vallási képzetek állan-

dó újjáteremtésének összes alapvető fontosságú okait és befolyását jelentik, tulajdonképpen megteremtettük azokat az előfeltételeket, amelyek a vallás társadalmi gyökereinek elsorvadásához vezetnek. Életünkben egyre inkább megvalósul Marxnak az az ismert tétele, amely szerint a való világ vallásos tükröződése az emberi tudatból csak akkor tűnik el, „a társadalmi életfolyamatnak, vagyis az anyagi termelési folyamatnak az alakja csak akkor veti le misztikus ködfátylát" (azaz a vallási fetisizmus fátylát, amelynek segítségével az osztálytársadalom fantasztikusan természetfelettivé, illuzórikus világgá fetisizálja az emberi viszonyokat), amikor maga az anyagi termelési folyamat „mint szabadon társult emberek terméke ezek tudatos tervszerű ellenőrzése alatt áll."[2]

Ebből a tényből kiindulva néha olyan következtetésre szoktak jutni, hogy országunkban már teljesen felszámoltuk mindazokat az objektív társadalmi hatásokat, amelyek elősegítik a vallási képzetek továbbélését. Valóban így van-e ez? Hozzáláttunk a szocializmus alapjainak lerakásához a régi burzsoá társadalomból reánkmaradt gazdasági és társadalmi viszonyok mellett. Konkrét formában ezt így foglalhatnánk össze: az egyik oldalon megtalálható az iparosított, a tőke történelmi fejlődése és a munkásosztály koncentrációja révén kialakult terület (mint pl.: Plzeň vidéke, a prágai terület, az észak-csehországi terület, Brno környéke, Ostrava környéke és más

[2] *Marx:* A tőke. I. köt. Kossuth Könyvkiadó 1961. 83. old.

területek). Ezeket már érintették a *vallásellenes harc hullámai*, akár következetes *proletár* formában, akár a szociáldemokrata szabadgondolkodás formájában. A másik oldalon túlnyomórészt mezőgazdasági jellegű, gazdaságilag és társadalmilag elmaradt területek vannak (Kelet- és Középszlovákia, Délmorvaország, Valasskó, Mezerici vidéke, Dél- és Észak-Csehország egyes területei). Ezekre az agrártőke és az egyház szellemi monopóliumának történelmi befolyása volt jellemző. *Az individualizmus és a magántulajdonon alapuló lelki beállítottság* a falusi környezet révén éppen ezeken területeken erősödött meg. *Őket semmiféle ateista hatás nem érte.* A vallás és a valláserkölcs hatott egyedül *életükre, gyakorlati tevékenységükre.*[3]

[3] Ez az elhatárolás azonban csak általánosságban érvényes. Hiszen sok kivételt is felsorolhatunk. Egy példát említünk a sok közül arra vonatkozóan, hogy milyen komplikált formában jelenhet meg a vallás túlnyomórészt ipari területeken. Az Ostrava környékén élő embereket mindig is erősen vallásos hitűeknek ismerték. Voltak olyan városok és falvak (például a volt lengyel és cseh Těšín, Nový Jičín, Přibor vidéke stb.), ahol nemcsak a nemzetiségi, a társadalmi és politikai viszonyok, hanem a családi viszonyok és a legintimebb emberi kapcsolatok is *aszerint formálódtak*, hogy az emberek a katolikus, vagy valamelyik protestáns egyházhoz tartoztak-e. Paradoxnak tűnik, mégis úgy van, hogy Ostrava vidéke a köztársaság egyik olyan központja, ahol léteznek szélsőségesen vallásos fanatizmust képviselő szekták is. A viszonylag intenzív vallásosság a mai napig fennmaradt. Mivel magyarázható ez a helyzet? Egyik oka ennek a múltban tapasztalható szegényes életviszonyok és a társadalmi bizonytalanság, ami a környék ipari fejlődésének volt a következménye. Eddig még senki sem vizsgálta meg az Ostrava környékén élő munkásosztály fejlődésének vonásait. Az ipar fejlődését ugyanis távolról sem fedezheti a helyi munkaerő. Az utánpótlás, ha jobban megnézzük,

Bármilyen viharosan is fejlődött a szocializmus, és bármennyire meg is változtatta a társadalmi életet ezeken a területeken, a fejlett vidékek gazdasági, társadalmi és kulturális életéhez képest itt még elmaradás észlelhető, bár az eddig eltelt évek alatt társadalmunk mindent megtett a kiegyenlítődés érdekében. A kapitalista társadalom maradványai, kísértetei ezeken a területeken sokkal erősebben élnek tovább, mint ott, ahol a vallás elleni harc már a múltban *a munkásosztály és a párt hatalomért folytatott harcának elméleti és politikai alapján lehetővé vált.* Itt kétségtelenül az individualizmus és a magántulajdon

Ostrava környékére (jobban mondva Ostrava és Český Těšín környékére) hagyományosan *bigottan vallásos* helységekből kerül (mint pl. a Pralic-i területről, Valašské, Mezerici vidékéről, a Vág vidékéről, Kysuca környékéről stb.). Az Ostrava vidékén élő lakosok vallásosságának történelmi forrásai a vallási liberalizmus korszakához, a türelmi pátens kihirdetésének idejéhez nyúlik vissza, amikor lehetővé vált a protestantizmus behatolása és ennek következtében a protestantizmus hagyományainak terjedése ezen a területen. Egyes területek vallásosságában jelentős része van *néhány történelmi személyiség tradicionális tekintélyének* (Palacký a Fulneck vidékén, Comenius és mások). Végül, de nem utolsósorban az egyház, különösen a katolikus egyház élénk tevékenysége is nagy szerepet játszott a vidék lakosainak vallásosságában. (Frydek környékén még fontos katolikus teológiai központ is volt, amely teológiai konzultációk formájában a katolikus egyház világi ügyeinek vitelében is részt vett.) Ezeken a területeken egyrészt közvetlen úton sikerült az egyház befolyását megteremteni, másrészt a hagyományok felhasználásával, valamint a különböző politikai pártok, vallásos egyesületek, az Orol testedző egyesület, a katolikus cserkészmozgalom és a kiterjedt jótékonysági tevékenység révén. Mindeme hagyományok maradványai nagymértékben befolyásolják még ma is Ostrava környékén a vallásos élet intenzitásának nagyságát.

pszichikai és morális hatása az *objektív* oka annak, hogy a vallás tovább él, mélyebbek a gyökerei. A generációk tudatába belevéződött az az ismert agrárpárti[4] jelszó, hogy „szeresd a földet", azaz ragaszkodj a földhöz. (Emlékezzünk arra, hogy Lenin ilyen vonatkozásban többször is hangsúlyozta a földhözragadottság nagy jelentőségét a paraszti földtulajdonos érzelmeinek, politikai, pszichikai nézeteinek és képzeteinek kialakulásában. Ezért itt az emberek elszakadása a múlttól mélyebb és bonyolultabb folyamat. Hiba lenne azt hinnünk, hogy az új termelési viszonyok révén a falvakban az emberek egyéni és társadalmi viszonyainak, világnézetének és erkölcsének minden kérdését megoldottuk. A szocialista viszonyok olyan alapot képeznek, amelyre támaszkodva nemcsak a nagyüzemi termelés korszerűbb és hatásosabb módszereiért folyik a harc, hanem küzdelem kezdődik az emberi gondolkodás megváltoztatásáért, élete értelmének irányváltoztatásáért, röviden a múlttal való végső és teljes leszámolásért is. Azonban e fejlődés korántsem zárult le. A fenti tényezők és a múlt maradványai társadalmi, világnézeti és érzelmi egységükben olyan objektív potenciális alapot jelentenek még, amelyen a vallásos nézetek tovább élnek az emberek gondolkodásában. A valláserkölcs, a régi életfelfogás és a világ naiv materialista felfogása valamiféle gondolati *szintézisben* egyesül az emberek

[4] A Csehszlovák Agrárpárt (Hodzsa Milán, volt miniszterelnök pártja) a München előtti köztársaság egyik legreakciósabb pártja volt. (Szerk. megjegyzése.)

tudatában, amelyben megvannak az új szocialista termelési viszonyokat kifejező új szocialista erkölcsi képzetek, normák, de keverednek a régi világ szokásaival, konzervativizmusával, individualizmusával, életillúzióival és polgári hangulatával.

Természetes, hogy ezek a jelenségek nem úgy hatnak, mintha közvetlen, elsődleges forrásai lennének a vallásos képzeteknek. Az erkölcsi és pszichikai tényezők egész során keresztül deformálják az ember gondolkodását. Hátráltatják az emberek világnézetének fejlődését, ingadozást idéznek elő benne, valami titokzatos, természetfeletti, a reális világon kívüli függés érzését váltják ki. Van azonban egy alapvető különbség abban, ahogyan az elsorolt tényezők hatásukat az osztálytársadalomban, vagy a szocialista társadalomban kifejtik. Ez pedig *a befolyásolt terület nagysága* és a *társadalmi hatások jellege.* A kapitalizmustól eltérően, ahol a tömegek tudatát az osztály-, a gazdasági és politikai elnyomás, a társadalmi katasztrófák miatti félelem torzítja el, ezek a hatások a szocializmus feltételei között nem tömegjellegűek többé, és a befolyásolt terület a szocialista átalakulással párhuzamosan egyre szűkebbé zsugorodik.

A kapitalizmus maradványainak továbbélése társadalmunk szocialista viszonyai és az új generáció nevelése szempontjából még most sem lebecsülendő. Összefüggésben van a *hagyományok és az idősebb nemzedék befolyásával.* A hagyományok hatása és továbbélése a marxista filozófia szempontjából a jelen és az elmúlt korok szellemi értékeinek kapcsolatát jelenti. Ezek

sorában a sötétség és a reakció erői mindig szembe találják magukat a haladás erőivel. Vannak olyan hagyományok, amelyeket a szocializmus tudatosan erősít, mint pl. a munkásmozgalom forradalmi irányzatának haladó hagyományai, amelyek az első világháború után szorosan kapcsolódtak a pártnak a burzsoá rendszer ellen folytatott társadalmi és politikai harcához. Ezek a hagyományok eszmei szempontból szorosan kapcsolódnak a *huszita mozgalom* harcos szelleméhez és a későbbi felvilágosodás eszmei örökségéhez is. Ezek képviselik a nemzet egészséges népi elemét, amelyek a nép társadalmi és szellemi céljait, törekvéseit és a megvalósulás biztosítékát is megtestesítik. E hagyományok szellemisége az eddiginél sokkal jelentősebb helyet foglalhatna el a vallásellenes harcban, a szocialista hazafiság elterjesztésében és az emberek internacionalista nevelésében.

A hagyományok egy másik csoportja népünk számára idegen és ellenséges. Mégis sokkal erősebben hat, mint hisszük. Ezek a „tradíciók" a történelem szubjektivista és burzsoá magyarázatára, lényegének meghamisítására támaszkodnak. Elsősorban a protestantizmus az, amely a huszita hagyomány torzított értelmezése alapján az ember belső vallásos megújulását és új reformációját hirdeti, miközben felölti magára a Habsburg-monarchia katolikus kollaborációja elleni vallásos népi ellenállás glóriáját. A „huszita hagyomány" eszméje, majd a masaryki „humanitás eszméje" látszólagos racionalizmusával a nemzeti érzés számára kedves húrokat penget a protestáns vallás hazai fejlő-

déséről, és mind a mai napig egyik eszmei alapja a kereszténység korszerűsítési kísérleteinek.

A hagyományok harmadik csoportja a „katolikus tradíciók", amelyek a mi népünk történelmében is megnyilvánulnak, minden haladás elleni türelmetlenségükkel, a Fehérhegyi csata utáni korszak rekatolizációjával, a szentvenceli alázattal és a szentek nimbuszával, vallási kozmopolitizmusával, fényűző katedrálisaival és búcsújáró helyeivel, a húsvét, a pünkösd misztériumával és a karácsony keresztény költészetével, bíbor-arany pompájával, szertartásainak titokzatosságával, az önmegváltás eszméjével, a szegények jótékony segítésével, az egyszerű emberek érdekképviseletének hamis illúziójával, a fájdalmak, örömök iránti érdeklődésével, politikai és szociális demagógiába burkolt gyakorlatával és mindenekfelett erkölcsi és világnézeti tekintélyével. Megtévesztenénk magunkat, ha azt hinnők, hogy mindaz, amivel a katolicizmus és a protestantizmus a hivők életébe hatolt, ma már mit sem mondó múltat jelent. Igaz, hogy az új feltételek között sok minden érvényét vesztette, a szocialista viszonyok sok mindent kiszorítottak. Az egyház azonban annak ellenére, hogy befolyásának és hatalmának gazdasági és politikai alapjait elvesztette, elegendő eszmei eszközzel rendelkezik ahhoz, hogy a hivőkben újjáélessze a hagyományokat. Az egyházak jól tudják, hogy ezek a hagyományok nem látható, de sok ember számára élő kötelékek, amelyek a hivőt a valláshoz láncolják. Ezért igyekeznek a hagyományokat, ahol csak lehet, felújítani. Tudják azt, hogy ezek a hagyo-

mányok szoros kapcsolatban vannak a vallás új körülményekhez történő alkalmazkodásával. Az egyházi tevékenység összekapcsolása mindazzal, ami egykor az egyházat látszólag legyőzhetetlenné tette, a vallásos hit felélénkülésének nem csekély jelentőségű forrása. E problémák elméleti vizsgálata jelentőségük folytán az eddiginél nagyobb figyelmet érdemelne a tudományos ateizmus népszerűsítésében.

A vallás és a valláserkölcs fennmaradását a felnövekvő korosztályokban az *egészségtelen családi nevelés* nagymértékben befolyásolja, amely az elmaradt, sőt egyenesen a hibás burzsoá nevelés és erkölcs alapján áll. A háború előtti generációk nagymértékben (azt mondhatnánk mindannyian, még a kommunista proletárok és a kommunista értelmiségiek is) a valláserkölcs és a burzsoá világnézet befolyása alatt nevelkedtek. Ezek a burzsoá állammal és az egyházzal együtt a *nemzedékek tudatában bizonyos erkölcsi alapelveket és normákat fejlesztettek ki, amelyek nemzedékről nemzedékre öröklődtek. Végül az emberek ezeket szilárd és megváltozhatatlan alapelvekként fogadták el.* Így fejlődött ki az emberek tudatában a polgári életfelfogás, a polgári igazságszolgáltatás és erkölcs normái, amelyek látszólag függetlenek az egyéntől, de az osztályoktól is. Ez annál is inkább így volt, mivel a polgári társadalom és mindenekelőtt a vallás állította be ezeket a normákat úgy, mintha a társadalmi élet természetes és megszentelt alapjai volnának. A polgári szabadság formális biztosítékai, a törvény előtti egyenlőség és formális jogok társadalmi egyenlőség látszatát keltették.

A burzsoá társadalom kifejlesztette a háború előtti nemzedék tudatában a *magántulajdon szabadságának és jogosságának képzetét* és e tulajdon védelmét megkövetelő elveket. Erre az elképzelésre épül az egész burzsoá és keresztény nevelés is. A tulajdonjog a szabadság és a demokrácia jelképe lett; megszabta a családi és a legintimebb életviszonyokat is. Meghatározta ezek tartalmát. Bár az új szocialista viszonyok részben már megszüntették ezeket a nemzedékről nemzedékre szálló életszemléleti, erkölcsi és világnézeti képzeteket, a régi életfelfogás, a valláserkölcs és világnézet, az individualizmus és a társadalmi maradiság, a polgári szabadság és a demokráciáról alkotott fogalmak még sok ember tudatában élnek. Ezért a szocializmus, a tudományos világnézet, a szocialista erkölcs összeütközése a vallásos életfelfogással sok becsületes ember számára *bonyolult konfliktusokkal teli folyamat.* A burzsoá múlttal való szakítás folyamata még sok embernél nem fejeződött be, bizonyos ideig még tovább élnek bennük a régi élet, az erkölcs és a vallási hangulatok maradványai.

Az ifjú generáció *nem tehet mást*, mint hogy szüleitől elfogadja a családi együttélésre, az erkölcsre, egyéni boldogulásra vonatkozó elképzeléseket és a társadalmi folyamatok bizonyos értelmezését. A gyermek a legzsengébb kortól kezdve megtanulja az élet szabályait, azokat a *családi együttélésből* kiindulva érti meg, és fogja fel, a szülői tekintély hatására szokásokat és nézeteket sajátít el. Ha ezt a befolyást az iskola szocialista nevelése korrigálja is, a fiatalok tudatában még

hosszú ideig megmaradnak az emberi együttélésnek és az erkölcsnek azok az elemei, amelyeket a családi nevelés oltott beléjük. Természetes, hogy ezekkel együtt tudatukban maradnak azok az életről vallott hibás nézetek is, amelyeket az idősebb nemzedékben fejlesztett ki a polgári társadalom.

A szocialista társadalom ama törekvését, hogy az ifjú nemzedék fejlődését már kiskorától befolyásolja, az ellenséges propaganda úgy állítja be, mint a szülők „elidegeníthetetlen" gyermeknevelési jogának csorbítását. Azt mondják, hogy a szocialista állam azzal, hogy a gyermekek nevelésébe és művelődésébe beleavatkozik, az ifjú nemzedéket már kiskorában megfosztja „apáinak erkölcsi és világnézeti tekintélyétől". Ez — szerintük — szembeállítja őket az idősebb nemzedékkel, és tudatukban már zsenge koruktól kezdve nihilista nézeteket fejleszt ki, amely állítólag együtt jár azzal, hogy szembe fordulnak a keresztény erkölccsel és a vallásos hittel. Az „apák tekintélye alól" felszabadított fiatalság, állítólag, szükségszerűen úgy nő fel, hogy nem ismeri meg a társadalom erkölcsi és világnézeti értékeit. „Vulgáris materialista utilitarizmus", „totális kollektivizmus", az egyéniség teljes kiirtása, nihilizmus — ezek állítólag a szocialista társadalom által nevelt ifjak jellegzetes tulajdonságai.

Vannak emberek, akik hajlandók elhinni a burzsoá propaganda e rágalmait. Azt hiszik, hogy a fiatalságnak a társadalommal, az erkölccsel, az állampolgári együttéléssel, a világnézettel, az idősebb generáció világnézetével kapcsolatos állásfoglalása az erkölcs

lazulását jelenti, és a „lazulást" ama tény következményének tartják, hogy az ifjúság feladta azokat az alapokat, amelyekre az idősebb generáció az élet értékeiről alkotott elképzeléseit építette. A valláserkölcs és a vallásos hit voltak azok az alapvető tényezők, amelyekre az emberi értékeket felépítették, ezért azt hiszik, hogy a valláserkölcsöt meg kell őrizni, mint az új nemzedékek erkölcsi nevelésének alapkövét. Természetes, hogy ezeket a nézeteket, amelyeknek gyakorlatán alapul sok helyütt a családi nevelés, az egyház élénken támogatja. Az egyház arra törekszik, hogy mind az ifjabb, mind az idősebb nemzedék körében érdeklődést váltson ki a vallás kérdései és a valláserkölcs iránt, amit a boldog közösségi élet talpkövének hirdet. A mai egyház igyekszik hatást gyakorolni a szülőkre, és szeretné meggyőzni őket arról, hogy folytassák tovább gyermekeik vallásos nevelését.

A vallás fennmaradásának a szocializmus feltételei között nem utolsósorban az is oka, hogy a *vallás világjelenség*. A vallás világméretekben behálózta a társadalmi életet. A múltban is az volt, a szocializmuson kívül pedig ma is az egyetlen olyan ideológia, amely az emberi együttélés, az emberi erkölcs alapelveit a *legteljesebben* átalakította, amely a legteljesebb (bár illuzórikus) választ adta az emberi élet értelmének kérdésére. Ezeknek az elveknek alapján sokan azt a következtetést vonják le, hogy ha a vallás már egész évezredeket vészelt át és még ma is világjelenség, akkor ez nem lehet más, mint az ember természetétől elválaszthatatlan tulajdonság, amely összefügg *erkölcsével és lelki életével.*

Mindenekelőtt állítólag állandó és *elválaszthatatlan* része a kultúrnépek szellemi életének. Az ember és a vallás elválaszthatatlanságának látszatát erősíti az a körülmény is, hogy az egyházak, különösen a katolikus egyház, nagyon kifinomult módszerekkel dolgoznak, s ezek segítségével az egyén életét befolyásuk alá tudják vonni. A katolikus szertartások a maguk glóriás misztériumával, vallásos szenvedélyességükkel, templomi magasztosságukkal, egyházi szertartásaikkal, a haldoklóknak nyújtott utolsó szolgáltatásaikkal azt kívánják kifejezni, hogy az egyház a hivő iránt mély, emberi érdeklődést tanusít. Azt az érzést akarja a hivőben kelteni, hogy „a világmindenség eseményei közepette nincs elhagyatva és nincs elveszve", hanem az egész világot átfogó isten kiválasztottai közé — a keresztények közé — tartozik.

Az a válság, amelyet a mai kereszténység átél, és amely a vallást a világnézet területéről egyre határozottabban kiszorítja, arra kényszeríti az egyházat, hogy egyre inkább az erkölcs és a mindennapi polgári és személyes élet területén keressen menedéket. Az egyház a szocializmus feltételei között már csak azért is e területen igyekszik kilábolni a válságból, mert tudja, hogy hatósugara mérhetetlenül összezsugorodott. Tudatában van annak, hogy a marxizmus elleni világnézeti harcban a legcsekélyebb reménye sincs a győzelemre, mert az ismeretek határa mérhetetlenül kiszélesedett. Mindez a marxista filozófiát igazolja. Azonban azt is tudja, hogy a szocialista társadalomban is vannak egyéni tragédiák, hogy jövőbe vetett optimizmusuk

és hitük ellenére a mi embereink is félnek a háborútól, hogy természeti katasztrófák nálunk is előfordulnak, végül, hogy a szocializmus viszonyai között is (mint idegen elem) még sokáig léteznek a régi emberi viszonyok és a régi gondolkodás maradványai. *A vallás a szocializmus viszonyai között arra az egyszerű igazságra támaszkodik, hogy az emberek társadalmi kapcsolataiban beállott forradalmi változások ellentmondásos folyamatként jelentkeznek mindaddig, míg tartalmukat az emberi tudat nem fogja fel teljesen.* Ebben az esetben a jelen és a múlt közötti ellentét az emberben azt az illúziót keltheti, mintha a vallás hasznos funkciót töltene be a szocializmus viszonyai között.[5]

Az egyházak ezt a helyzetet jól ki tudják használni. Befolyásuk ott erősebb, ahol a múltban a gazdasági, társadalmi és politikai elmaradottság nagyobb volt,

[5] Itt elsősorban azokra a becsületes hivőkre gondolunk, akik a közösségi élet során tevékenyen részt vesznek a szocializmus építésében és a békeharcban. Közülük igen sokan őszintén hiszik, hogy az ő valláserkölcsük nem zárja ki sem a tudományt, sem a marxista filozófiát, sem azt, hogy a kommunistákkal együtt részt vegyenek a szocializmus építésében. *De éppen a mindennapi közösségi élet az, amely őket előbb-utóbb ráébreszti arra, hogy meggyőződésük illuzórikus volt.* A szocialista világ és a hivők vallásos hite közötti ellentmondás hatására naiv materialista elképzeléseket alakítanak ki. Ezek végül is a régi társadalommal és a vallásos hittel való szakításhoz vezetnek. Más a helyzet azokkal az emberekkel, akik számára a vallás a politikai ellenállás eszközévé vált. Mindenekelőtt olyan emberekről van itt szó, akiket a forradalom társadalmi, hatalmi szempontból érintett, akik nem tudtak megszabadulni a burzsoá életfelfogástól és akik a szocializmus építésébe nem voltak hajlandók bekapcsolódni. Ezek számára a vallás nem a hit belső kényszere, hanem rendszerint a szocializmussal szembeni osztályellenállás burkolt formája.

ahol ennek a maradványai intenzíven tovább élnek, azonkívül ott, ahol a tanácsok és az illetékes társadalmi szervek egyáltalán nem törődnek eleget az emberek társadalmi problémáinak és a kulturális forradalom kérdéseinek megoldásával.

Beszéltünk egynéhány fontosabb *objektív* okról, amelyek népünk egy részének tudatát oly nagy mértékben befolyásolják, hogy számtalan erkölcsi, lelki és egyéb tényező következtében a hit igénye lép fel náluk. Láttuk, hogy a vallás fennmaradásának említett okai és a valláserkölcs olyan idegen elemek, amelyeket nem a szocializmus viszonyai hoztak létre, hanem a régi társadalom maradványai.

Mindazokból, amit itt elmondottunk, arra a következtetésre juthatunk, hogy a vallás mint a *modern ember társadalmi, erkölcsi és világnézeti paradoxona törvényszerűen elhal, akkor, amikor mindazok az objektív társadalmi feltételek elpusztulnak, amelyek társadalmi jelenségek gyanánt tartják fenn.* A vallás elhal az egész világon. Erre mutat az a válság, amelyen most a vallás keresztülmegy. Elhalását rendkívül meggyorsítja a szocializmus társadalmi gyakorlata, új tudományos világnézete és a szocialista erkölcs kialakulása. Azokat az ideálokat, amelyekért a kereszténység kétezer éven át harcolt, a szocialista gyakorlat (természetes új alapokon) valósítja meg, mégpedig történelmileg rövid idő alatt.

A vallás azonban nemcsak tudatforma, hanem az ember *belső érzelmi* kapcsolata is a természetfeletti erőkkel, azaz a fantasztikus világnak és az embernek

önmagának mindig *szubjektív interpretációja.* Ezért tulajdonít a marxizmus olyan nagy jelentőséget a vallás elleni ideológiai és politikai harcnak. Hangsúlyozza, hogy — bár a vallás elhalása elkerülhetetlen *objektív* folyamat — mégsem halhat el teljesen anélkül, hogy aktív politikai és ideológiai harcban át ne formálódna az emberek tudata, ki ne alakulna tudományos világnézetük. A marxista valláskritika abban különbözik minden más polgári és Marx előtti valláskritikától, hogy a marxizmus a vallás kritikáját nem korlátozta *csak a vallás tagadására.* A vallás elleni harc a marxista számára mindig *osztályharcot jelentett az ember sokoldalú társadalmi, politikai és lelki felszabadítása céljából.* A szocialista világnak a vallás ellen folytatott harca azért képviseli a legmagasabb rendű humanizmust, mivel megmenti az embereket önmaguk becsapásától, babonáiktól és illúzióiktól.

A szocialista állam és a vallás

A párt politikájának osztályjellege a vallás ellen folytatott ideológiai harcban tehát abban is megnyilvánul, hogy a széles tömegeket a tudományos világnézetre neveli. Itt is látni lehet, mennyire másképpen fogja fel a valláskritikát, mint a burzsoá filozófia, amely — ha már egyáltalán bírálja a vallást — csak a vallás egyszerű tagadásáig jut el. A marxista filozófia elsősorban a vallás alapját tagadja, kifejlesztve az ember gyökeres társadalmi felszabadulásáért folytatott harcot. A szocialista állam és az egész társadalmat felölelő szervezetek és intézmények történelmi feladatot teljesítenek ebben a vonatkozásban. Ennek a harcnak az alapján fejlődnek ki az embereknek a szocialista társadalomra jellemző bonyolult viszonyai, a szocialista demokrácia és a szocialista szabadság, az egyénnek a társadalomhoz való viszonya, általában a szocializmus társadalmi és szellemi meghatározói. Ezek a kérdések ma szükségszerűen az érdeklődés homlokterébe kerülnek, egyrészt azért, mert elértük a szocializmus építésének ujabb szakaszát, s ezzel e bonyolult problémák megoldásának új előfeltételei teremtődtek meg, másrészt azért, mert a burzsoá propaganda ma fokozott mértékben éppen az

emberek szocializmusra jellemző társadalmi viszonyaira, az egyén társadalomban elfoglalt helyzetére, az erkölcs kérdéseire és köztük a szocialista államnak a valláshoz való viszonyára összpontosítja figyelmét.

A burzsoá propaganda szemében nagy szálkát jelent az egyre elmélyülő szocialista demokrácia, a nép morális és politikai egységének erősödése és mind szorosabb kapcsolata a párttal. A burzsoá társadalom a szocializmus elleni sokoldalú és egyre fokozottabb támadással igyekszik elkendőzni azt a válságot, amely a kapitalizmusban a társadalmi és szellemi értékek területén, az emberi kapcsolatok területén, a társadalmi szervek együttműködésében jelentkezik. A szocializmus elleni rágalmakkal igyekszik elterelni a figyelmet a demokratikus jogok fokozatos korlátozásának tendenciáiról, a totalitárius és gyakran egyenesen fasizáló törekvésekről, melyek megmérgezik a legfejlettebb kapitalista államok társadalmi életét. Megkísérlik, hogy minket kompromittáljanak. Elhitetik a tömegekkel, hogy a szocializmus igen súlyos politikai, társadalmi és szellemi destrukciót jelent, azaz mindazon morális és világnézeti értékek megsemmisítését, amelyeken a keresztény civilizáció alapult és amelyeken mint örök kategóriákon kellene nyugodnia a szocialista társadalomnak is. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a szocialista állam és a párt harcát a régi csökevények: az individualizmus, a régi hagyományok, a valláserkölcs ellen úgy igyekeznek feltüntetni, mint a lelkiismereti szabadság, az állampolgári és az emberi jogok elnyomását.

A szocialista állam a burzsoá propaganda vulgáris feltételezése szerint megoldhatatlan ellentmondásba került. Szerintük — egyfelől elismeri ugyan az állampolgárok szabadságát, sőt a vallásos gondolkodás és magatartás szabadságát is, másfelől azonban programszerűen harcol a vallás ellen. Ebből következik szerintük aztán az, hogy az alkotmányunkban lefektetett vallási szabadság teljesen formális. A burzsoá propaganda azt igyekszik bebizonyítani, hogy a szocializmus és a szabadság fogalmai kizárják egymást. Szerintük ezek társadalmi, politikai és szellemi antagonizmusok. Ennek legjobb bizonyítéka állítólag az a harc, amelyet a szocialista állam a vallás ellen folytat.

A marxizmus—leninizmus klasszikusai a vallás és az állam viszonyának, a vallásszabadság és a gondolkodás szabadságának kérdéseit mindig nagy figyelemmel kísérték. A vallás a burzsoá államról, az osztályokról alkotott nézeteivel, a „társadalmi és osztályharmóniát" hirdető elméleteivel, a mindenfajta tiltakozás kategorikus eltiltásával, a „ne állj ellent a gonosznak" és a „kereszténvi alázat" parancsaival, kedvező alapokat teremtett a dolgozó tömegek *társadalmi és politikai elnyomása számára* a burzsoá állam osztályrendszerében. Ne tévesszen meg bennünket az az ellentét, amely a burzsoá állam és az egyház, valamint a vallás között fennáll. A burzsoá állam és a vallás *lényegében azonos társadalmi és szellemi alapokon nyugszik.* Nincs pl. semmiféle gyakorlati különbség az állam és az egyház magántulajdonról alkotott felfogása között: a burzsoá állam a magántulajdont az ember „természeti jogá-

nak", a vallást pedig az embernek istentől származó jogának tekinti. A burzsoá állam is, az egyház is a magántulajdon elvének védelmére használja fel erkölcsi és világnézeti tekintélyét, mindkettő a keresztény erkölcs alapján áll, és elutasítja az osztályharcot. Az elvek egységét a vallás és a burzsoá állam sorsközössége is megerősíti, még ha sor kerül is az állam és az egyház *formális* elválasztására. A burzsoá állam történelmi fejlődése során eljutott a formális emberi jogok és a szabadság elvének elismeréséig. Egyes országokban, ahol az állam történelmi és politikai fejlődése során kialakult a parlamentáris demokrácia, a vallást a polgárok *magánügyének* tekintik. A burzsoá állam politikai szempontból egyenjogúvá tette a felekezeten kívüli embert, vagyis megengedi, hogy polgára a vallást magánügyének tekintse, már csak azért is, mivel önmagát is felszabadította az államvallás alól. Így tehát az állam viszonya a valláshoz olyan, mintha magánember volna.

A burzsoá állam a vallás problematikáját ezzel az ún. „természetes emberi jogok" kérdésére redukálja: minden polgárának joga van eldönteni, hogy hisz-e vagy sem valamely vallásban. Az állam és az egyház elválasztása jogi alapot nyert, a szociális és a szellemi elvek, valamint érdekek azonossága azonban továbbra is fennáll. Sőt az egyház és az állam dualizmusa, amely az állam és az egyház formális elválasztása után a polgári berendezkedés feltételei között létrejött, sok esetben mindkét fél számára előnyös helyzetet teremtett.

Bennünket azonban az érdekel, hogy megoldódott-e

ezzel az embernek a valláshoz való viszonya. A marxista filozófia számára ugyanis *a vallás kérdése nem oldódik meg azáltal, hogy a vallás tagadásának, vagy elfogadásának a jogára szűkítik le* (még akkor sem, ha a marxizmus is respektálja ezt a jogot). A marxista filozófia számára a vallás mindenekelőtt *társadalmi kérdés*, mint ilyen, az ember társadalmi létének egy része, az egyénnek a társadalomhoz, a társadalmi és szellemi értékekhez való viszonya. Ha igaz az, hogy a vallásos felfogásban az ember társadalmi léte torzultan tükröződik, ha igaz az, hogy a társadalom jelenségeinek szubjektív emberi hittel történő vallásos magyarázata elidegeníti az embert a világtól és saját magától is, akkor el kell ismernünk a társadalomnak azt a jogát is, hogy *megváltoztathassa azokat a feltételeket*, amelyek között ez az illúzió az emberek tudatában létezhet. A vallás alóli politikai emancipáció felszabadítja ugyan az embert az államvallás alól, de nem szabadítja meg általában a vallástól. A hitre, vagy a hit megtagadására vonatkozó *természetes* jog a kapitalizmus feltételei között morális, világnézeti és állampolgári kettősséget teremt az emberben, mert kettéhasítja egy bizonyos „politikai közösség", azaz az állam részesére, „politikai emberre" és magánemberre. „Ahol a politikai állam elérte igazi kialakultságát, ott az ember nemcsak gondolatban, a tudatban, hanem a valóságban, az életben is kettős életet él, egy égit és egy földit, a politikai közösségben (Gemeinwesen) való életet, amelyben önmaga előtt közösségi lénynek (Gemeinwesen) számít, és a polgári társadalomban való életet, amelyben magánemberként

tevékenykedik, a többi embert eszköznek tekinti, önmagát eszközzé alacsonyítja le és idegen erők játékszerévé válik."[1] Az embernek és pszichikumának e kettéhasadása az ember és a társadalom elidegenedésének egyik eleme, a burzsoá állam funkciójának fetisizálását tükrözi. A burzsoá állam azzal, hogy a vallást a közérdek területéről a magánérdek területére utalta, az embert kettős életre kényszerítette, amelyben az ember elveszti igazi valóságos egyéni életét, és élete üres absztrakcióvá válik.

Az ember vallás alóli politikai emancipációja a *legmagasabb fokot jelenti*, amit tőkés társadalom e téren elérhet. Amint a burzsoá társadalom a törvény előtti formális egyenlőséggel politikai, társadalmi és erkölcsi téren is az egyenjogúság illúzióját nyújtja, ugyanígy kelti a vallás kérdésében is a hit követésének vagy megtagadásának látszólagos szabadságával a *lelkiismeret szabadságának illúzióját*. A lelkiismereti szabadság *csak arra ad jogot*, hogy illúziója legyen az embernek saját létéről, társadalmi helyzetéről és a társadalmi munkamegosztásban betöltött szerepéről. A formális szabadság és jog, valamint a vallásszabadság jogának leple alatt a burzsoá állam az embert kiszolgáltatja a vak társadalmi erőknek, azoknak a társadalmi viszonyoknak, amelyek a vallást az ember tudatában állandóan megerősítik, kiszolgáltatja az egyházaknak, amelyek elegendő lehetőséggel és eszközzel rendelkeznek ahhoz, hogy tartósan a valláshoz kapcsolják az

[1] *Marx—Engels* Művei. 1. köt. 356. old.

embert. Többek között pl. *a nevelés és a közélet* területén is láthatjuk, hogy az ember vallás alóli, burzsoá politikai felszabadítása a tőkésállamokban mennyire formális. Az állam még azokban a polgári demokráciákban is nyíltan a keresztény polgári együttélés elveire és a keresztény nevelés alapelveire támaszkodik, ahol az egyház és az állam különválasztását megvalósították. Sok olyan országban, ahol az állam és az egyház elválasztása már megtörtént, ahol a haladó erők már hosszú idő óta harcolnak a következetes világi nevelés megvalósításáért (Franciaországban, az Egyesült Államokban, Angliában és másutt), az állam hallgatólagosan beleegyezik az egyházi rendek és egyesületek sokoldalú tevékenységébe. Ez távolról sem csupán a karitatív tevékenységre korlátozódik. Az egyházaknak joguk van főiskolák alapítására, ahol az oktatás teljesen az egyházi elvek és a teológiai módszerek befolyása alatt áll. A legkirívóbb példa erre az Egyesült Államok, ahol a vallás „magánüggyé tétele" és individualizálása már régen elérte csúcspontját, ahol azonban az állami élet teljes egészében a keresztény erkölcsi elvek és jog uralma alatt áll. Az országban 165 szerzetes rend és kongregáció működik. Az állam hallgatólagos beleegyezésével nagy televízió- és rádiótársaságok teszik lehetővé műsoraik útján a vallási ideológia terjesztését. Az országban több katolikus egyetem működik, amely az állami egyetemekkel egyenlő jogokat élvez. Ezeken az egyetemeken az oktatás egyrészt az Egyesült Államok katolikus tőkeérdekeltségei vagy az általuk ellenőrzött tőkés érdekeltségek számára bocsát ki szak-

káderekket, másrészt az egyházi iskolák részére képez oktatókat. A családjogot főképpen az egyházi kánonjog alapján szabályozták. Az Egyesült Államok több államában a gyermekek oktatása egyházi iskolákban történik és az állami iskolákban gyakran elavult, primitív szellemben tanítanak.

Az elmondottakból láthatjuk, hogy *a hit és nem hit, továbbá a lelkiismeret szabadságának joga végül is valamilyen formában valamely valláshoz való tartozás kinyilvánítását jelenti.* A polgári társadalomban valóban általános az, hogy még azok az emberek is, akik világnézeti kérdésekben ateistáknak vallják magukat, az erkölcs és a polgári együttélés területén keresztény magatartást tanúsítanak. Nem tehetnek egyebet, hiszen az egész társadalom élete a valláserkölcs, a vallásos nevelés és pszichológia, sőt igen gyakran az egyházi politika befolyása alatt áll. Így a vallások tulajdonképpen átszövik a burzsoá államok társadalmi életét, azok *szellemi és morális lényegévé* válnak. A burzsoá állam tehát bármennyire is igyekszik magát formálisan elválasztani a vallástól, ez mit sem változtat azon a tényen, hogy osztályérdekeik azonosak.

Az érdekeknek ez az azonossága, természetesen, az állam *semlegességének* álarca mögé rejtőzik. A burzsoá állam és a vallás közötti viszonynak éppen ez a misztifikált jellege teszi lehetővé, hogy megértsük, miért hatja át a burzsoá országokban a lakosság életét a vallás és miért alakul ki az emberekben a kereszténység egyetemességének elképzelése. Politikai szabadsága révén rendszerint a vallás is előnyökhöz jut, mert így

rejtetten fejtheti ki hatását mint önmagáért való jelenség, *egyszerűen mint az egyház morális tekintélye az ész tekintélyével szemben.* Az állam életéből a magánemberek életébe kerülve elszakad az állam törvényeitől, felmagasztosul. Önmagát a mai ember *egyetlen* világnézeti és erkölcsi tekintélyének nevezi ki. „A vallásos és teológiai tudat maga a kiteljesedett demokráciában annál is inkább vallásosnak, teológiainak tekinti magát, mert látszólag nincs politikai jelentősége, nincsenek földi céljai, mert a világot kerülő lelkület ügye, az értelmi korlátoltság kifejezője, az önkény és a fantázia terméke, mert valóban túlvilági élet. A kereszténység itt eléri egyetemes vallási jelentőségének gyakorlati kifejezését azáltal, hogy a legkülönfélébb világszemléletet csoportosítja egymás mellé a kereszténység formájában, s még inkább azáltal, hogy már nem is a kereszténység követelését, hanem csak egyáltalában a vallás, valamilyen vallás követelését állítja mások elé."[2] *Ha a kereszténység morális tekintélyként hat, s egyetemességéhez hozzászámítjuk az egyházi finánc-oligarchia hatalmát, az egyház által irányított politikai pártok befolyását, láthatjuk, mennyire értelmetlenek a burzsoá és keresztény ideológusoknak az ember „örök" szabad akaratára való hivatkozásai a vallásos hittel kapcsolatban.* Az osztálytársadalom embere a vallás fogságában van, tekintet nélkül arra, hogy különvált-e a vallás az egyháztól, vagy sem. A világi erkölcsnek és a valláserkölcs laikus polgári normáinak az élet kereszt-

[2] Ugyanott, 362. old.

tény felfogásával való tökéletes szintézise teszi lehetetlenné, hogy a tömegek megszabaduljanak ettől a legnagyobb emberi illúziótól. A kapitalizmusban az ember teljesen magárahagyatva él, élete ellentétes mozzanatokra szakad, egyénisége polgári önzéssel telítődik. A társadalom, az állam *külső, idegen erőként* lép fel vele szemben, s ez még elhagyatottabbá teszi. A szkepszis, az egzisztencialista és nihilista hangulatok, amelyek ma a tőkésországokban nemcsak az értelmiséget, hanem a társadalom széles „középrétegeit" is jellemzik, nemcsak egyszerűen a mai burzsoá filozófia divatos irányzatai. Ezek azt is mutatják, hogy az ember képtelen kitörni az elembertelenedett világból, abból, amelyben számára már minden külsővé — idegenné vált, amelyben elidegenültnek érzi saját magát, és gyakran csak azért nem mer ateistává lenni, hogy belső világa ne váljék még sivárabbá.

Hiba lenne azonban a polgári demokrácia emberének a vallás alóli felszabadulását lebecsülnünk. Ez a *demokratikus jogok* elérésének egyik fokozatát jelenti. A munkásosztály vívja ki a burzsoázia elleni osztályharcban. Ez a harc azonban nem marad egyszerűen a vallás ellen folytatott ideológiai harc. A társadalmi élet különböző területeire kiterjedő osztályharccá, a burzsoázia elleni harccá szélesedik. Célja a politikai befolyás és hatalom megszerzése. Nem véletlen, hogy Franciaországban és Olaszországban a világi iskolákért és a világi oktatásért folytatott harc élén a kommunisták állnak. Ők képezik a jezsuita befolyás elleni harc derékhadát a polgári és az állami életben mindenütt.

Ők leplezik le a keresztény pártok korrupt, társadalmi demagógián alapuló politikáját, ennek nép- és társadalomellenes tartalmát. A kommunisták vallásellenes harca nem egyszerűen a vallás legyőzéséért folyik. Azok ellen a társadalmi és politikai viszonyok ellen irányul, amelyek a tömegek gondolkodásában a vallási tudatot kialakítják. A kommunistáknak a vallás és a nemzetközi klerikalizmus elleni harca az *egyetlen reális erő* a tőkés világban, amely képes a vallást mind világnézeti, mind a társadalmi gyakorlat szempontjából legyőzni. Az emberek vallás alóli társadalmi és politikai felszabadításáért folyó harc mindenekelőtt leleplezi a burzsoá propaganda hazug állítását, hogy a vallás alól való felszabadulás marxista értelmezése a társadalom erkölcsi és világnézeti széthullását jelenti. Éppen ellenkezőleg, a kommunista társadalom forradalmi optimizmusát állítja szembe a vallással, megmutatja a kereszténység egész tragédiáját és a polgári társadalom életén való élősködését.

*

Az embernek a vallás alóli tényleges politikai és társadalmi felszabadulása csakis a szocializmusban következhet be. Egyedül a szocializmus teremti meg az ember *teljes és végleges felszabadulásának* feltételeit azzal, hogy a termelési eszközök magántulajdonát megszünteti, és ezzel megszünteti azokat a hatásokat is, amelyek a kapitalizmusban a vallás társadalmi alapját képezik, amelyekben az ember a vak társadalmi

erők és az ellentétes osztályérdekek egoizmusának tehetetlen játékszere volt. A mi társadalmunk is visszaszorította a vallást az állam és a közérdek szférájából a magánérdekek területére. Szocialista államunk *elismeri azt az elvet*, hogy a vallást és az állampolgárok vallásos meggyőződését *magánügynek* kell tekinteni. A polgári demokráciától eltérően azonban a szocialista állam nem ismerheti el az ember *dualizmusát* — a katolikus és állampolgár, protestáns és állampolgár vagy egyéb felekezetű és állampolgár kettősségét. *Nem ismerheti el társadalmunk kettéhasadását a hivők feltételezett érdekeinek, valamint a társadalom és az állam érdekeinek kettősségére.* A szocialista társadalmat az *össztársadalmi* érdek jellemzi. Ez egyesíti a hivőket, a kommunistákat, az ateista állampolgárokat, és ez a kommunizmus építésének közös szilárd alapja is. Ennek a közös érdeknek az alapja: a termelési eszközök közös tulajdona, az ebből következő új társadalmi viszonyok, a szocialista építés folyamata, a párt vezető szerepének érvényesülése, amelyben a tömegek tapasztalata, gazdasági, politikai, társadalmi ereje összpontosul, és végül a nép, a párt, az állam egyre erősödő egysége.

Ez a magyarázata annak is, hogy a szocialista társadalomban *egészen más az értelme* a demokratikus jogoknak, valamint az ember lelkiismereti szabadságán alapuló vallási meggyőződésnek is. Az emberi szabadságjogok alkotmányos biztosítékainak közelebbi vizsgálata meggyőz bennünket ezek formális jellegéről a burzsoá államban. A burzsoá állam az embert hitre

ítéli, éppen úgy, amint birtoklásra és vállalkozásra is ítélte. Az ember ezért nem szabadult meg a vallástól, megkapta a vallásszabadságot. Nem szabadult meg a tulajdontól, megkapta a tulajdon szabadságát. Nem szabadult meg az ipar egoizmusától, megkapta az iparszabadságot.[3]

Az emberi jogok, a polgári szabadság, az érzelmek és a gondolkodás szabadsága a burzsoá társadalomban *üres absztrakciókká* váltak, amelyek közömbösek az emberek sorsa iránt, aminthogy közömbös irántuk maga a burzsoá állam is. A szabadság, az emberi jogok és az ún. vallásszabadság azonban nem teológiai kategóriák, nem is az elvont, eredendő bűnbe esett emberek egyetemességének kategóriái. *Történelmi-társadalmi kategóriák ezek, amelyet éppúgy determinálnak a társadalom gazdasági törvényei, mint a többi társadalmi jelenséget.* A szabadság, a demokrácia, az emberi jogok a társadalom gazdasági és politikai viszonyai *történelmi fejlődésének* eredményei. Kereteiket a társadalmi osztályhelyzet, — a mai viszonyok között — mindenekelőtt a munkásosztály és a többi dolgozók helyzete határozza meg.

Ez a meghatározottság érvényesül a vallásszabadság vonatkozásában is. A szocialista társadalom nem úgy fogja fel a vallást, mint ahogyan azt a burzsoá propaganda be akarja állítani. Már Holbaeh is felismerte, hogy elvenni az emberektől a gondolkodás szabadságát a hit kérdéseiben legalább annyira értelmetlen,

[3] Lásd ugyanott, 370. old.

mint amilyen meddő dolog. Marx és Engels a blanquisták kísérleteit maró gúnnyal illették, amikor azok pusztán törvényes intézkedésekkel akarták megszüntetni a vallást, mert jól tudták, hogy *a vallás nem az emberek szubjektív óhaján alapul*, s hogy az emberek tudatában a vallás megszilárdítására a legjobb módszer a diszkrimináció. A vallás nem veszti el reakciós jellegét a szocialista társadalomban sem. Hamis fogalmakat alakít ki az emberek tudatában a régi burzsoá társadalomról. Konzerválja az emberekben a régi szokásokat és hagyományokat. Nem lenne vallás a vallás, ha nem kísérelné meg az „osztályfeletti" eszmék és illúziók átültetését a szocialista gondolkodásba és gyakorlatba. A vallás fékező szerepet játszik azzal is, hogy az össztársadalmi és világpolitikai problémák megoldásának kulcsát az ember szubjektivitásában látja, azaz úgy tekinti ezeket, mint a társadalomtól elszigetelt egyén belső egyéni és morális problémáit. A vallás, bármennyire is azt hirdeti, hogy nem áll szemben a társadalmi haladással, aláássa az emberek kezdeményezését mindenütt, ahol az össztársadalom érdeke aktív politika részvételt kívánna. Sok esetben megkísérli az egyszerű hivők őszinte hitének felhasználását *reakciós* érdekek, rendszerint az egyház érdekeinek védelmében.

Társadalmunk vallásellenes ideológiai harca tehát nem *szubjektív önérdek*. Olyan történelmi folyamat ez, amely felszabadítja az embereket *elképzeléseik*, *illúzióik*, *tévedéseik* és *babonáik* rabságából. Ez a harc akkor kezdődött, amikor a proletariátus a politika küzdő-

terére lépett és csak akkor fejeződik be, ha az egész világon győzelmet arat. A párt és a szocialista állam e folyamatban az elővéd szerepét tölti be. E folyamatnak döntő jelentősége van a szocializmus győzelme szempontjából mind a termelési viszonyok területén, mind a társadalmi változások, mind pedig az egyén és a társadalom viszonyai szempontjából. A szocializmus győzelme országunkban megteremtette *az ember minden irányú felszabadulásának, egyénisége teljes kifejlődésének előfeltételeit.* Ezzel szemben a vallás mindenkor a munkásosztály társadalmi, politikai és eszmei ellenfele volt, mert akadályozta a burzsoá állam elleni politikai harcot. Még ma is a vallás az egyetlen olyan ideológia, amely összpontosítja magában a történelem letűnt korszakainak összes elavult társadalmi és eszmei maradványait. A párt a vallásellenes *osztályharc* folyamán a dolgozó tömegeket annak tudatára ébreszti, hogy tényleges *társadalmi, szellemi és emberi felszabadulásuk útja következetes szakítást jelent a burzsoá világ ideológiájával,* szkepticizmusával és önmagáról alkotott illúziójával, hamis valláserkölcsével és általában az ember vallási felfogásával.

Ha igaza van a marxizmusnak (a gyakorlat pedig azt igazolja, hogy igaza van) abban, hogy a szocializmus számára a vallás nem elsősorban teológia, azaz nem csupán vallási kérdés, hanem az emberek társadalomhoz fűződő viszonyainak komplex problémája, akkor a tudományos ateizmus kérdését úgy kell értelmeznünk és úgy kell feldolgoznunk, *mint az igazságnak, a materialista világnézet pártosságának kérdését és a*

marxizmus filozófiájának egyik alapvető kérdését, az egyén és a mi valóságunk közötti erkölcsi viszony problematikáját. Az úgynevezett vallási kérdést másképpen értelmezni annyit jelent, mint átcsúszni a vallás elleni harc szabadgondolkodó álláspontjára, anélkül, hogy az osztályhelyzetből és a szocialista állam kultúrforradalmából adódó feladatokat figyelembe vennénk. A liberális álláspont számára a vallás elleni harc ugyanis gyakorlatilag azzal a megállapítással végződik, hogy a szocializmus a vallást az állampolgárok magánügyének tekinti, ezzel elismeri a hit szabadságát. Kézenfekvő, hogy a vallás elleni ideológiai harc ilyen esetben az istennel és az egyházzal való teológiai vitára redukálódik anélkül, hogy akár a legcsekélyebb mértékben is elősegítené az emberek bonyolult társadalmi viszonyainak megoldását társadalmunkban.

A szocialista állam valláshoz fűződő viszonya alapján felmerül az a kérdés, hogy hol vannak a szocialista társadalom vallással és egyházzal történő együttműködésének határai és lehetőségei. Ezt a kérdést gyakran így fogalmazzák meg: elképzelhető-e a szocializmus és a vallás együttműködése akkor, amikor ellentétes világnézeti elvekből indulnak ki? Ezt a kérdést egyes egyházi körök vagy a szocializmus titkos ellenségei burkolt ellenzékiséggel teszik fel, de ugyanígy felteszik az őszinte hívők is, akik aktív módon vesznek részt a szocializmus építésének gyakorlatában. *Ez mindenekelőtt politikai kérdés, hiszen a szocializmus valláshoz fűződő viszonyának elvi kérdéseit érinti.* Társadalmunk sohasem látott és nem is lát, a szocializmus

és a vallás elmélete s gyakorlata közötti áthidalhatatlan ellentétek ellenére sem, olyan *objektív* akadályt, amely a kölcsönös együttműködést lehetetlenné tenné. A szocializmus valláshoz való viszonyának csak olyan megoldása lehet, amely *kiküszöböl* minden olyan okot és befolyást, ami megzavarná a nép egységét. Politikánk ebben alapjában különbözik mind a szociáldemokráciától, mind a szabadgondolkodó anarchizmustól. A népfront, *a munkások, szövetkezeti parasztok és valamennyi dolgozó politikai szövetsége*, amelyben a párt vezető szerepe érvényesül, ezt az egységet fejezi ki. Ennek keretében a hivők együttműködése a szocializmus erőivel olyan előfeltételeket teremt, amelyek segítségével megfelelő politika folytatása mellett győzhet a szocializmus, majd kialakulhat a kommunizmus.

Hangsúlyoztuk már, hogy a mai vallás a szocializmus keretei között nem létezhet csak mint vallás, azaz mint teológia, hanem a *világnézeti és erkölcsi nézetek* igen bonyolult szövevényét képezi, amely mind az egyén, mind az egész szocialista társadalom szempontjából elméleti síkon próbálja az élet értelmét megmagyarázni. Céljául tűzi ki a társadalom megreformálását a hit segítségével és megkísérli, hogy az ennek eléréséhez szükséges eszközöket is megtalálja. *Ez valóban olyan terület, ahol megvalósulhat a kölcsönös együttműködés, ugyanakkor azonban éppen itt nyilvánul meg a szocializmus és a vallás alapvető elméleti és politikai összeegyeztethetetlensége.* Minden becsületes hivőnek ugyanúgy, mint a kommunistáknak és az

ateistáknak, az az érdeke, hogy közös erővel igazságosabb és humánusabb társadalmi rendet építsen, mint amilyen a kapitalizmus volt. Itt valósul meg az együttműködés a mindennapi élet és a mindennapi gyakorlat feladatainak teljesítése területén. Ugyanakkor mindkét fél elképzelései a szocialista társadalomról mások lehetnek és rendszerint különbözőek is. A kommunisták a kommunizmusban látják az igazságosabb társadalmi rendet, amelyet a marxista tudomány segítségével — osztályharc útján — és a társadalmi tulajdon alapján építenek fel. A keresztény ideológusok az új társadalmi rendet úgy értelmezik, mint a kereszténységben megvalósuló „egyenlők társadalmát", az őskereszténység új, modern reneszánszát, amely osztályharc nélkül, a munkásosztály politikai hatalma és — tegyük hozzá — a magántulajdon megszüntetése nélkül születik meg. A marxizmus, természetesen, nem érthet egyet a fejlettebb társadalom ilyen felfogásával. Az „egyenlők társadalmáról" vallott keresztény nézetek a római impérium mély válságának korszakában születtek. Nem úgy, mint helyes társadalmi és elméleti megoldás, hanem, mint már mondottuk, a kilátástalan körülmények illuzórikus megoldása. A kommunizmus marxista felfogása a kapitalizmus ellentmondásainak tudományos elemzése és a proletariátus történelmi küldetésének megértése alapján született. A kommunizmus marxista értelmezése valósul meg a világnak több mint egyharmadán, ami döntő bizonyítéka a marxista elmélet és gyakorlat igazságának. Rendszerint éppen a szocialista gyakorlat az, amely az ember felfogásának

realizmusával és humánumával arra készteti a hivő embereket, hogy eltávolodjanak a vallástól.

A kommunistáknak és a hivő embereknek *egyaránt az az érdekük*, hogy a világbéke fennmaradjon. A párt nagyra értékeli azoknak a haladó egyházi embereknek a működését, akik nem a hidegháborút és a népek közötti gyűlöletet szítják, hanem a háborúk elhárításán fáradoznak és azon, hogy a nemzetközi problémákat tárgyalások útján oldják meg, akik azt akarják, hogy az emberi géniusz a társadalmi nyomor felszámolására és az emberiség egyre fokozódó jólétének elérésére szolgáljon. Azonban a párt tudja azt is, hogy a nemzetközi szocialista munkásmozgalom politikai stratégiáját nem építheti a keresztény felhívások és akciók pacifizmusára.

Sok olyan életünket érintő kérdés van, amelyekkel kapcsolatban rámutathatnánk a szocializmus és a kereszténység együttműködésének lehetetlenségére. *A döntő azonban az, hogy a párt ezeket a vitás kérdéseket a társadalom egésze érdekeinek megfelelően oldja meg*, annak tudatában, hogy a szocializmus és a vallás közötti elméleti és politikai ellentéteket teljes sikerrel a szocialista gyakorlat eredményei alapján, az emberek szocialista átnevelése útján lehet megoldani. A hivők világnézetét tehát nem a szocializmus és a vallás közötti absztrakt ellentétek szemszögéből, hanem a szocializmus érdekeinek és szükségleteinek szempontjából nézi. A nép állandóan növekvő erkölcsi és politikai egysége a legjobb bizonyítéka e politika helyességének.

A szocialista állam viszonya a valláshoz magában

foglalja az államnak az egyházhoz való *jogi viszonyát* is. Láttuk, hogy a burzsoá országokban, ahol az egyház és az állam elválasztását végrehajtották, a vallás semmi kárt sem szenvedett. Sőt, az állam érvényesíti a társadalmi életben a keresztény életfelfogás legfontosabb elvi alapjait, azokat nyilvánosan hirdeti, mint eszmei és társadalmi elveket. Hogy van ez a szocializmusban? *A szocialista államnak az egyházhoz való jogi viszonyát valláspolitikájának tartalma*, a szocializmus építésének konkrét politikai helyzete és feladatai, továbbá az állam és az egyház közötti viszony hagyományai stb. határozzák meg. Olyan nézetekkel is találkozunk, amelyek szerint az állam és az egyház viszonyának rendezésében, valamint a vallás tömeghatása gyors csökkenésének egyetlen és ideális eszköze az egyház elválasztása az államtól. Helyes-e ez a nézet? Egyetlen módja-e a szocialista állam és a vallás közötti viszony rendezésének az állam és az egyház elválasztása?

Az állam és az egyház elválasztásának követelése lényegében *polgári demokratikus* követelés. Akkor keletkezett, amikor maga a polgárság (Franciaországban) még radikális álláspontot foglalt el a vallás és az állam viszonyának rendezésével kapcsolatban, mert tudatában volt annak, hogy a vallás és vele együtt az egyház, a polgárság hatalomra jutásának fontos gazdasági, politikai és ideológiai akadálya. Ebben a korban maga a francia burzsoázia követelt és vitt is keresztül az egyházzal szemben gazdasági és politikai szankciókat. Elkobozta az egyházi tulajdont, felvetette a világi oktatás jelszavát, elvetette az egyház politikai

befolyását az állam politikájára, és megkísérelte magát az egyházjogot is az államjog alá rendelni. Tudjuk, hogy ezeknek a vitáknak milyen eredményei voltak. Az egyház befolyása ma éppen Franciaországban (de más nyugati államokban is) olyan erős, hogy magának a munkásosztálynak kell harcot folytatnia azokért a követelésekért, amelyeket a múltban a burzsoázia hirdetett, és amelyeket teljes egészükben sohasem tudott megvalósítani.

Az egyház és az állam elválasztása elsősorban azokban az országokban volt a munkásmozgalom és a marxista pártok létérdeke, ahol az egyház politikai hatalma, a magán- és az államéletre gyakorolt hatása mindig nagyon erős volt. *E pártok azonban az állam és az egyház elválasztásának követelését nem egyszerűen úgy fogják fel, mint a vallás elleni harc eszközét, hanem mint az ország demokratizálásáért, a demokratikus jogokért és az állam politikai és társadalmi életének az egyházi befolyás alóli felszabadításáért folytatott harcot.* Az egyház és az állam elválasztásáért folytatott harc e pártok részéről a tömegek megnyeréséért folytatott harc részét képezte.

Ami az orosz pravoszláv egyház kérdését illeti, azt mondhatjuk, hogy ez a vallás sokkal szorosabban kapcsolódott az államhoz, mint bárhol másutt Európában. Elmondhatjuk, hogy elválaszthatatlan részét képezte az államhatalomnak. Nem kis része volt az orosz nép szellemi és társadalmi nyomorának fokozódásában és a cárizmus népellenes politikájában. Az orosz pravoszlávizmus a mi viszonyainktól abban is különbözött,

hogy az orosz impérium saját *belső ügye* volt, mert szervezeti szempontból független volt a többi világegyháztól. A Szovjetunió Kommunista Pártja tudatában volt annak, hogy a pravoszláv egyház a győzelmes forradalom után is az ellenforradalom és a nemzetközi imperializmus potenciális szövetségese marad, ezért hajtotta végre az egyház és az állam elválasztását. A párt az elválasztással *az egyháznak az államéletre*, a széles tömegek társadalmi helyzetére és mindenekelőtt a fiatal korosztályok nevelésére irányuló *befolyását* kívánta megszüntetni. *Az iskolák vallás alóli felszabadítása és az oktatás tudományos materialista alapokra helyezése lett az elválasztás első eredménye.* Biztosítani kellett valamennyi vallási felekezet egyenjogúságát és a hit kérdésében a lelkiismereti szabadságot, amit az akkori körülmények között nem lehetett másképpen megoldani, mint az egyháznak az államtól való elválasztásával.

Tulajdonképpen még nem is rendelkeztek kellő tapasztalatokkal. A munkásmozgalom *ösztönösen* az egyház és az állam elválasztása felé hajlott, az pedig logikus volt, hogy az első szocialista állam a forradalmi mozgalom eme követelését teljesítse. Bár Lenin már ekkor felhívta a figyelmet arra, hogy az egyháznak az államtól való elválasztása csak akkor indokolt, *ha a párt következetes osztálypolitikát folytat a tömegeknek a vallás alóli felszabadítása* céljából, ha megszakít minden kapcsolatot köztük és a kizsákmányoló osztályok, valamint a vallási propaganda szervezői között és ha maga is bebizonyítja, hogy képes megszervezni

a *legintenzívebb tudományos felvilágosító vallásellenes propagandát.*[4] Más szóval a különválasztásnak a szocialista államban akkor van értelme, *ha elválaszthatatlan és logikus része a széles tömegek politikai megnyeréséért, a szocializmus győzelméért folytatott osztályharcnak.*

Egyesek a mi viszonyainknak és a Szovjetunió, valamint más szocialista országok viszonyainak összehasonlítása és tapasztalataik tanulmányozása alapján azt állítják, hogy nálunk is végre kellett volna hajtani az egyház és az állam elválasztását. Egyrészt azzal érvelnek, hogy az állam eddig teljesen fölöslegesen megkötötte a kezét a vallás elleni harcban. Kétségüket fejezik ki aziránt, hogy ez megfelelne a marxizmus elveinek, hiszen, állítólag, a vallásról szóló marxista tanítás egyik fontos elve az egyház és az állam szétválasztása.

E nézetek képviselői helytelenül értelmezik a párt politikáját a szocialista kultúrforradalom területén és helytelenül értelmezik a proletariátus diktatúrájának feladatait is. Figyelmen kívül hagyják a burzsoá Csehszlovákia állama és az egyházak, különösen a római katolikus egyház közötti viszony történelmi fejlődését. Ez a fejlődés teljesen különbözött az orosz állam és a pravoszláv egyház viszonyának fejlődésétől. A parlamenti demokrácia rendszere (anélkül, hogy a legcsekélyebb mértékben is túlbecsülnénk) mégiscsak elérte, hogy az egyház a modus vivendi, a Vatikánnal kötött jogi megállapodás ellenére sem kapcsolódott

[4] Lásd *Lenin* Művei. 29. köt. Szikra 1953. 126. old.

olyan szorosan és egyértelműen az államhoz, mint Oroszországban. Annak a hatalmas eszmei és gyakran társadalmi befolyásnak ellenére, amellyel az egyház, különösen a katolikus egyház az ország egyes részeiben, főként Szlovákiában, valamint Cseh- és Morvaország egyes vallásos területein rendelkezett, kifejlődött az oktatási rendszer és a közélet világi formája. Az egyes egyházak helyzete jogi szempontból gyakorlatilag azonos volt még akkor is, ha az államon belül a legerősebb pozíciót a katolikus egyház foglalta el. Az egyháznak ez a helyzete egészen a párt és a munkásosztály 1948 februárjában történt hatalomra jutásáig fennmaradt.

A hatalom átvételekor a párt előtt az a probléma állt, hogyan rendezze az állam és az egyház viszonyát, sőt országunknak a Vatikánhoz való viszonyát is, mivel a katolikus egyház felettes egyházi szerve a Vatikán. Akik azon az álláspontón vannak, hogy a szétválasztás az egyetlen helyes megoldás, nem veszik figyelembe az ország 1948 utáni osztályviszonyait és politikai helyzetét. Minél előbb *egyesíteni kellett a nép érdekeit és erejét* tekintet nélkül a nép vallásos meggyőződésére, annak érdekében, hogy lerakjuk a szocializmus alapjait. Objektív szükségszerűséggé vált minden olyan befolyás megszüntetése, amely ezt az egységet zavarhatta volna. Mindenekelőtt meg kellett erősíteni a *munkás-paraszt szövetséget*, mint a szocialista termelési viszonyok győzelmének előfeltételét. Az állam, a párt és a nép kialakulóban levő egységét a vallási kérdés kiélezésével veszélyeztetni azt jelentette volna, hogy

nem értettük meg a szocialista forradalomról szóló lenini tanítás értelmét, amely szerint a vallási kérdést alá kell rendelni az osztályharc feladatainak.

Nagy vonásokban ezek voltak az okai annak, hogy az állam és a vallás közötti viszony rendezése során nem választottuk el jogilag az egyházat az államtól. Az egyházat megfosztottuk gazdasági pozícióitól és összhangban a munkásmozgalom érdekeivel, valamint a dolgozók politikai érettségének fokával fokozatosan megfosztottuk politikai befolyásától is. Társadalmunk minden vallást egyenjogúvá tett, megszüntetett minden különbséget közöttük. Megakadályozta, hogy az egyházi hierarchia a szocialista állam által képviselt társadalommal szembeni ellenállás központjává váljék. *Ami a vallásos gondolkodás szabadságát illeti, ezt a szocialista állam biztosítja mindaddig, amíg a vallást nem használják fel a nép és a szocializmus érdekei ellen.*

Az állam az új szocialista alkotmányban lefektette a vallási felekezethez való tartozás és a vallásos gondolkodás szabadságának jogát, ugyanakkor azonban törvénybe foglalta a vallás elleni tudományos ateista propaganda folytatásának, valamint az állampolgároknak a tudományos materializmus és a kommunista erkölcs szellemében történő nevelésének jogát is.

Azok a nézetek, amelyek szerint ezeknek az intézkedéseknek ellenére sincs Csehszlovákiában vallásszabadság, azt a *liberális illúziót fejezik ki, hogy a vallásszabadságot az egyes országok osztályszerkezetére és társadalmi mozgalmaira* való tekintet nélkül csak az egyház és az állam különválasztásával lehet biztosítani.

E nézetek elismerése végeredményben azt jelentené, hogy a szocialista állam *tudatosan* feladja a vallás ellen folytatandó ideológiai és politikai harc jogát, azt a jogot, hogy a tömegeket felvértezze a tudományos szocializmus eszméjével és a fiatal generációt a marxista világnézet szellemében nevelje. A szétválasztás végeredményben azt jelentené, hogy a szocialista társadalom tűrje el továbbra is a társadalom kettősségét, egyrészt a szocialista államot és a tudományos materialista elméleteket, másrészt olyan egyéneket, akiknek érdekeit a vallás és a valláserkölcs képviseli, tehát társadalmunkat megosztaná a hivők társadalmára — katolikusokra, protestánsokra — és más vallásúakra — és a kommunisták és az ateisták társadalmára.

Az élet és a gyakorlat maga igazolta azoknak az alapelveknek a helyességét, amelyekre a párt a vallás elleni ideológiai és politikai harcában támaszkodott. Bebizonyosodott, hogy ha az állam és az egyház közötti kapcsolat jogi rendezése és a vallás ellen folytatott politikai, ideológiai és kulturális harc nincs alávetve az osztálypolitikának, ha nincs meg a szükséges összhang a mozgalom és a néptömegek politikai, valamint osztályérettsége között, akkor megbomlik a nép egysége, ahelyett, hogy kialakulna az ország szocialista építésére irányuló egység.

Az ember valláserkölcsi és szocialista értelmezése

A természettudományos kutatás rohamos sikerei az elmúlt évtizedekben egyre szűkebb határok közé szorították a világ eredetére és fejlődésére vonatkozó vallásos felfogást. A világ és az ember eredetének a középkori teológia által kidolgozott primitív, vallásos felfogása már távolról sem elégíti ki a mai ember szellemi igényeit, bármennyire igyekszik is a modern neotomizmus a tudomány és a vallás, a hit és az értelem, az emberi és az isteni koegzisztencia határait kiszélesíteni. Ezért érthető, hogy az egyházak és a vallások érdeklődése egyre inkább az *emberi viszonyokra*, az ember erkölcsére és szubjektív világára, *a társadalom problémáinak területére összpontosul.* Ez annál is természetesebb, mivel a vallás éppen ezen a területen játszott igen fontos szerepet történelmének egész tartama alatt. A világ vallásos felfogása megrekedt a primitív teremtésnél (mert a világ és a dolgok eredetét, valamint az ember származását is meg kellett magyarázni). Évezredeken át sem alakított ki korszerűbb elméletet a világról és az ember eredetéről. *A vallás az emberi viszonyok és érzelmek területén, az ember erkölcsi és lelki életének területén kimeríthetetlen forrásra lelt.* Tekintélye a modern ember társadalmi és morális

világában a mai napig is fennmaradt, hiszen a vallás évezredek óta az ember életéből, az emberi viszonyokból *absztrahálta* a jó és a rossz, az erkölcs, a kötelesség, a jog és az erőszak, a tisztesség, a felelősség fogalmát. E normák között fejlődött hosszú idő óta az egyén és a társadalom élete. Minden történelmi kor újabb tartalommal töltötte meg ezeket a fogalmakat, újabb értelmet adott nekik. A vallás volt mindig az, amely e fogalmakat alátámasztotta, dogmáiban alkalmazta. Az ember számára száraz, de az istenség által megszentelt abszolút igazságként, kötelező erkölcsi szabályként és világnézeti normaként tüntette fel.

A vallás évezredek óta egyrészt az elnyomott tömegek, másrészt az uralkodó osztályok erkölcsét egyesítette magában. Ezekből olyan tökéletes „osztályfeletti" szintézist és olyan általános erkölcsi normákat alkotott, amelyekben felfedezhetjük a társadalmi egyenlőségre való törekvést és a tiltakozás elemeit ugyanúgy, mint az alázat, az engedelmesség, a „ne szállj szembe a gonosszal" parancsát és a társadalmi béke elemeit is. *Éppen ez utóbbi elemek azok, amelyek leginkább meghatározták és végigkísérték az egyén és egész népek életét, mert az osztálytársadalomban mögöttük állt a burzsoá törvények osztálytekintélye, amelynek maguk ezek az elemek alkották erkölcsi alapját.* Csupán az egyházak és az uralkodó osztályok ideológusai bizonygatják azt, hogy a vallás-erkölcs jelenti a társadalmi és belső emberi viszonyok örök alapját, s hogy az egyén és a társadalom, az egyén és a természet viszonyának is ez az alapja. A mai hívő ember számára is úgy tűnik, mintha

a valláserkölcs az *ember vele született tulajdonsága*, valamint a világ és a boldog élet erkölcsi alapja lenne. Marx a „Hegeli jogfilozófia bírálatához" c. műve bevezetésében azt írta, hogy a vallás amellett, hogy a hivőknek „általános elméletet" nyújt e világról, „lelkesedést", „becsületügyet", „általános vigasztaló és igazoló alapot"[1] jelent, azaz sokoldalú (bár illuzórikus) feleletet ad az emberi tevékenység értelmére.

Csalódnánk, ha azt hinnénk, hogy a valláserkölcs elveszíti hatékonyságát a szocializmus viszonyai között. Társadalmunkban a hivő ember számára még mindig a valláserkölcs jelenti *az életigazságok és normák összességét az ember materialista felfogásával és a szocialista morállal szemben is.* A vallás itt jelenti számunkra a legnagyobb veszélyt, mivel éppen az emberi viszonyok területén lép fel a természetes erkölcs formájában. Ennek közvetítésével burkoltan hat az ember magatartására, és régi morális képzeteket kelt, amelyek a szocialista erkölcs számára teljesen idegenek, és amelyek ellen egész társadalmunk indokoltan harcol.

*

Mit értünk tulajdonképpen valláserkölcs alatt? Melyek alapvető vonásai és funkciói? Szükséges-e a valláserkölcs valóban a mai ember életében? Ezeket a kérdéseket teszik fel a marxisták és a becsületes hivők egyaránt. Sőt, a hivők ezt olyan további kérdésekkel

[1] Lásd *Marx—Engels* Művei. 1. köt. 378. old.

egészítik ki, amelyeket egyetlen kérdésben foglalhatunk össze: miért indít a marxista filozófia és a szocialista társadalom harcot a valláserkölcs ellen, amikor maguk is kijelentik, hogy végső céljuk az osztály nélküli, kommunista összemberi erkölcs kialakítása, holott ilyen erkölcs létrehozására törekszik a kereszténység is majdnem kétezer esztendeje. Nem kellene-e inkább mind a szocializmusnak, mind a vallásnak együttműködnie ennek kialakításán, ahelyett, hogy egymást vádolják, és egymást megsemmisítik? Komoly választ adni erre a kérdésre csak a kommunista és a valláserkölcs összehasonlítása után lehet, ha megmutattuk, hogyan felel meg életünk szükségleteinek az egyik és hogyan a másik.

Vannak olyan elképzelések, amelyek a valláserkölcsöt egyrészt a vallással mint olyannal *azonosítják*, másrészt pedig a *társadalmi tudat viszonylag önálló formáját* alkotják belőle, valami olyat, „amely az erkölcs és a vallás határán áll"[2]. Mint ahogy nem érthetünk egyet a valláserkölcsnek a vallásra való leszűkítésével, úgy hibás szemléletnek tekintjük azt is, ha a valláserkölcsöt a vallás viszonylag önálló tényezőjének fogják fel (még akkor is, ha a társadalmi tudatformák osztályozása szempontjából határt vonhatunk közöttük). Ez egyáltalán nem segíti elő a tudományos ateista propaganda feladatainak sikeres teljesítését. Az embernek a természetről és a társadalomról alkotott világnézete a legkorábbi időszaktól kezdve elvá-

[2] *Mácha K.—Marusiak M.*: Etika a dnesek (Az etika és a ma). Prága 1960. 118. old.

laszthatatlanul összeforrt az embernek ezekhez való érzelmi és erkölcsi viszonyával. Az emóciók és az erkölcs mind a mai napig a vallás lényeges elemét képezik, amelyek *elválaszthatatlanok* a vallás világnézeti mozzanatától. Egyetlen vallást sem fogadtak el az emberek másképpen, mint erkölcsi normák, hit és naiv materialista elképzelések szintézisét. Hiszen annak, hogy a mai hivő ember is élete szerves részének tekinti a vallást, egyik oka éppen *az értelem és az illúzió, az emberi és az elidegenített csodálat a természet és az élet iránt, a vallásos érzelmi alázat, az igazság és az illúzió, az objektív és szubjektív stb. összekeverése.* Ezek a képzetek alkotják a hivők tudatában az idealista világnézet és az erkölcsi parancsok mindenre kiterjedő szimbiózisát az ember magatartása számára.

A valláserkölcs azoknak az erkölcsi normáknak az összessége, amelyek alapját eredetileg az emberek közötti természetes viszonyok képezik. Amikor ugyanis az ember az eszmék világát elkezdte *megszemélyesíteni*, és a reális világ *tulajdonságaival* ruházta fel, isteneinek is olyan erkölcsi vonásokat tulajdonított, amelyek negatív tulajdonságainak szükségszerű *tagadását* jelentették. Amint azonban ezek a tökéletes emberi erkölcsi tulajdonságok (vagy tökéletes emberi viszonyok) az égre vetültek, és az emberek tudatában isteni eredetükkel *objektív erkölcsi posztulátumokként* tőle függetlenül állandósultak, ezek alapján kezdte az ember kialakítani belső kapcsolatait is. A tökéletes emberi tulajdonságoknak istenségekbe való átvetítése folytán tudatára ébredt saját erkölcsi tökéletlenségé-

nek és bűnösségének. Eme kettősség tudata magától értetődően kiváltja az emberben annak érzését, hogy szerencsétlen, jelentéktelen és elveszett.

Az embernek ez *az egekbe való „erkölcsi" kivetítése képezi a valláserkölcs elméleti alapját, olyan alapot, amelyet az egyház a tökéletlen és az eszményien tökéletes közötti ellentét alapjának tekint.* Tökéletlennek tart természetesen minden földi és emberi megnyilatkozást, mindazt, ami változékony, magában foglalja az állandó változásokat. Tökéletesnek írja le az eszmeit, ami maga az alapelv, a cél, és nem esik a változások törvénye alá. Ezzel az egyház azt a benyomást igyekszik kelteni, hogy a keresztény erkölcs (a katolikusoknál), „az isten által" az egyházon keresztül kinyilatkoztatott erkölcs, nem más, mint belső isteni sugallat, valamiféle erkölcsi parancs, amelyen a keresztény magatartásnak alapulnia kell. (A protestantizmus is így értelmezi a valláserkölcsöt.)

A valóságban a valláserkölcsnek *társadalomtörténeti alapja van.* A keresztény erkölcs a *régi* zsidó nemzetségek életmódja, tradíciója, egyéni és társadalmi szokásai, a keleti és az ősi zsidó mitológia, epika és etika befolyása alatt keletkezett úgy, ahogyan ezeket az Ótestamentum megőrizte. További fejlődésére nagy hatást gyakoroltak a széles néptömegek és a Római Birodalom rabszolgáinak kilátástalan, nyomorúságos társadalmi viszonyai. Igen erős hatást gyakorolt rá a fejlett görög gondolkodás és a római sztoikus filozófia (Seneca). A keresztény erkölcs már teljesen magán viseli a kor mindazon ellentmondásait, amelyek az ókori

Róma súlyos gazdasági és társadalmi válságából eredtek, de a római gondolkodás erkölcsi és filozófiai szkepszisét is. Az evangéliumok, mint a keresztény erkölcs kódexei már egészen világosan mutatják a későbbi kizsákmányoló osztályokkal és a római joggal való összefüggésüket.

A korai kereszténység átalakulása, amelynek során az üldözöttek vallásából államvallás, uralkodó vallás lett, teljesen visszatükröződik a keresztény vallás-erkölcsben is. Eltűnnek az uralkodó osztály elleni követelések és tiltakozások, amelyeket a korai kereszténység még magában foglalt. Eltűnik a szegények jogainak hirdetése és az egyenlők társadalmának zavaros követelése. Eltűnik a morális tiltakozás a nyomor és a jogtalanság ellen, amellyel a kereszténység magához vonzotta a rabszolgák és a római szegénység nyomorgó tömegeit. Helyükbe különböző antihumánus felhívások kerültek. Ilyen felhívások: a rabszolgák engedelmeskedjenek uraiknak, alázatosak legyenek és béketűrők az ellenséggel szemben, olyan felszólítások, hogy ne álljanak ellent a gonosznak. Mindez fenyegetés éppen azok ellen, akiknek soraiban a kereszténység megszületett.

Az a két évezred, amelyen a kereszténység keresztülment, nagyon meggyőzően bizonyította, hogy a vallás-erkölcs olyan *konzervatív erő, amely legfontosabb elvi alapjaiból kiindulva lényegében a kizsákmányoló osztályt védelmezte*, és ellensége volt az igazi forradalmi haladásnak. Egyfajta morális dogmatizmust képvisel, amelynek állandóságával és megváltoztathatatlanságá-

val a hivők tudatában erkölcse igazának örök és változatlan voltát igyekszik kelteni. Ez az erkölcsi rendszer azonban belső dinamikát és ellentmondásokat is rejt magában. Ennek köszönheti a kereszténység azt, hogy képes valamely adott társadalmi rendhez, annak társadalmi, sőt még világnézeti elveihez is alkalmazkodni.

Ez az ellentmondásosság még abban a korban keletkezett, amikor a keresztény erkölcs alapelvei véglegesen kialakultak. A vallás ugyanis a hivő tömegek helyzetéből adódó társadalmi ellentmondásokat, a rabszolgatartó és később a feudális világ gazdasági és szellemi válságát tükrözte. Ez a válság mind a mai napig fennmaradt a keresztény világban. Természetes, hogy éppen ma, amikor az egyház megkísérli a tömegekért folytatott harcát győzelemre vinni, azokat az erkölcsi elveket helyezi előtérbe, amelyekről már maga is régen megfeledkezett.

Tény, hogy az a *társadalmi alap*, amelyre a kereszténység és végső soron minden vallás támaszkodik, a keresztény erkölcsi tanításokat az élet arculatának megfelelően módosítja. Ez olyan objektív igazság, amely lehetővé teszi számunkra, hogy megértsük a keresztény erkölcs ellentmondásosságát, de nem az egyetlen igazság. Az isten képzete és a vallás a kizsákmányoló osztályok tudatában rendszerint mindenütt más volt, mint az elnyomott és kizsákmányolt osztályok tudatában. *Az egyes társadalmi osztályok a keresztény erkölcs tanításaiból azt válogatták ki a maguk számára, ami az ő objektív társadalmi helyzetüknek megfelelt.* Természetes, hogy a kizsákmányoló osztályok a keresztény erkölcs-

ből elsősorban azt vették át, amely a kizsákmányoltak tudatában az ő hatalmuk megszilárdítását segítette elő. Így átvették azt a nézetet, hogy a kizsákmányoltaknak a kizsákmányolókkal szembeni alárendelt, megalázó viszonya természetes emberi viszony, amelyet közvetlenül az isten rendelt, a kizsákmányoló rendszer érinthetetlenségére vonatkozó tanítást, azt, hogy az alárendelt köteles ura vagyonát védelmezni, azt a nézetet, hogy az osztálykritériumokat el kell vetni az erkölcs területén, hogy a magántulajdon szent stb. A hivő tömegek valláserkölcse nagyrészt más jellegű volt, mint az uralkodó osztályé. Az egyszerű hivő ember anélkül, hogy tudatosította volna magában, a keresztény erkölcsből azokat a normákat és szabályokat választotta ki, amelyek lehetővé tették saját léte erkölcsi értelmének, az emberi lét alapjának felfogását. Ez számára olyasvalamit jelentett, mint a természethez fűződő viszonyának a rendezése, a jelen és a múlt generációk életének összetartozása (nem véletlen, hogy a hagyományok tisztelete leginkább a néptömegek körében található meg). A valláserkölcs az egyszerű hivő számára egészségügyi, családi szabályok és normák, intim emberi kapcsolatok normáinak keverékét jelentette, de az igazságosságról, az egyenlőségről, a jóról és a rosszról, a bűnről és a felelősségről, a szegényeknek urukhoz való viszonyáról alkotott elképzelések keverékét is. Az osztálytársadalom viszonyai között élő elnyomott és jogfosztott egyszerű hivő emberek tudatában a valláserkölcs a legszorosabban kapcsolódott az egyszerű polgári erkölcshöz. Nem

ritkán adódtak olyan esetek, amikor az elnyomott tömegek a keresztény erkölcs normáit a maguk módján magyarázták, kilátástalan társadalmi helyzetük alapján töltötték meg tartalommal. Ennek, a lényegében osztályerkölcsnek, alapján harcoltak elnyomóik ellen. Ez a valláserkölcs ellentmondásosságának *objektív társadalmi alapja*, amely nemzedékről nemzedékre mind az uralkodó osztályok, mind a kizsákmányoltak tudatában azt a képzetet keltette, hogy a valláserkölcs az ember számára szükséges és hasznos.

A valláserkölcs reakciós erkölcs. Emellett meg kell látnunk azt is, hogy reakciós voltát mindig a keresztény morál racionális értelmét elfedő illúziók kísérik, amelyek — amint azt a történelem is mutatja, még az egyház számára is veszélyessé válhattak és válhatnak. A cseh nemzeti történelem olyan nagy erkölcsi tekintélyei, mint Husz János, Holy Prokop, Comenius, Chelčický Péter és mások, a keresztény erkölcsnek éppen eme belső ellentmondásaiból indultak ki. Hiszen a becsületes hívők és a keresztény világ haladó egyéniségeinek a háborúellenes harcban és a szocializmus építésében való részvételének alapja is az a *tudat, hogy tevékenységük összhangban van keresztény erkölcsi felfogásukkal.* Azt a tényt, hogy korunk legfontosabb kérdéseiben ezek az emberek aktívan velünk együtt lépnek fel, a marxisták a legnagyobb mértékben tiszteletben tartják.

Azt jelenti-e ez vajon, hogy a marxisták magával a keresztény valláserkölcs alapjaival egyetértenek? A valláserkölcs tekintélyen alapuló erkölcs. Ez a tekin-

tély — isten, akiről azt állítják, hogy olyan principium, amely a földi világtól és az ember tudatától függetlenül létezik, amely önmaga oka, és amely feltétlen és megfellebbezhetetlen erkölcsi parancsként avatkozik az emberek életébe, magatartásába. A valláserkölcs az ember számára olyan erkölcsi normarendszer, amelynek feltétlenül és teljesen alá kell magát rendelnie, még ha ez értelmi szempontból indokolatlannak és ésszerűtlennek is tűnnék. Az ember tökéletlenségének, semmi voltának és bűnösségének *abszolút kifejezése* ez — a tökéletes, mindenható és végtelenül jó istennel szemben. *A félelem erkölcse* ez, amely az esetleges isteni büntetéstől való *rettegésen* alapul. A *bizalom erkölcse*, de a természetfeletti eszménybe és a kigondolt, fantasztikus erőkbe vetett bizalom erkölcse. Az *alázat erkölcse*, mert az élet egyetlen értelmét istennek önfeláldozó, rabszolga módján alázatos szolgálatában látja.

A kommunista erkölcs is a „tekintélyen" nyugszik: azon az igaz felismerésen, hogy *az emberi tevékenység végső soron mindig az emberek társadalmi helyzetétől, az erkölcs történelmi és osztályjellegű fejlődésétől függ.* Lényeges tényezője a közösségi, a tevékeny ember, akinek célja és küldetése az osztályok közötti különbségek megszüntetése, mert arra a meggyőződésre jutott, hogy ezeknek felszámolásával az ember megteremti az igazi társadalmi egyenlőség alapját. Megszünteti az osztályok minden formáját. Kifejleszti a *társadalmi felelősség tudatát.* Megszüntetve az osztályokat, a szabad, társadalmilag egyenlő emberek szövetségét, a kommunizmust hozza létre. A kommunista erkölcs

fejlett erkölcsi tudatot, tudatosan vállalt fegyelmet, felelősségérzetet jelent a forradalom iránt. A kommunista erkölcs alapján álló egyén alárendeli érdekeit a társadalom és a közösség érdekeinek annak tudatában, hogy saját érdekei is csak általa valósulhatnak meg. A kommunista erkölcs is feltételez bizalmat. A marxisták hisznek az életben, hisznek az ideálokban, amelyeket a kommunista jövő képvisel. Hisznek az emberben és alkotó munkájában, forradalmi optimizmusában és abban az elszántságában, hogy emberhez méltó, tökéletes életformát alakít ki.

A valláserkölcs tekintélyen alapuló jellegéből következik egy másik alapvető tulajdonsága : a *konzervativizmus*. Annak ellenére, hogy még ma is találhatunk a valláserkölcsben egymással ellentétes etikai normákat és nézeteket, különösen az egyszerű hivő tömegek körében, a valláserkölcs mint *rendszer* csalhatatlan és dogmatikus. Éppen ez az a vonása, amely a vallás tekintélye révén negatív hatást gyakorol a generációk nevelésére és az ember magatartására. Hiszen az emberek tudatában a polgári élet erkölcsi normái és szabályai közül azokat erősíti meg, amelyeket a társadalom és az osztályok fejlődése túlhaladott és elvetett. A valláserkölcs konzervativizmusa rendszerint különböző egyházi tradíciókkal és helyi családi szokásokkal, hagyományokkal áll kapcsolatban, megbénítja az ember cselekvőképességét. Azok a normák ugyanis, amelyek alapján az emberek családi és polgári életüket szabályozzák, már készen állnak, szentesítve az egyház és az isten tekintélye által. Ezek kötelezőek a

hivők számára, mert „őseiktől örökölték" azokat. Az új generáció nevelése a hivő családokban már a fiatal korban lelki „fegyelmezéssel" kezdődik. *Az új nemzedéknek legelőször is a valláserkölcs dogmáinak összességét kell elsajátítania*, amelyekről családja azt állítja, hogy a polgári élet és a belső emberi viszonyok alapját, a civilizáció talpkövét jelentik. A szülők sokszor nem is veszik tudomásul, hogy a „nevelés" ilyen értelmezése révén az ember már fiatal korától kezdve az erkölcs és az élet értelmének ferde magyarázatához jut. A valláserkölcs konzervativizmusa az elmúlt korszakok, az idősebb nemzedék embereinek életét, a társadalmi nyomort és az elmaradottságot idealizálja. Emlékezzünk csak arra, hogy az egyházi személyek az egyszerű emberek életét olyan elmaradott területeken, mint Kyšuca környéke, az egész Vág völgye, Valašskó Mezerici vidéke, a keresztény erkölcs és élet ideáljaként mutatták be. Az álnokság és a képmutatás nem ismert határt.

A szocialista erkölcs az emberi viszonyok, az élet és a társadalmi gyakorlat új értelmezését jelenti. Társadalmunk leghaladóbb erejének, *a munkásosztálynak és pártjának öntudatával* fonódik össze, számára idegen bármilyen merevség és régihez való ragaszkodás. Olyan osztályerkölcs tehát ez, amely az osztály objektív helyzetét és feladatait tükrözi, és világtörténelmi küldetésének, történelmi jelentőségű feladatainak van alárendelve. „Mi azt mondjuk, hogy a mi erkölcsünk teljesen alá van rendelve a proletár osztályharc érdekeinek. Mi erkölcsünket a proletariátus osztályharcának

érdekeiből vezetjük le."[3] *Lenin eme szavainak elméleti és politikai értelme az, hogy a kommunista erkölcs tartalma az emberek forradalmi érdeke, hogy az új erkölcs a szocializmus alapjainak elméleti kifejezése a társadalmi viszonyok területén.* Mint ahogy a forradalmi mozgalom megtöri a kizsákmányoló osztályok ellenállását, hogy az új gazdasági viszonyok talaján új társadalmi és politikai értékek születhessenek, úgy a kommunista erkölcs új erkölcsi vonásokat, az ember és a társadalom új kapcsolatait, a közösséghez való új viszonyt és a jövő társadalmi életének és legbensőbb emberi kapcsolatainak új normáit hozza létre (nemcsak tagadja a régit). A társadalomnak minél nagyobb területein változnak meg a viszonyok, és minél jobban keríti hatalmába az emberek tudatát, annál egyenletesebben fejlődik a szocialista osztályerkölcs. A jövőben ez válik kommunista, összemberi erkölccsé. Ez tartalmazza az emberi élet legmagasabb rendű erkölcsi eszményét. A kommunista erkölcs nem ismer dogmákat, sajátosságait azonban bizonyos normák és kategóriák foglalják össze. Ezek pl.: szolidaritás a nemzetközi munkásosztály harcával és a népek függetlenségért, szabadságért és a demokráciáért folytatott küzdelmével, a szocialista hazafiság eszméjének tudata, a gondolatok és cselekedetek alárendelése az össztársadalmi érdekeknek, annak tudatosítása, hogy az egyéneknek mindent meg kell tenniök hazájukban a szocializmus megvalósulása érdekében, a becsületes és nyílt magatartás, a

[3] *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 294 old.

tömegektől való tanulás készsége, a tömegek tanításának szándéka, a megalkuvás nélküli kritikai magatartás, a kritika elfogadásának készsége, a szocialista erkölcs elve szerinti élet a családi és a közösségi életben stb.

Az erkölcsi kódex nem más, mint az emberek egyéni és társadalmi életét irányító alapelvek összessége. Ez meggyőzően mutatja, hogy mennyire ésszerűtlenek a teológia ama tanításai, amelyek örök, társadalmon kívüli, elvont normákról beszélnek. A kommunista erkölcsi normák bizonyítják azt is, hogy az új, szocialista viszonyok megváltoztatják az emberek egymáshoz való viszonyát és ezzel erkölcsi életét is. Az emberek ennek megfelelően új normákat állítanak fel. A kommunista erkölcs azokat az erkölcsi alapelveket foglalja magában, amelyek a néptömegek ezredéves társadalmi és politikai szabadságharcaiban alakultak ki, az emberi géniusz által létrehozott etikai elméletek minden haladó vonását és nem utolsósorban a leghaladóbb politikai erő, a munkásosztály erkölcsét hordozza magában. Ez a magas rendű erkölcs az emberek erkölcsi normái és magatartása közötti eddigi ellentétek végleges megoldásának előfeltételeit teremti meg. Összemberi erkölccsé, a társadalmi élet és az emberi személyiség sokoldalú erkölcsi és értelmi fejlődése számára szabályozó erővé válik. Amíg azonban osztályjellege van, magában foglalja a régi erkölcs tagadását és kritikáját is. Ez egyik lényeges vonása. Bármennyire is azt állítja magáról a keresztény erkölcs, hogy a becsület, a társadalmi egyenlőség és az ideális igazsá-

gosság erkölcse, lényegében mélyen antihumánus jellegű. Amint a vallás két részre — reális világra és az eszmék és a fantázia világára — osztja a világot, úgy a valláserkölcs is kettéosztja az emberi viszonyokat, tulajdonságokat és érzéseket: természetes kapcsolatokra, tulajdonságokra, érzésekre, továbbá valamiféle szubjektív, belső, misztikus kapcsolatokra, amelyek „az ember legelrejtettebb belsejében", „az emberi lét legszélső határán" vannak, „ott, ahol az emberiség újjászületik". Ezt a misztikus szférát sem a világnézet, sem filozófiai intuíciók nem tudják megmagyarázni. Megérteni sem lehet, mert ősrégi és szilárd alapját képezik az ember és isten közötti kapcsolatoknak. Állítólag minden emberi mérték, akár világnézeti, akár társadalmi vagy erkölcsi, érvényét veszíti ott, ahol az emberi lét belső világa felszabadul, ahol előtérbe kerül az emberi lényeg, ahol eltűnnek a válaszfalak a barbár és a civilizált, a hivő és az ateista, az ilyen vagy olyan nép fiai között. Ott az ember és isten közötti szubjektív viszonyok belső világában — szerintük — „az új rend alapjait" rakják le, és az emberek „emberiességben, egységben, lényükből eredő egyenlőségben találkoznak, amit nem zavarhat meg a társadalom semmiféle természetes, szükséges és észlelhető különbsége".[4] Ebben a néhány szóban megtalálhatjuk az ember keresztény *fogalmának* teljes, alapvetően antihumánus lényegét. Mi mást jelenthetne az embernek önmagába vonulása, mint hogy minden emberitől, termékeny

[4] Krestianská Revue (Keresztény Szemle). 1961. 1. sz. 12., 14., 16. old.

élettől elidegenül, lemond a közös célért folytatott együttműködés öröméről, a tényleges földi boldogságról, az igaz emberi érzésekről. Marx már a „Szent család"-ban érintette e nézetek lényegét, amikor rámutatott arra, hogy a valláserkölcs azért, hogy az emberek szemében valóban erkölcsnek tűnjék, „minden emberit az emberben, tőle idegennek és minden embertelent benne tulajdonképpeni tulajdonának tekint"[5].

Az embernek ily módon történő ábrázolása a valláserkölcsben nem más, mint az ember egzisztencialista felfogásának különös, *szubjektív keresztényi tolmácsolása*, amely az ember egyéniségének és érdekeinek határából a világ határait alkotja meg. Ez tulajdonképpen a saját *szubjektív egyéniségét kereső*, az élet irracionalizmusát örökké kutató ember képe, akit a földi élettől és korunk forradalmi lendületétől elválaszt a metafizika áthághatatlan fala. A valláserkölcs nemcsak azért embertelen, mert megosztja az ember tudatát, és az irracionális viszonyok területére irányítja, hanem azért is, mert hamisan tükrözi az élet értékeit, és korunktól idegen felfogást képvisel. Igen, az ember minden lelkesedése a vallásos hivő istenhez való kapcsolatához igazodik. Az egyéni boldogulás iránti vágy, az alkotó intellektus csak azáltal kap igazi értelmet, ha egyúttal az isteni igazság keresését jelenti. „Az emberi élet — írta Santayana katolikus filozófus egyik régebbi művében azokról az elvekről, amelyekhez a ke-

[5] *Marx—Engels* Művei, 2. köt. 172. old.

reszténység még a mai napig is igazodik — nemcsak állati és ösztönös. Legjobb és legbátrabb része az alkotás és uralkodás valódi ajándéka, amelyet az ember minden egyéb transzcendentális lelki funkcióval együtt istennek tulajdonít, istennek, mint legbensőbb példaképének. Ebben a cselekvésben nem az egész élet célját és szabályait látni azt jelenti, hogy az emberi személyiség egyik felét nem vesszük figyelembe."

Ezzel szemben azt mondhatnánk, hogy az embernek ez a lelki kettéhasadása csak a mélyen vallásos embereket jellemzi, ilyen jelenségek a hivők széles körében nincsenek. Ez azonban nem igaz. A hivők nagy többsége egész életének értelmét abban látja, hogy „megteljen" isten kegyelmével e földön. Nagy többségük hisz az élet halál utáni folytatásában is valamilyen formában.

A keresztény erkölcs embertelensége abból is kitűnik, hogy a mai világ osztály- és társadalmi ellentmondásait az ember belső életébe vetíti át, tehát az objektívet szubjektivizálja. A háborúk, a társadalmi válságok és minden társadalmi baj a vallás szerint nem a magántulajdon alapján kifejlődő osztályellentétekből ered, hanem az ember bűnös voltából. Az ember eredettől fogva bűnös, ezért rosszak és bűnösek cselekedetei is. A világot saját magunk megreformálásával lehet megjavítani, azaz az istent jótettekkel és irgalmas cselekedetekkel lehet bűnbocsánatra és kegyelemre bírni. Nem az ember, hanem az isten mentheti meg a világot. „Mi keresztények tudjuk, hogy tévelygéseink végső következményei nem korunk és világunk külső meg-

nyilvánulásai, hanem a bűn. Ezért csak az az orvos gyógyíthat meg, aki megbocsátja bűneinket."[6] A keresztény erkölcs alapvető antihumanista vonásainak egyike a passzivitás volt, és ma is az. *Éppen ez a vonása akadályoz meg sok hivőt abban, hogy a mai világeseményeket, a nemzetközi feszültséget és azokat a tetteket megértsék, amelyek az emberiséget az atomkatasztrófába próbálják sodorni.* Ez gátolja elsősorban a kérdések osztályértelmezését. Ne vezessen bennünket félre, hogy sok becsületes hivővel elhitetik: még a mai világ politikai megreformálásának lehetősége is az egyének belső tökéletesedésében rejlik. Bármennyire is becsülendők ezek a nézetek, egyáltalán nem fedik a valóságot, és hozzájárulnak a kapitalizmus igazi lényegének elkendőzéséhez.

Az egyház az imperializmust támogatja azzal, hogy az embert tévútra vezeti a különböző társadalmi kérdésekben. A keresztény erkölcs a mai társadalmi és politikai antagonizmus bármely pólusán egyformán bűnösnek tekint mindenkit. Nem kutatja a valódi okokat, az objektív igazságot. Nem mozgósítja a tömegeket a szabadság, a demokrácia és az emberi jogok védelmére. Nem lázít azok ellen a bűntettek ellen, amelyeket az imperialisták a gyarmati népek ellen elkövetnek. Belső helyzetüket tekintve nem ébreszti annak tudatára az embereket, hogy alkotó intellektusukat teljes egészében a társadalmi érdekek szolgálatába kell állítaniok. Vannak a keresztény világban olyan emberek, akik

[6] Herder—Korrespondenz Oktober 1958. *G. Heyden:* Filosofie zlocinu (A bűntettek filozófiája). Prága 1961. 122., 123. old.

érzik, hogy ilyen értékítéletek mellett a vallás nem maradhat fenn. Mégis foglyai maradnak a keresztény erkölcs világmegváltó társadalmi és szellemi illúzióinak.

A valláserkölcsnek a sok közül talán a legembertelenebb vonása *éppen az emberek egymáshoz való kölcsönös viszonyaiban* mutatkozik meg nagyon szembetűnően.

A vallás évezredek óta a kötelesség, az alárendeltség, a tisztelet, a felsőbbrendűség és más erkölcsi kategóriák tökéletes rendszerét alkotta, s ebbe a szigorú rendbe állította be a hivő embereket. A férfit a család „fejévé" tette, olyan hatalommal ruházta fel, hogy beavatkozhassék és döntsön kiskorú (és felnőtt) fiainak és lányainak legintimebb ügyeiben is, és mindenekelőtt az asszonyt a férfinak rendelte alá. A keresztény erkölcs kereteiben az asszony sohasem egyenjogú, mindig alárendelt, és mindig alacsonyabb rendű lény. Egyetlen joga, amellyel a valláserkölcs megajándékozta, a *szaporodási funkció*, hogy a férfi gyermekeket nemzzen vele. Magát a legszebb és az emberi lét legfelemelőbb, a férfi és a nő közötti kapcsolatnak legjobban megfelelő viszonyt — a nemi szerelmet — bemocskolta, amikor azt egyetlen funkcióra, a szülés kötelezettségére egyszerűsítette, másrészt kolostori aszketizmussal és a test halálra kínzásának fanatizmusával igyekezett elnyomni. A nőt, eltekintve a társadalomban folytatott jótékonysági tevékenységtől, a valláserkölcs kirekesztette a közéletből, mert, mint Aquinói Tamás hangsúlyozta, „tökéletlen" ember és „alacsonyabb

rendű", mint a férfi. Jóval előtte Pál is így nyilatkozik a korinthusiakhoz írt levelében: „A ti asszonyaitok hallgassanak a gyülekezetekben, mert nincsen megengedve nékik, hogy szóljanak; hanem engedelmesek legyenek, a mint a törvény is mondja. Hogyha pedig tanulni akarnak valamit, kérdezzék meg otthon az ő férjüket; mert éktelen dolog asszonynak szólni a gyülekezetben."[7] A keresztény erkölcsnek ezt az antihumánus nézetét az egyház sohasem vonta vissza. Ma is azok közé tartozik, akik akadályozzák az asszonyok teljes politikai és társadalmi felszabadítását. A mai napig érvényes az az asszonyról vallott ősrégi dogma, amely még a régi zsidóknál és a vándorló nomádoknál a patriarchális korszakban fejlődött ki és amelyet a középkori skolasztika, a keresztény egyház a házasság erkölcsi törvényévé emelt.

Társadalmunk szocialista viszonyai már sokban aláásták a valláserkölcs antihumanizmusát. Ennek egyik eredménye az, hogy *emberellenes* jellege már nem nyilvánulhat meg olyan *leplezetlen* formában, mint az osztálytársadalom viszonyai között. Ez azonban nem jelenti azt, hogy többé nem létezik, és nincs befolyása. Sok hivő polgár számára a vallás tekintélyen alapuló uralma, konzervativizmusa és erkölcsének antihumánuma ellenére még mindig jelentős szellemi és erkölcsi erőt jelent, s jelentősen befolyásolja gondolkodásukat és cselekvésüket. Még sok embert képes elvonni belső irracionalizmusával és életbizonyosságot kereső filozó-

[7] Pál levele a Korinthusbeliekhez. 14. rész, 34—35. vers. Új Testamentum. Bp. 1940.

fiájával, szubjektív idealizmusával, ködös emberbarátiságával, és ilyen módon sokan távol maradnak a szocialista életfelfogástól, az élet értelmét azon kívül keresik. Sok hivő embernél van ez így, mert azt hiszik, hogy a szocialista erkölcs elfogadásának szerintük az a következménye, hogy *egyéniségüket a „tömeg" kollektivizmusa elnyeli*, hogy ez a kollektivizmus névtelenné és közönségessé szürkít mindent. A szocialista kollektivizmust az egyéniség, minden egyéni érdek teljes feladásának, teljes és tökéletes uniformizálásnak képzelik el. Ezeknek az embereknek a képzeletében a kispolgári individualizmusnak az az illúziója él még, hogy az ember mint állampolgár alá van ugyan rendelve az állam és a társadalom törvényeinek, személyisége azonban *szabad*. Világnézete független lehet a társadalomban érvényesülő tényezőktől. A hivő külön értékítéletet alakíthat ki magának, és jogot formálhat bárminek az elbírálására. Ez az illúzió, amely a hivő ember tudatában mint az osztálytársadalom maradványa, mint önámítás tovább él, fokozza az erkölcs vallási jellegű individualizmusát. A valláserkölcs a szocializmus feltételei mellett is atomizálja a társadalmat. A hivőben azt az elképzelést kelti, hogy magatartásának leghitelesebb kritériuma: vallásos lelkiismerete. A hivő ember kiáll a maga igazáért, mert vallásos lelkiismerete felmenti minden világi korlát vagy mérce alól, mivel mögötte és felette más tekintély áll — az isten. Lelkét felszabadultnak érzi. Azt hiszi, hogy hitével túljut a világ határain és törvényein, de főleg *társadalmi létének határain*, vallásos meggyőződése tettei-

nek és világnézetének legmegbízhatóbb irányítója. Nem is sejti, hogy valódi *emberi egyéniségét az önámítás illúziójának* áldozta fel. Azt hiszi, hogy szabad, és valójában önmagát idegeníti el, rabszolga módon meghajol elképzelései előtt, és alázatos imádsággal kegyelemért könyörög. Úgy véli, hogy megtalálta az élet legtitkosabb mélységeit, mialatt a gazdag földi élet, tettereje és alkotó optimizmusa ujjai között foszlik semmivé, és földi létét kálváriának hiszi.

A valláserkölcs velejéig irracionális. Céltudatosan táplálja az emberek irracionális világát, mert ez megakadályozza az embert annak megértésében, hogy az ember erkölcsi élete is társadalmi törvényeknek, meghatározott emberi szabályoknak, jognak stb. van alávetve. A valláserkölcsöt magáévá tett ember számára az életnek isten által kinyilatkoztatott célja van, és az ő feladata csupán annyi, hogy ennek a célnak saját életével megfeleljen. J. Messner katolikus író „Természetjog" c. könyvében (1958) teljesen leplezetlenül a skolasztika szellemében hangsúlyozza a valláserkölcs észellenes jellegét. Levonja azt a tanulságot, hogy az isten képére alkotott ember azáltal köteles tökéletesedni, hogy „isten képét fejleszti ki magában". A vágy, hogy isten képéhez hasonlatossá váljék, megtölti az emberi személyiséget azzal, amire végső soron rendeltetett. A keresztény teológia a szentírás tekintélyére, mint az isten kinyilatkoztatott szavára hivatkozik. Azt állítja, hogy a valláserkölcsöt nem kell ész-indokokkal alátámasztani. Az embernek szerinte megadatott az ész, amelyet az erkölcs területén is érvényre lehet

juttatni. Ez az ész az az isteni bölcsesség, amely a keresztény hivőt áthatja. Feuerbach megértette, hogy a valláserkölcsben „*ésszerűségnek*" *hirdetett kategóriák teológiai indokolása* tulajdonképpen *minden valódi ész-kritérium elvetését jelenti*, mert az ember nem hihet mást, csak azt, amit az isten mond. „Az értelemnek, az észnek itt csak formális, alárendelt szerep jut — mondja Feuerbach —, helyzete hamis, lényegének ellentmondó. Az értelem önmagában itt közömbös az igaz iránt, közömbös az igaz és a hamis különbsége iránt, magában nincs kritériuma; ami a kinyilatkoztatásban, áll az igaz, még ha egyenesen ellentis mond az értelemnek; védtelenül ki van szolgáltatva a legrosszabb empíria véletlenének; amit csak találok az isteni kinyilatkoztatásban, azt hinnem kell, és az értelemnek, ha szükséges, meg kell védenie; az értelem, a *Canis Domini* (az úr kutyája) minden lehetséges dolgot kivétel nélkül — a megkülönböztetés, kétely, szentségtörés lenne — igazságként nyakába enged varrni; következésképpen nem marad számára semmi más, mint egy véletlen, indifferens, azaz igazságot nélkülöző, szofista, intrikus gondolkodás — olyan gondolkodás, amely csak a legalaptalanabb disztinkciókat és kibúvókat, a legszégyenteljesebb fortélyokat és fogásokat eszeli ki. Viszont minél inkább távolodik az ember időben a kinyilatkoztatástól, minél inkább érik meg az értelem az önállóságra, annál rikítóbban lép előtérbe az ellentmondás az értelem és a kinyilatkoztatásba vetett hit

között."[8] Igen, bármennyire is bizonygatja a hivő ember, hogy magatartását az ész indokolja, vagy a vallási szabályokkal vagy a világi erkölcs normáival kerül összeütközésbe. Nem veszi tudomásul, hogy a valláserkölcs irracionalizmusa *eltávolítja annak felismerésétől*, hogy tulajdonképpen nem világnézetileg és erkölcsileg szabad, hanem gyenge, ingadozó emberré válik, aki a technika, a szocialista kultúra és életmód modern világában egyre inkább *társadalmi anakronizmusként* jelenik meg, aki nem képes felfogni az életteli földi életet. Örökké szenved az élet értékeinek szakadatlan keresése miatt és az örök „mennyei kegyelemtől".

A marxisták csak tagadással válaszolhatnak arra a tévhitre, hogy a valláserkölcs alkalmas és szükséges tényező az ifjú nemzedék nevelésében. Kitűnt már, hogy mennyire nincs igazuk azoknak, akik szerint a keresztény erkölcs végeredményében *ugyanazokért az általános emberi célokért harcol*, mint a szocialista erkölcs. Mindkettőnek egészen más a kiindulási alapja, de másként is értelmezik az ember életét, akár egyénről, akár társadalomról van szó. Míg a valláserkölcs alapja az irracionalizmus, addig a szocialista erkölcs legbelső lényege az ember objektív létének ésszerű felismerése. Társadalmunkban a szocialista erkölcsnek olyan mércéi vannak, mint az, hogy *az emberek mennyire szabadulnak fel a „semmivel sem korlátozott" individualizmus kispolgári elképzelései alól, mennyire fejlesztik valódi egyéniségüket és intellektuális képességeiket, tettre-*

[8] *Feuerbach:* A kereszténység lényege. 261. old.

készségüket és erkölcsi tulajdonságaikat az ésszerű kollektív viszonyok keretében, milyen mértékben tudatosítják az alkotó emberi munka *felszabadító vonásait*, a közösség javára végzett munkából fakadó igaz emberi büszkeséget. A szocialista erkölcs új emberi viszonyokat jelent, éspedig nemcsak a „fiatal" és az „idősebb" nemzedék, a szülők és a gyermekek között, hanem a *társadalom és a nők közötti új* viszonyban is. Csak a szocialista társadalom teszi a nőt a férfi egyenjogú társává, csak a férfi és a nő új viszonyában mutatkozik meg az, hogy mennyiben vált az emberi lényeg az ember természetévé, továbbá, milyen mértékben vált ezzel egyidejűleg az ember egyéni élete során közösségi lénnyé.

Társadalmunkban a szocialista világnézet által létrejön a szocialista jog és erkölcs egysége, szemben a valláserkölccsel, amely, mint láttuk, megkettőzi az ember lelki életét. Fokozatosan jönnek létre annak előfeltételei, hogy a kommunizmusban a jog, amely a szocializmusban még mindig osztálystruktúrát és hatalmat tükröz, a lehető legnagyobb mértékben kommunista erkölccsel, *a kommunista életnormák magas fokú erkölcsi tudatával olvadjon össze*. A szocialista erkölcsnek igen nagy jelentősége van az emberi jellem egységének, az akarat, a szándék és a tettek *egységének* kialakításában. A szocialista erkölcsöt nem elég „hirdetni". A szocialista erkölcs mércéje szerint az egyén magatartása a társadalom szempontjából akkor juthat erkölcsi elismeréshez (a szocialista erkölcs értelmében), ha a helyes szándékot helyes tett követi. A szocialista

erkölcs az ember minden erejét arra mozgósítja, hogy a társadalmi élet gyakorlatában magatartása mindig összhangban legyen helyes *erkölcsi nézeteivel.* A szocialista erkölcs tudatosan a közösség erkölcsi tekintélyére támaszkodik. Ez azonban az egyén magatartása szempontjából nem jelent „erkölcsi despotizmust". A marxisták véleménye az, hogy az egyének erkölcsi magatartását a közösség szintén *magától értetődően* ellenőrizheti. Hiszen az egyén élete *nem képzelhető el a kollektív viszonyok keretein kívül. Különben is az olyan erkölcsi kategóriák, mint pl. a felelősség, a barátság, a bizalom stb. csak a közösségi életben fejlődnek és csak a közösségi életben van értelmük, s általában így válnak a szocialista társadalom emberi viszonyainak alapjává.*

*

A szocialista erkölcs nem a keresztény erkölcs egyszerű tagadása. A marxista társadalmi ideál sem az elképzelt keresztény társadalom tagadását jelenti csupán. A szocializmus a munkásosztály és a marxi—lenini társadalomelmélet történelmi törekvéseinek *forradalmi beteljesedését tételezi fel; alapja a társadalmi tulajdon, a legmagasabb fokú ésszerűség és a társadalmi folyamatok tudományos irányítása.* Objektív tartalmát maguk az emberi viszonyok adják. Az emberi viszonyok erkölcsi oldalát az a terület jelenti, ahol az ember a társadalomhoz, a társadalmi ügyekhez fűződő belső kapcsolatát tudatosítja, ahol erkölcsi felelősséget érez a szocializmus építésében való részvétel iránt, alapot jelentenek

ahhoz is, hogy az egyén egyenes úton haladhasson egyéniségének világnézeti és erkölcsi fejlesztése felé.

Az a tény, hogy egyre nagyobb tömegek vallják magukénak a szocialista erkölcsöt, s hogy ennek alapján rakják le az állampolgári együttélés, a szocialista család új pilléreit, alakítják ki az élet új értelmét is, azt bizonyítja, hogy a valláserkölcs képtelen a szocialista erkölccsel együttműködni és közösen részt venni az új erkölcsi értékek kialakításában. Bebizonyosodott, hogy hiábavaló az a keresztény törekvés, amely a szocialista erkölcs normáinak gazdagságát, az egyén és a társadalom rohamosan fejlődő életformáit a vallásos hit, a valláserkölcs kategóriáinak és parancsainak Prokrustes-ágyába akarja kényszeríteni és az ember egyéniségét a vallásos hit dogmatizmusának béklyóiba akarja verni. Az emberek szocializmusba vetett hite végérvényesen azt bizonyítja, hogy a kereszténység még az erkölcsi viszonyok területén sem képes tanításának olyan megváltoztatására, amely feljogosítaná arra, hogy társadalmunk szociális és erkölcsi életének elválaszthatatlan részévé váljék.

A vallás elleni harc néhány elméleti kérdése

A tudományos ateizmus népszerűsítésének eredményei bizonyos mértékben összefüggnek országunk vallási viszonyainak, valamint azoknak a fontosabb jelenségeknek és változásoknak ismeretével, amelyeken mind a katolicizmus, mint a többi egyház, főképpen a protestáns egyházak keresztülmentek, és állandóan keresztülmennek. Téves, és harcunk sikere szempontjából káros az a nézet, amely azt véli, hogy az ún. vallási kérdés nálunk sokkal egyszerűbb, mint más szocialista országokban.

Egyszerűbb is, nem is. Egyszerűbb annyiban, amennyiben a vallásosság nem olyan (és nem is volt olyan) nagyfokú és mélységű, mint pl. Olaszországban, Spanyolországban, Belgiumban és a mai népi demokratikus országok némelyikében. A világi jelleg, amelyet a polgári Csehszlovákia nevelési rendszere érvényesített, a parlamentáris demokrácia intenzív illúziója, a haladó hagyományok ápolása a széles tömegek részéről, a cseh pozitivista és a masaryki gondolatoknak különösen a nép középrétegeire és az értelmiségre gyakorolt hatása, a viszonylag magas színvonalú ipari életforma és mindenekelőtt a marxizmus behatolása a munkásmozgalomba és a párt működése, magától értetődően

hatással volt a vallási élet intenzitására is.[1] Bonyolultabb azonban azért, mivel mindezek a tények arra késztették az egyházakat, hogy alkalmazkodjanak az adott viszonyokhoz, hogy számos olyan formára és megnyilvánulásra kényszerüljenek, amelyekkel a vallás az emberek életéhez igyekszik simulni.

Természetes, hogy a szocializmus építésének 15 esztendeje alapvetően megváltoztatta országunk gazdasági és szellemi arculatát. A marxizmus—leninizmus a nép túlnyomó többségének tudományos világnézetévé vált. A szocialista erkölcsöt egyre szélesebb tömegek fogadják el kötelező életnormaként. A lakosság többségének életfelfogása is megváltozott. Az a tény azonban, hogy a lakosság meglehetősen nagy hányada számára a vallás és a valláserkölcs életének és életstílusának még mindig elválaszthatatlan része, azt mutatja, hogy egyelőre még mindkét erkölcs objektív tényezője népünk életének. A kereszténység, hogy a szocializmus viszonyai között tovább létezhessen, megfelelő formát keres a vallás és a szocializmus egymás melletti élésére. *Ezért a vallás a szocializmus viszonyai között nagy belső átalakuláson ment keresztül. Lényege az a törekvés, hogy alkalmazkodjék az új társadalmi*

[1] Azt, hogy a vallási kérdés sohasem volt egyszerű, bizonyítja az a tény, hogy a háború utáni első években a tömegek a katolikus egyházból a protestáns egyházakba, főképpen a cseh testvérek egyházába áramlottak át. Sokan a protestantizmus ún. reformációs tradícióinak illúziójában élve, ezzel tulajdonképpen ellenállásukat fejezték ki minden iránt, ami akármilyen kis mértékben a gyűlölt Osztrák—Magyar Monarchiára és a vele összefonódott katolicizmusra emlékeztetett.

viszonyokhoz és ezzel a kereszténység életképességét, amennyire csak lehet, meghosszabbítsa.

Mit tartalmaznak ezek a törekvések? Elsősorban az egyházak azt igyekeznek bebizonyítani, hogy ők és a vallás a megváltozott, szocialista viszonyok között is, fontos küldetést töltenek be. A protestantizmus képviselői gyakran hangoztatnak olyan véleményeket, hogy a kereszténységnek szakítania kell a profanizált institucionalizmussal és az „üres tradicionalizmussal". Ezek a múltban törvényes és erőszakos formákban jutottak kifejezésre. Azonban mai teológiai megfogalmazásukban arra sem képesek, hogy akár „a nyugati civilizáció dezintegrálódásának", akár a szocialista világ társadalmi és politikai változásainak mélyére hatoljanak. A kereszténység „eszkatológiai terveiben" kifejezésre jutnak olyan vélemények, amelyek szerint az egyház feladata nem egyéb, mint harcot folytatni „a szeretetben és szolgálatban megnyilvánuló tökéletes emberségért". „Az egyház hivatása e világon nem az, hogy hatalmával uralkodjon, s hogy megerősítse az ateizmus elleni frontot. Az egyház hivatása az, hogy a világot szolgálja."[2] Hangsúlyozzák, hogy az egyházak szükségszerűen hajótörést szenvedtek, és a jövőben is hajótörést kell szenvedniök mindenütt, ahol nem a világ szolgálatát tartották küldetésük alaptételének. Hasonló hangokat hallunk a katolicizmus olyan képviselői részéről is, akik azt kívánják, hogy az egyházi teológia szabaduljon meg az élettelen dogma-

[2] *Josef Smolik:* Sluzba cirkve cloveku. (Az egyház az ember szolgálatában.) 1961. 19. old.

tizmustól, s hogy rugalmasabban és bátrabban töltse be azt a szerepét, amelyet a szocializmus részére lehetővé tesz.

Az egyház „világszolgálatáról" szóló tézis elméleti alapja tulajdonképpen nem más, mint a kereszténység harca a mai ember megszerzéséért. Ha a vallás nem akarja elveszteni a hivő tömegekre gyakorolt hatásának utolsó maradványát is, a vallás ideológusainak el kell hitetniük a tömegekkel, hogy az embereknek a szocializmusban is szükségük van arra a belső biztonságra, amelyben az ember megtalálja önmagát és amelyet csak a vallás képes nyújtani. Az ember élete így kereszténý gondolattal telítődik. Igyekszik a hivőkben az elhagyatottság és az önelidegenülés tudatát felkelteni, hogy saját magát kiálthassa ki az egyetlen olyan eszköznek, amely mindezektől megszabadítja az embert. A nagyvárosok zűrzavarában, a hétköznapok hajszájában, a munka forgatagában az ember szerintük szükségszerűen elidegenül önmagától és a természettől. Még a szocializmus sem tudja magát a technikai civilizáció, a gyorsuló életritmus vastörvényeitől mentesíteni, amely az egyén gondolkodását és cselekvését objektíven és totálisan aláveti az össztársadalmi érdekeknek. A vallásos hit feladata, szerintük, az embert arra késztetni, hogy „elgondolkozzék" önmagáról, hogy „megvizsgálja cselekedeteit isten és saját lelkiismerete előtt", hogy intellektuális erőit további „istennek tetsző" és alkotó munkára mozgósítsa. E nézet szerint a hit természetfölötti módon intenzívvé és bensőségessé teszi az ember életét, az

ember egyéniségét „megújító életerőként" befolyásolja. A hit és a „titokkal teljes isteni kegyelem" nélkül az emberi élet, szerintük, nem egyéb egyszerű élő mechanizmusnál, a társadalmi szervezet szükségszerű alkotó eleménél, amely lehetővé teszi a társadalom biológiai, társadalmi és szellemi reprodukálódását, azonban csakis ezt a célt szolgálja. Teljes értékű egyéniséggé az ember a vallásos hit által válik.

Itt most figyelmen kívül hagyjuk azt, hogy ezek a vélemények mennyire őszinték. Tény az, hogy éppen innen indultak el a csehszlovák hívők antimilitarista és háborúellenes felszólalásai, valamennyi keresztény sorompóba szólítása a béke érdekében.

A tudományos ateista propaganda módszereinek szemszögéből itt bennünket a kereszténység metamorfózisának másik szempontja érdekel. Az, hogy a szocialista viszonyok hatására milyen változások történtek a vallásban. A problémának az a része lép elő, *ahol az ember, az emberi élet, az egyéni tevékenység és a társadalmi tevékenység objektív tudományos és vallásos értelmezése találkozik.*[3] A keresztény reformációs törekvések kiindulópontja az ember: az ember, mint olyan, mint egyéniség, akinek lényeges jellege az emberség, ez a meghatározott küldetésű ember — és ez a

[3] Ezzel a problematikával azért foglalkozom elsősorban, mivel úgy vélem, hogy e kérdések a marxista filozófia számára is fontosak. Emellett meggyőződésem, amikor a vallás és az egyház igyekszik az emberi élet értelmét az új társadalmi viszonyoknak minél megfelelőbben magyarázni, ez nem egyéb, mint alkalmazkodási törekvésük egyik megjelenési formája. Úgy látszik, éppen ez az oka a vallás állásfoglalásának a szocializmussal kapcsolatban.

küldetés nem más, mint hogy tevékenységével teljesítse saját predesztinációját, amelyet eredendő bűne miatt az isteni terv jelölt ki számára. Ez a tevékenység nem lehet más, mint a tudatos, bensőségesen felszabadult istenszolgálat. Szerintük ez tölti be teljesen az emberi mivoltot. Az emberek és a népek közötti érintkezés minden aszociális és antihumánus vonásának oka a keresztény ideál meg nem értése a földön. A népek között levő politikai válaszfalak leomlanak, ahol a vitás kérdéseket „az istennel való koegzisztencia" alapján oldják meg. *Ezek az ember és a szocialista társadalom keresztény arculatát bemutatni kívánó nézetek a tudományos ateista propagandát valósággal kényszerítik arra, hogy érdeklődésének középpontjába a mi emberünk életének társadalmi problémáit állítsa.* A legaktuálisabb kérdésnek az mutatkozik, hogy a vallás ellen folytatott ideológiai harcunk központi kérdése az az érdekszféra legyen, amely a valóságban összekapcsolja az összes állampolgárokat: a hivőket és a nem hivőket a szocializmus építésének anyagi és szellemi területein. Ebben realizálódik az a cél, amelyért a társadalom dolgozik, és ebben jut kifejezésre az emberi élet értelme. Ebben találkozik a metafizikus emberiesség vallás által megálmodott világának illúziója és a szocialista gyakorlat reális humanitása. Éppen ez az, ami megerősíti azt a közismert marxista igazságot, hogy az az ideológia és az az eszme életképes, amelyet az emberek társadalmi gyakorlatának valósága támaszt alá.

Az a törekvés, hogy a vallás tartalmát átformálják

a szocialista valóságnak megfelelően és ezzel megmentsék a vallást a megsemmisüléstől, *egy része* azoknak a belső változásoknak, amelyek a keresztény világban nálunk is végbemennek. *A másik, a vallás elleni harc szempontjából nem kevésbé fontos megjelenési formája az a törekvés, amellyel a tömegeket arról igyekszik meggyőzni, hogy a vallás nem tudományellenes, hogy elismeri a tudomány jelentőségét* az emberiség sokoldalú fejlődésében. Arról beszélnek, hogy akkor, amikor a régi geocentrikus elmélet romjaiban hevert, amikor az antropocentrizmus elmélete, amely az embert tette meg a világmindenség központjának, megdőlt, az embernek nem kellett elfordulnia a tudománytól. „A modern korban, a technicizálódás korában az élet sokkal több nehézséggel jár, mint ahogyan ez elődeinknél volt. Ez azonban nem jelenti azt, mintha most azonnal el kellene távolítanunk a gépeket, és be kellene zárnunk tudományos laboratóriumainkat, hanem éppen ellenkezőleg, fokozni kell arra vonatkozó erőfeszítéseinket, hogy a külső erőket az ember szolgálatába állítsuk, ugyanakkor azonban ne feledkezzünk meg az ember belső világáról sem." A modern embernek jövője építése érdekében uralma alá kell hajtania a természetet és a természeti erőket; a mai ember jogosan keresi a tudományban az élet forrását, az emberek sóvárogva keresik az igazságot, ezt azonban csak az emberi értelem és a vallásos hit helyes kapcsolatában lehet megtalálni: „A nagy gondolkodó (itt Pierre Teilhard de Chardin paleontológusra gondolnak. — A szerző megjegyzése) két ideált tart egyidejű-

leg helyesnek, az egyik szerint az emberiség célja az isten, a másik szerint a föld és a világ. Éppen az ég szolgálói és a föld szolgálói közötti konfliktus adja az emberiség szellemi válságának lényegét. Az istenben való hit és a világban való hit, e két erő mindegyike nagyszabású szellemi lendület forrása, meg kell találni közöttük a közös nevezőt. A mai keresztény nem becsülheti le, nem vetheti meg a világot, hiszen a többi emberrel közös munkában kell újjáépítésén fáradoznia. Egyébként a transzcendens isten és a világmindenség nem hoz létre két antagonisztikus központot, hiszen ha egymással helyes hierarchikus viszonyban vannak, az emberiség haladását mozdítják elő."[4]

Első látásra is nyilvánvaló, mennyire torz itt a tudomány beállítása. *Végső fokon az emberi géniusz feladata elősegíteni a titokzatos isteni terv érvényesülését a természet törvényei fölött.* Bármennyire széles körű az ember kutatási területe a jelenségek szférájában, mégis csak az emberi értelem határai között mozog. — *Fölötte — mint föléje helyezett eszménynek — a hit és az egyház tekintélyének kell állnia.* A keresztény világban ma feltűnően sokat hangoztatják azt, hogy a tudománynak és a vallásos hitnek nem szemben kell állniuk egymással, hanem át kell hatniuk egymást. A tudomány, amennyiben felfedi a természet titkait, szerintük nem lehet közömbös az ember belső világával szemben. Itt azonban megáll a tudomány és helyébe

[4] Idézet az „Evolucionizmus és a kereszténység" c. cikk Pierre Teilhard, francia katolikus paleontológusról adott jellemzéséből. Duchovny pastyr (Lelkipásztor), 1960. 7., 130. old.

az állítólag tökéletes és organikus titokzatos „isteni kegyelem és szeretet szuperorganizmusa", a keresztény humanizmus lép, amely az emberiséget az embereknek valamiféle egész világra kiterjedő szervezetévé forrasztja össze a keresztény elvek alapján, amelyek az embert a természet lényegével és a természet fölött istennel kapcsolják össze.

A mi tudományos ateista propagandánk középpontjában eddig *a természettudományok és a vallás ellentmondásai* álltak. Ennek főképpen abban az időben volt jelentősége, amikor maguk az egyházak kezdtek a biológia és az emberi fejlődés evolucionizmusáról beszélni, amikor a világmindenség fejlődéséről különböző fejlődéselméleteket kezdtek pengetni. *Ma azonban, amikor a vallás figyelme egyre inkább az ember társadalmi és erkölcsi problematikájára összpontosul, a társadalomtudományok feladataira a tudományos ateista propaganda fejlesztése szempontjából egyre nagyobb figyelmet kell fordítanunk.* El kell utasítanunk azt a sokakban meggyökeresedett nézetet, hogy a természettudományi ismeretek terjedése magától értetődően, automatikusan a világ és az ember ateista elképzeléséhez fog vezetni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy most már felhagyhatunk a természettudományok propagálásával. A természettudományok *a világ materialista monista felfogásához*, annak a felismeréséhez vezetnek, hogy az ember és a természet között objektív és szükségszerű kapcsolatok vannak, és hogy nincs helye a fatalizmusnak az ismeretelméletben. Nagy szerepük van a természettudományok-

nak abban, hogy a vallás egyre jobban kiszorult az ismeretelmélet területéről. Ennek következtében a vallás hatóköre egyre szűkül.

Annak azonban hátrányai is vannak, ha a tudományos ateizmus képviselői görcsösen tapadnak *a természettudomány különböző tételeihez.* Ez azzal a következménnyel járhat, hogy *a tudományos ateizmus komplex feladatai ellaposodnak.* A tudomány vallás elleni harcának egész története azt mutatja, *hogy a természettudomány által megalkotott, önmagában legtökéletesebb ateista modell sem képes egymagában a vallás egész területét átfogni.* A burzsoá ateizmus istentagadása éppen azért került csődbe, mivel mindent a világ egyoldalú természettudományos materialista felfogására tett fel, és elfeledkezett arról, hogy az erkölcs, a művészet és az érzés világa, amelyben a vallás megtalálta a maga kifejezési formáit, a körülhatárolt természettudományok révén nem közelíthető meg. A marxizmus történelmi jelentősége éppen abban van, hogy a társadalomtudományok területén megmutatta *az emberi gyakorlat és az emberi megismerés objektív anyagi összefüggéseit, és abban, hogy megmutatta: az emberek gyakorlati tevékenysége mennyire átalakítja gondolkodásukat, érzéseiket, erkölcsi értékeléseiket* — és mindenekelőtt azt, hogy *maga a gyakorlat* lesz *az értékek kritériuma.* Az emberi gondolkodásból *kiűzni mindazt,* ami elavult, ami illúzió — ide tartozik tehát a vallás is — csakis oly módon lehet, ha maga a társadalmi-történelmi gyakorlat újabb és újabb értékkritériumokat visz az emberek tudatába. A gyakorlat elsősorban az emberi

élet tevékeny része, amely lehetővé teszi annak megértését, hogy a megismerés olyan folyamat, amely az igazság és a tévedés, a valóság adekvát és illuzórikus tükröződése közötti ellentmondások végtelen spirális folyamatában valósul meg. Ennek során az emberek mind helytállóbb erkölcsi értékelést tudnak kialakítani önmaguk létéről, emberi mivoltukról.

A szocialista kollektivizmus elméleti kérdéseinek kidolgozása ily módon a tudományos ateista propaganda egyik elsőrendű feladata. A vallás társadalmunkban, ugyanis, többek között az *individuálpszichológián* élősködik. Elhatalmasítja az emberben azokat az erkölcsi és pszichés vonásokat, amelyek szembeállítják őt a szocialista kollektivizmussal. A vallás azzal bontja meg az emberi élet egységét, hogy két szubsztanciáról beszél: a testről és a lélekről. Ennek következtében a hivő tudatában ellentmondás keletkezik maga mint szubjektum, és a társadalom mint objektum között. Az ember így nem tartozik sem a társadalomhoz, sem önmagához, csak istenhez. Ezért cselekedeteiért nem is felelős a társadalom előtt, csak saját lelkiismerete előtt. Ezek azok a problémák, amelyeket a keresztény erkölcs szubjektivizmusa az abszurdumig elferdít éppen azért, mert irracionális területekre, a hit területére korlátozza őket. Az ember „kettészakadását" csupán a tudományok segítségével nehezen lehet megszüntetni. A problémák megoldásához feltétlenül szükséges, hogy a hivők aktívan vegyenek részt a szocializmus építésében, az ország politikai életében és a társadalmi élet gyökeres átalakításában.

A szocializmus gyakorlata fejezi ki az emberek társadalmi tevékenysége tudományos értékelésének objektív tendenciáit. A humanizmus legmagasabb rendű formáját képviseli, mert az embert nemcsak olyan önmagát ámító illúzióktól szabadítja meg, mint a fantasztikus erőktől való függés, hanem elsősorban azoktól a társadalmi viszonyoktól, amelyek olyan elképzeléseket keltenek benne, mintha valamiféle misztikus ellentét volna az ember és a mi társadalmunk között, az emberben önmagában. *Az ember a szocialista gyakorlatban nem csupán a társadalmi termelési viszonyok passzív alkotóeleme, hanem az új világnézeti és erkölcsi értékek alapjait tudatosan lerakó aktív erő.* A szocialista gyakorlat megszabadítja az emberi egyéniséget az individualizmustól, hiszen nem engedi, hogy az egyéni érdekek egoizmusának bilincsében vergődjék, hogy akár „a semmivel sem befolyásolt egyéniség" hamis kispolgári illúziói, akár a vallási szubjektivizmus és önelidegenedés fogva tartsák. *Az emberi egyéniség a szocialista gyakorlaton keresztül válik szabaddá. E szabadság által létrehozza az érdekek egységének, a szocialista kollektivizmusnak a tudatát. Ennek életet adó talajából, lelkesítő erejéből, erkölcsi kvalitásaiból fejlődik ki önmaga is.*

*

Nemegyszer volt már arról szó, hogy vallásellenes harcunk eszmei lényege a hivő tömegek politikai meggyőzése, az a törekvés, hogy a közös érdek, a szocializmus építése céljából tevékenységüket egyesítsük a

kommunisták és az ateisták tevékenységével. Hangsúlyoztuk már, hogy némely politikus olyan *formális fellépése* az egyházzal szemben a hivőkre gyakorolt befolyása érdekében, mint a merev és gyakran teljesen fölösleges adminisztrációs intézkedések, *szektás hibákat tartalmaznak és a szocialista kultúrforradalom osztálytartalmának meg nem értését mutatják.* Az emberek kommunista nevelésének területén következetes harcot kell folytatnunk mindenfajta opportunizmus és szektásság, baloldali túlzás és formalizmus ellen.

Sok esetben találkozunk a vallási problémák opportunista megközelítésével is.[5] Még mindig akadnak olyan emberek, akik úgy vélik, hogy szükségtelen mindenre kiterjedő és következetes harcot folytatni a vallás ellen, hiszen a szocialista gyakorlat és a mi embereink életében végbemenő társadalmi változások példájának ereje szerintük éppen elég erős ahhoz, hogy a hivő elforduljon a vallástól. Úgy gondolják, a vallás ellen folytatott politikai és ideológiai harc a hivők soraiban bizalmatlanságot kelt a szocializmus iránt, és szükségtelen nyugtalanságot szül. Ennek az irányzatnak elvi tartalma az a *hamis kispolgári liberalizmus*, amely tulajdonképpen a tudományos ateizmus iránti közömbösséget, a kulturális forradalom és a szocialista nevelés kérdései iránti teljes érdektelenséget takarja.

[5] Felhívom az olvasó figyelmét M. Machovec „Az ateista nevelés módszereiről" c. cikkére. Úgy vélem, hogy tudományos ateista propagandánk hiányosságaira vonatkozó észrevételei és iránymutatása mindmáig teljesen helytállóak, megérdemlik az olvasók figyelmét. Lásd Filozoficky casopis (Filozófiai folyóirat), 1959. 5. old.

Vannak olyanok is, akik a hivő emberben a szó szoros értelmében *a szocializmus potenciális elméleti és politikai ellenfelét, sőt egyenesen ellenségét látják.* Ezek az emberek nem tesznek különbséget az egyszerű, becsületes hivők között, akiket hitük nem akadályoz meg abban, hogy társadalmunk munkájában részt vegyenek és azok között, akiknek a vallás eszközt jelent rejtett ellenállásuk számára a szocializmussal szemben. E nézetek képviselői nem különböztetik meg a magas egyházi hierarchia maradványait sem, akik eleve nem értenek egyet a marxista filozófiával. Úgy vélik, hogy a vallásellenes harc egyetlen módja az adminisztratív beavatkozás. Vélekedésük egyik alapvető oka az, hogy nem értik a marxizmus viszonyát a valláshoz. Felfogásuk alapja, hogy *ha elméletileg alapvető osztályellentét van a marxizmus és a vallás, mint két világnézet között, akkor politikai és gyakorlati téren sem lehet a szocializmus és a kereszténység között semmiféle együttműködést elérni.*

Mindkét irányzat káros. Az első azzal árt, hogy átengedi a vallásnak a számunkra legfontosabb területet — az új ember nevelésének területét. A vallásra, az egyházra bízza az emberek erkölcsi arculatának kialakítását. Lehetővé teszi, hogy világnézeti kérdéseikre az egyház válaszoljon és hogy a vallás tekintélyének tudatát ápolja bennük. A másik azzal okoz kárt, hogy megbontja a társadalom egységét a vallási kérdések hibás megoldásával, figyelmen kívül hagyva az állam és a munkásmozgalom érdekeit, ha egyáltalán harcol is a vallás ellen, az ideológiai harcot a szabad-

gondolkodás, az istennel szembeni teológiai párbaj síkjára, azaz a másodrendű tények síkjára tereli. *Mindkét irányzat elfelejti, hogy éppen ilyen, a való élettől ennyire elvonatkoztatott illuzórikus eszmék ellen, mint a vallás, kétszeresen fontos olyan formákat és módszereket alkalmazni az ember átneveléséért folytatott harcban, amelyek az élet szükségleteiből fakadnak, hozzáférhetők és érthetők az emberek számára.* A leghumánusabb cél, amelyet vallásellenes harcunkban követünk, és amely az ember végérvényes emancipációját jelenti, értéktelenné és értelmetlenné válhat, ha a küzdelem módszerei megosztják az embereket ahelyett, hogy összekötnék őket.

Sok hivőben a vallásellenes harc gyakran helytelen formái és módszerei azt a kétséget kelthetik, hogy a valóságban nem helyes, nem emberséges az a módszer, amellyel az állam az egyénnek a társadalomhoz fűződő viszonyát, létének társadalmi és kulturális problémáit meg akarja oldani. Természetes, hogy ott, ahol ezeket a tendenciákat következetesen nem üldözik, ott az emberekben szükségszerűen elkeseredés és ellenállás fejlődik ki a szocialista valláspolitikával szemben. Ez az egyik akadály, amely nem engedi, hogy a tudományos ateista propaganda elterjedjen ott, ahol arra a legnagyobb szükség van: falvainkban és az ifjúság körében. Mindkét irányzatot az jellemzi, hogy nem ismerik a marxizmus elméletét, amely a vallást és az ellene folytatott harc törvényszerűségeit elemzi, valamint kevés a gyakorlati tapasztalatuk a politikai tömegmunkában. Természetesen e tényezők gátolják

a tudományos ateizmus megfelelő hatásának kifejtését az emberek tevékenységére.

A szektás vagy a liberális nézeteket valló emberek talán tudomásul sem veszik, hogy a vallásellenes harc csak akkor lehet eredményes, ha a vallásos hit *legerősebb oldalát* érinti. Ez mai körülményeink között elsősorban *az emberek érzelmi viszonyainak területe.* Elfelejtik, hogy a vallásos beállítottságú emberek túlnyomó többsége számára a hit még mindig (bár hamis és misztikus) egy illuzórikus kivezető utat jelent az egyéni tragédiák, a társadalmi konfliktusok területéről, hogy ezeknek a megoldása az ember individuális belső világára tartozik, hogy tehát azok az érvek a hivők számára indokolatlanok, amelyek szerint hitük megalapozatlan és értelmetlen. Hiszen a hit és a vallás-erkölcs sem az emberi észt, sem a tudományt, sem a logikát nem tartja tiszteletben. Az egyetlen mód, amellyel az embereket el lehet téríteni a vallástól, a *gyakorlat erejével való meggyőzés.* Be kell bizonyítani, hogy a szocialista társadalom maga oldja meg életük mindama kérdéseit, amelyekre azelőtt a vallás adott választ. Ehhez pedig az kell, hogy engedjük érvényesülni a szocialista humanizmus erejét és hatását. *Egyáltalán, mindnyájunkat, akik a tudományos ateista propaganda területén dolgozunk, annak a tudatnak kell áthatnia, hogy a vallásellenes harcban csak akkor érünk el eredményt, ha munkánk nyomán a hivő tömegek politikai tudatossága erősen növekszik és a szocialista humanizmus lelkesíti őket.*

Az elmondottakból következik a tudományos ateista

propaganda egyik legfontosabb követelménye. Ez pedig az, hogy a vallásellenes harcot nem lehet az isten egyszerű kiiktatásának tekinteni, amit az „ateista" szó jelent. Nem szabad elfelejtenünk, hogy az ateizmus önmagában csak átmeneti kategória. Tagadja ugyan az istent, a vallásos hitet és mindazt, ami szubjektív és irracionális az emberben, de ezeket nem pótolja semmivel. Az ilyen ateizmus az emberekben csak lelki ürességet idéz elő, közömbösséget az erkölcsi és világnézeti értékekkel szemben és nagyon sokszor félelmet és az egyedülmaradottság érzését kelti. „Mint a hit, a hit elvesztése is gyakran a kegyelem, a hirtelen megvilágosodás műve. Az észnek olykor nincs szerepe benne; elég hozzá egy semmiség; egyetlen szó, pillanatnyi csönd — egy harang szava. Sétálsz, álmodozol, nem tartasz semmitől. Hirtelen minden összeomlik. Minden romokban hever körülötted. Egyedül vagy. Nem hiszel többé."[6] Romain Rolland itt igen jól és mély pszichológiai érzékkel tapint rá a negativista ateizmus következményeire egyes emberekben. Igen, *a vallásos hit elvesztése számunkra akkor értékes, ha csak a valóban üres illúzió elvesztését jelenti, ha a vallás világnézeti és erkölcsi helyét a szocialista erkölcs tudata, a szocialista humanizmus, az elvtársi kollektívába történő beilleszkedés tölti ki,* ha a hivő emberekben örömteli optimizmust és alkotó lelkesedést vált ki, ha az embert felszabadítja az öröm, az alkotó emberi munka és a földi boldogság számára.

[6] Romain Rolland: Jean Christophe. Magyar Helikon 1962. 211. old.

A párt társadalom- és kultúrpolitikájával a társadalmi viszonyok területén sokrétű előfeltételeket teremt annak érdekében, hogy az emberi személyiség fejlődése az össztársadalmi érdekkel összhangban valósuljon meg. Ezeket az érdekeket a tudományos propagandának is tiszteletben kell tartania, a vallásellenes ideológiai harc erőfeszítéseit e kérdések megoldásának szolgálatába kell állítania. Nemegyszer említettük, hogy a tudományos ateizmus fontos feladata, hogy az egyén fejlődésének kérdéseivel a szocialista társadalom és a szocialista demokrácia követelményeivel szoros összhangban legyen. Még mindig vannak olyan esetek, amikor a tudományos ateizmus hiábavaló történelmi kérdések megvitatására irányítja az emberek figyelmét (mint amilyenek pl. a Biblia öncélú magyarázata, Krisztus történelmi létezésének vagy nemlétezésének problémája, az egyház középkori fejlődése stb.). A kérdések lényegét azonban nem kapcsolja össze a társadalmi gyakorlat aktuális követelményeivel. A technika modern világát, a természetről és a világmindenségről akotott tudományos elképzeléseket ókori próféták primitív elképzeléseivel állítják szembe. Ebből érthetően következik, hogy az ateista kritika gyakorlatilag érintetlenül hagyja a vallásos hit *legfontosabb* kérdéseit, mint amilyenek az *érzelmek területe*, a vallás viszonya a tudományhoz és a kultúrához, a vallás és az emberi személyiség viszonya, a vallás látszólagos gondoskodása az emberről. Pedig éppen itt a legfontosabb, hogy a marxista filozófa ezekre a kérdésekre elméleti választ adjon. Ezeket a

kérdéseket maga az élet állítja elénk. Azoknak, akiket a kereszténység hatalmában tart, éppen a marxista filozófiának kell a választ megadnia. Csak a megátalkodott dogmatikus — akinek számára az élet fehérfekete sakktábla — állíthatja, hogy a marxizmus már minden kérdésre választ adott.

Vegyük pl. a fiatalok, különösen a vidéki fiatalok esetét. Miért van az, hogy többségük, bár nem vallják magukat hivőknek, az élet bizonyos helyzeteire úgy reagálnak, mint a vallásos emberek? Nem régen végezték el a szocialista iskolát, olyan közösségekben dolgoznak, ahol a dolgozók túlnyomó többsége derék, régi elvtársakból áll, a legkülönbözőbb módon ismerkednek a tudománnyal és a technikával, a világra és a társadalomra vonatkozó tudományos igazsággal. Miért van az, hogy köztük sokan mindmáig valamiféle laikus keresztény erkölcsi szintézist fogadnak el erkölcsi életükben? Ebben a tömegszervezetek nagymértékben hibásak. Nem reagálnak megfelelően a különböző társadalmi problémákra. Nem tanulmányozzák kellő figyelemmel az ifjúságot érintő kérdéseket. Ott, ahol a tanácsok — és a tömegszervezetek — közömbösek az ifjúság érzelmi, lelki és társadalmi problémáival szemben, ahol nem képesek arra, hogy megfelelően vegyék figyelembe a fiatalok érdekeit, nem vonják be őket a társadalmi viszonyok átalakításába, magától értetődik, hogy sokszor az egyház és a pap lesz a fiatalok tanácsadója. Ezt ők igyekeznek is kihasználni. Mutatja ezt az egyház erőteljes tevékenysége éppen a fiatalság körében.

Vajon az eddig elmondottak azt jelentik, hogy a tudományos ateista propaganda számára *itt nincs semmiféle probléma, hogy itt nincs semmiféle generációs kérdés, nem probléma a fiataloknak megtalálni igazi helyüket a társadalomban? Nincs továbbá helye az élet értelme keresésének, az igazságért és a világnézet megváltoztatásáért folytatott szenvedélyes harcnak? Nem kell olyan módszerek után kutatni, amelyek segítségével az idősebb generációt is be lehet kapcsolni az ateista propaganda munkájába és további fejlesztésébe?* Nem individuális anarchizmusról, érzelmi eltévelyedésről és — valljuk be: zűrzavarról van itt szó? Tudományos ateistának lenni azt is jelenti, hogy a fiatalok valamennyi olyan problémájával kell foglalkozni, amelyekre maguk nem képesek választ adni, de amelyek számukra tényleg fontosak.

*

Mint mindenütt a világon, a kereszténység nálunk is küzd az ember lelkivilágának befolyásolásáért. Igyekszik korszerűvé válni, hogy elfogadható legyen és közel kerüljön az emberekhez. Ezt a művészet formáival, a tudomány vallásos felfogása ellen folytatott vitákkal, az ész és a hit vitájának keresztény megoldásával és mindenekelőtt türelmes, egyéni meggyőzéssel éri el. Az embereket mindama eszközök segítségével keríti hatalmába, amelyekkel nekünk magunknak kellene a hívők felé közelednünk.

Amennyiben a vallás és a valláserkölcs elleni harc az ember kommunista nevelésének fontos problémája

körül forog, társadalmunk sohasem engedheti meg, hogy az ún. „vallási kérdés" legyen az elméleti és politikai problémák középpontja.

A tudományos ateizmus területén marxistának lenni ma annyit jelent, mint tudatára ébredni annak, hogy az emberek politikai és erkölcsi egységéért folytatott harc, összekapcsolásuk a párttal nem konjunkturális követelmény, hanem tartós irányvonal. Ez nem jelent társadalmunk részéről osztályengedményt a vallással szemben. Annak felismerését jelenti, hogy harcolni kell a vallás ellen még akkor is, ha tiszteljük a hivő állampolgárok hazájuk építéséért és a világbéke megvédése érdekében tett erőfeszítéseit. A párt vallásellenes osztályharca mindenekelőtt az emberi élet minden irracionális vonása ellen, és semmiképpen sem a hivők személye ellen irányul. A tudományos ateista propagandának éppen ma kell feltétlenül tiszteletben tartania azt, hogy a nemzetközi és a hazai kereszténység becsületes hivőinek soraiban olyan erők működnek, amelyek a mai idők iránti kötelességérzet teljes tudatában vannak, amelyek nem értenek ugyan egyet a szocializmussal és a materialista filozófiával, mégis sok fontos politikai kérdésben egy frontba tömörülnek velünk és a világ összes haladó erőivel. E hivő tömegek számára az ember fatalista ábrázolása és a keresztény filozófia által hirdetett sors éppen olyan idegen, mint számunkra. A hivők túlnyomó többsége a társadalmi feladatokban és a békeharc területén tanúsított aktív részvételével azt bizonyítja, hogy egyetért a szocializmussal. Társadalmi rendünk iránti bizalmukat rövid-

látóan szétrombolni azért, mert a szocializmus és a vallás objektív ellentétben áll egymással, azt jelentené, hogy semmit sem tanultunk a munkásosztály vallás ellen folytatott harcának történetéből, semmit sem sajátítottunk el e harc marxista elveiből. Társadalompolitikai és kultúrpolitikai szempontból ez a tudományos ateista propaganda perspektíváinak elvesztését jelenti, a gyakorlati politika szempontjából pedig a voluntarista hazárdjáték irányába történő elhajláshoz vezet. Csak a pártról szóló lenini eszmék következetes megvalósítása által sikerült a múltban visszaverni a reakciós politika vallási ellentéteket szító törekvéseit és kivédeni azoknak az esztelenségét, akik az állam osztályfeladatait nem a szocializmus építésében és a kultúrforradalomban látták. A párt állandóan hangsúlyozta, hogy a vallást mindenekelőtt azzal lehet legyőzni, ha a széles hivő tömegeket bevonjuk az újjászülető társadalmi élet gyakorlatába. A vallási kérdések ezen az úton gyakran önmaguktól oldódnak meg, mivel minden egyes ember életét, így a hivőkét is ez a gyakorlat és a szocialista kollektivizmus determinálja és alakítja ki.

Társadalmunk ezen az alapon harcol az ember szocialista tudatának kialakításáért. A vallás ellen folytatott harc nem csupán az emberi hit ellen folytatott egyszerű harc, nem az egyéni tudat valamiféle absztrakt, „totális" érdeknek való alávetéséért folyik. A jelenkor szocialista humanizmusának a megértéséért folyó világméretű küzdelem ez, amelynek célja a marxizmus igazságainak győzelme az illúziók ellen, a

forradalmi optimizmus győzelme a szkepszis ellen, a szocialista gyakorlat győzelme a keresztény világ profanizált gyakorlata ellen. Ez a harc az új emberiességért, a kommunista emberért folyik. Feltárja az összes társadalmi, eszmei és politikai forrásokat és eszközöket, mozgósítja az összes emberi erőket, a hivőket éppen úgy, mint az ateistákat. Tudatában van ugyanis annak, hogy az emberiség társadalmi, világnézeti és erkölcsi ideálja — a kommunizmus — már nem valamiféle utópista álom, hanem — amint azt a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusa is hangoztatta — az egész világ emberi gyakorlatának közvetlen feladata.

Tartalom

Egy illúzió hanyatlása 3
A vallás társadalmi és ismeret elméleti gyökerei az osztálytársadalomban 21
A mai vallás metamorfózisa 58
A szocializmus és a vallás 86
A szocialista állam és a vallás 107
Az ember valláserkölcsi és szocialista értelmezése 133
A vallás elleni harc néhány elméleti kérdése 161

11,— Ft